تعميې او تاريخي مادې

په پښتو ادب کي

څېړنه:

د محمدمعصوم هوتک

Ketabton.com

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

د کتاب ټول حقوق په خپرونکي اړه لري

* **تعميې او تاريخي مادې په پښتو ادب کې**
* څېړنه: **د محمد معصوم هوتک**

* خپروونکی: **علامه رشاد خپرندویه ټولنه**
* کندهار – افغانستان
* تليفون: ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱
* ایمیل: mrohyal@yahoo.com

* کمپوز او ډیزاین: **روهیال کمپيوټر اداره**
* لومړی چاپ: ۱۳۹۱ ش – ۲۰۱۲ ع
* کچه: ۱۳/۵۰ × ۲۱ سانتي متره
* چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه
* د مخونو شمېر: ۲۰۸
* د خپرونو لړ: ٦٨

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپرووونکي خبري

معما د ادبي فنونو په کتار کي هغه صنف دئ، چي ويونکی ئې د لوستونکي د سرګرمه کولو له پاره استعمالوي. په معماوو کي د صريحو او واضحو کلماتو پر ځای د پېچلو او داسي مغلقو کلماتو له استعماله کار اخيستل کېږي، چي د پوهېدلو له پاره ئې لوستونکی فکر او دقت ته اړتيا لري.

پښتو ادب چي د شرقي ادبي صنايعو څخه مالامال دئ، يو هغه ئې هم د معما پېچلی او سخت صنعت دئ، چي د دې ادب د سرلارو پخوانيو او اوسنيو له خوا په خورا مهارت کار ځني اخيستل کېږي. د پښتو ادب په پخوانيو دېواني آثارو کي خوشحال خان خټک يو ماهر او په دغه فن پوه استاد دئ، خوشحال د خپل انتقادي روش له مخي د پخوانيو معماويونکو پر معماوو ځکه انتقاد کړی دئ، چي د ده په وينا هغوی د دغه باريک او خورا پېچده علم په راز او رمز پوه نه ول. د ده په دېوان کي د معما خورا ډېري نمونې سته، چي تاسي به ئې په حاضره مجموعه کي مطالعه کړی.

تر خوشحال را وروسته د ده په کورنۍ کي دې صنعت ته خورا ډېر کار سوی دئ، د خټکو تر لويي فرهنګي کورنۍ چي راووزو د پښتو ادب نورو پوهانو او شاعرانو هم په دې برخه کي خپل بخت ازمويلی دئ، او تر خپله وسه ئې د خپل ذهن او استعداد په اندازه د معما جوړولو نيلی ځغلولی دئ.

حاضره مجموعه په پښتو ادب کي د معما ويولو پر فن ليکل سوې ده. دغه اثر دوې خاصي ځانګړتياوي لري، يوه ئې دا ده چي تر دې دمه په دې عرصه کي د معما يو ځای کولو کوښښ نه دئ سوی، د دې اثر ښاغلي څېړونکي استاد محمدمعصوم هوتک کوښښ کړی دئ، چي د پښتو ادب ټول هغه شاعران

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوپېژني چي د معما په اړخ کي ئې پښتو ادب ته لږ و ډېر څه ورکړي دي. خو تر دې بله ښه ځانګړتیا ئې دغه ده، چي د کتاب لومړی څپرکی د معما پوهني او معما څېړني تیوریکي بحث ته ځانګړی سوی دئ. نو ویلای سو ، چي په پښتو ژبه کي په دغه کمیت او کیفیت د معما په باب کار نه وو سوی، او دا لومړی اثر دئ، چي دغي موضوع ته ځانګړی سوی دئ.

موږ د دې اثر ښاغلي څېړونکي او د پښتو ژبي محتاط محقق استاد محمد معصوم هوتک ته د دغه اثر د لیکلو له امله مبارکي وایو او د لوی خدای خه غواړو چي د پښتو ژبي او ادب په عرصه کي دي د استاد قلم همداسي روان او جاري وي، پښتو دي خدای د دغسي خدمتګارو او مستحقو استادانو له قلمه نه بې برخي کوي.

مطیع الله روهیال
د علامه رشاد خپرندویه ټولني مشر
۱۸/ زمری/ ۱۳۹۱ش

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب د پیل تاریخي قطعه

مـا چــې نیــت د دې کتــاب د کــښلو وکــړ
"قلــم" وویــل "خــدمت" تــه یــم تیــار
"اراده" سوه وار خطا "هل" ځني وخوت
ول: توکــل کــړه، پــه ژوندنــسته اعتبــار

حل:

د تکملي عمل: (قلم = ۱۷۰) + (خدمت = ۱۰۴۴) = ۱۲۱۴

د تخرجي عمل: (اراده = ۲۱۱) - (هل = ۳۵) = ۱۷۶

د دوهمي تکملي عمل: ۱۲۱۴ + ۱۷۶ = ۱۳۹۰

* * *

د دې کتاب په لیکلو مې د ۱۳۹۰هـ ش کال د لیندۍ (قوس) پر شپاړسمه = د ۲۰۱۱ع کال د ډسمبر پر اوومه د چارشنبې په ورځ په اوشاوا، انټاریو، کاناډا کې پیل وکړ او د همدې کال د ډسمبر میاشتې پر اووه ویشتمه (د مرغومي (جدي) پر شپږمه د سه شنبې په ورځ د سهار پر اته نیمو بجو مې پای ته ورساوه. د بشپړېدو قطعه مې په پای کې راوړې ده.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

۱. باسمه‌تعالی........................ ۱۰

لومړی ځپرکی

۲. د پیل خبري........................ ۱۲
۳. تعمیه معما........................ ۱۷
۴. د معماوو او تاریخي مادو شکلونه........................ ۱۹
۵. تبدیلي معما........................ ۱۹
۶. عددي معما........................ ۱۹
۷. حروفي معما........................ ۱۹
۸. وچ کلک بې معنا بې مفهومه کلمات........................ ۱۹
۹. ساده عددونه........................ ۲۰
۱۰. ساده توري........................ ۲۰
۱۱. ادبي تلازمات........................ ۲۱
۱۲. ښایسته ترکیبونه........................ ۲۱
۱۳. د کلماتو اعجاز........................ ۲۱
۱۴. مطائبات........................ ۲۴
۱۵. معما په لوېدیځو ادبیاتو کي........................ ۲۶
۱۶. د معماوو متکامل شکلونه........................ ۲۷
۱۷. د ابجد (جمل) حساب........................ ۳۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۸. کبیر ابجد (حساب الکبیر)........................ ۳۱

۱۹. صغیر ابجد (حساب الصغیر) ۳۳

۲۰. وضعي ابجد ۳۳

۲۱. د معماوو ځیني اړوند اصطلاحات ۳۵

۲۲. د تکملې عمل ۳۵

۲۳. د عددي تبدیل عمل ۳۵

۲۴. د تصحیف عمل ۳۵

۲۵. د تخرجې عمل ۳۵

۲۶. د تبدیل عمل ۳۶

۲۷. قرینه ۳۶

۲۸. ساده معما ۳۶

۲۹. مشوشه معما ۳۶

۳۰. بیینات او زُبُر ۳۶

دوهم څپرکی

۳۱. تعمیې د پخوانۍ دورې په ادب کې.................... ۴۳

۳۲. روښاني ادب ۴۳

۳۳. د ارزاني خېشکي په کلام کې......................... ۴۳

۳۴. د دولت لواڼي په کلام کې ۴۶

۳۵. د میرزا خان انصاري په کلام کې...................... ۴۸

۳۶. د اخوند درویزه په مخزن الاسلام کې.................. ۴۹

۳۷. د خوشحال خان خټک په کلام کې...................... ۵۱

۳۸. د عبدالقادر خان خټک په کلام کې ۷۷

۳۹. د آزاد خان خټک په کلام کې......................... ۸۱

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۰. د ګوهر خان خټک په کلام کې ۸۱
۴۱. د کاظم خان شیدا په کلام کې ۸۲

دریم څپرکی

۴۲. تعمیې د منځنۍ دورې په ادب کې ۱۰۷
۴۳. د اخوند ګدا په کلام کې ۱۰۷
۴۴. د نواب محبت خان په کلام کې ۱۰۸
۴۵. د نواب الله یار خان په کلام کې ۱۱۰
۴۶. د پیر معظم شاه په کلام کې ۱۱۱
۴۷. د دادین شاعر په کلام کې ۱۱۲
۴۸. د څمکنو د میا عمر صاحب په کلام کې ۱۱۳
۴۹. د علي خان په کلام کې ۱۱۳
۵۰. د یونس په کلام کې ۱۱۹
۵۱. د پیرمحمد کاکړ په کلام کې ۱۴۱
۵۲. د شمس الدین کاکړ په کلام کې ۱۴۱
۵۳. د صدیق په کلام کې ۱۴۲
۵۴. د سعید په کلام کې ۱۴۳
۵۵. د ابو القاسم په کلام کې ۱۴۶
۵۶. د میا فقیرالله صاحب په کلام کې ۱۴۷
۵۷. د حاجي جمعه بارکزي په کلام کې ۱۴۸
۵۸. د اخوند کبیر په کلام کې ۱۵۷
۵۹. د طالب رشید په کلام کې ۱۵۷
۶۰. د صدر خان خټک په کلام کې ۱۵۸
۶۱. د سکندر خان خټک په کلام کې ۱۶۴

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶۲. د قنبرعلي خان په کلام کي........................ ۱۶۵

۶۳. د فهیم په کلام کي................................. ۱۶۷

۶۴. د افضل خان ختهک په کلام کي ۱۶۹

۶۵. د میرزا حنان بارکزي په کلام کي...................... ۱۷۰

۶۶. د علامه حبیب الله کندهار (حبو اخندزاده) په کلام کي.. ۱۷۷

ثلرم ثپرکی

۶۷. تعمیي د اوسنۍ دوري په ادب کي..................... ۱۷۹

۶۸. د مولوي صالح محمد هوتک په کلام کي ۱۷۹

۶۹. د ابوالفیض مولوي عبدالغفار بریالي په کلام کي ۱۸۱

۷۰. د علامه رشاد په کلام کي.............................. ۱۹۰

۷۱. د خالق رشید په کلام کي ۱۹۵

۷۲. زما (هوتک) په کلام کي............................... ۱۹۵

۷۳. د لیکوال چاپ او ناچاپ آثار ۲۰۶

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

باسمه تعالی

دانشمند د معما په علم پوه دی
د ابجد په حساب څه خبر نالوستی
(خوشحال خان خټک)

په پښتو ادب کي د تاريخي نېټو او تعميو ځر گندونه دومره زياته نه ده. زموږ فاضل استاد علامه رشاد رحمة الله عليه هغه شاعران چي په مؤلفاتو کي ئې د ابجد په حساب تعميې او تاريخي نېټې راغلي دي "يونس، خوشحال خان، کاظم خان شيدا، ميرزاحنان بارکزی، عليخان اشنغری، بېدل، ملا مير يحيی، اخوند کبير، بوعليشاه، عبدالقادرخان خټک، دولت لواڼی، طالب رشيد، صدرخان خټک، فهيم، افضل خان خټک او فدا محمد شيرزاد" او "حاجي جمعه بارکزی" راښوولي دي[1].

د دغو شاعرانو په کلام کي د راغلو تعميو او تاريخي مادو ثبت په بېلا بېلو خطي او چاپي نسخو کي دومره متنوع او رنگارنگ دئ، چي زه ئې د دې کتاب کښلو ته وهڅولم. د دغه رنگارنگ ثبت د ملامتی اوله گوته خو

---

[1] وگ: د حاجي جمعه بارکزي د دېوان سريزه: ۷ مخ. ما پر دغو يادو سوو شاعرانو برسېره د نورو پښتنو ليکوالو او شاعرانو کتابونه هم پر کتلي او د خپل مطلب مواد مي ځني راټول کړي دي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له معمول سره سم کاتبانو ته نيول کېږي. خو په څنګ کې ئې د چاپي دېوانو د ترتيبوونکو مسئوليت هم د هېرولو نه دئ. زما په ګڼون زياترو مصححينو د شاعرانو د کلام په ثبت کې لازم دقت نه دئ کړی.

ما په دې حاضر کتاب کې د پښتو ادب له هغو آثارو څخه چې ما ته ئې د کتلو موقع برابره سوې ده، تاريخي مادې او تعميې رااخيستي دي او په ثبت کې مې تر خپله وسه پوري لازم دقت کړی دئ.

دا کتاب به د هغو محققينو او د پوهنتونو د محصلينو کار اسانه کړي چې د څېړني په جريان کې د دغو تاريخي نېټو او تعميو د لوستلو او پر هغو باندي د استناد کولو اړتيا محسوس کړي. دوی به مجبور نه وي چې د شاعرانو او ليکوالو دېوانونه او آثار پاڼه په پاڼه وپلټي.

څرنګه چې دا کتاب د تعميو بحثونه لري، نومې د کتاب د شروع کولو او بشپړولو تاريخونه هم په معماوو کې وليکل. هيله ده زما دا خواري او مښود د يو چا په درد وخوري. د تېروتنو په صورت کې د دوستانو د نظرونو لار څارم.

محمدمعصوم هوتک

۲۷ ډسمبر ۲۰۱۱ع

اوشاوا – انټاريو – کاناډا

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

د پیل خبري:

پښتنو ته د پوهي او علم کاروانونه د شمال، شمال ختیځ او لوېدیځ پر لار راغلي دي. وروسته دوی په خپله له دغو علمي کاروانو سره یو ځای او کله کله لا د کاروانو په مخ کي جنوب ته سفرونه کړي او د پوهني رڼاوي ئې هورې خپرې کړي دي. له جنوب څخه په راستنېدلو کي هم تش لاس نه دي راغلي او ښه پوره توښه ئې ورسره راوړې ده. د دغي راکړي ورکړي په نتیجه کي هنري و فرهنگي، مذهبي و دیني توښې له یوه ځایه بل ته انتقال سوي دي او د دغي فرهنگي تبادلې له اسیته د دې سیمي په نورو ژبو کي ښه مغزنه خو په پښتو کي یو څه غنیمت زېرمه په میراث پاته سوې ده. د فرهنگي زېرمو لومړنیو ایجادوونکو د پوهي په حاصلولو کي هغه علمي نصاب پاللی وو، چي محتوی یا په ننني ژبه، منځپانگه ئې له دودیزو علومو او په تېره بیا دیني او مذهبي پوهنو څخه جوړه سوې وه. ادبي ایجادیات مو هم د دغو پوهنو لرونکو پوهانو پر لاس منځ ته راغلي دي او طبیعي ده چي د دغو ایجادیاتو په منځ ته راتگ کي د عربي او پارسي ژبو اغېزه بېخي ډېره څرگنده ده. دغه ایجادیات زموږ د اوسنۍ ادبي ودانۍ تاداوونه دي. موږ که هر راز علمي و ادبي ودانۍ جوړوو، یا مو جوړه کړې ده، تاداو او بنسټ ئې هماغه دئ، چي بیان مو کړ. د دغه تاداو هراړخېزه څېړنه پراخه ده او زه ئې یوازي د ادبي او شعري برخي پر یوه فني اړخ یو څه رغېږم.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو شاعرانو چي موږ ته کومه کتبي زېرمه راپرې ایښې ده، د هغې په تانسته کي هغه مواد کار سوي دي چي شاعرانو له عربي او ګاونډیو ژبو څخه رااخیستي دي. د دغي زېرمې شننه او څېړنه د دغو موادو له پېژندني، پوهېدني او زده کېدني پرته ممکنه نه ده. د دغي اړتیا له اسیته زموږ په دودیزو نصابو کي د دغو پوهنو تدریس ته زیاته پاملرنه سوې وه او د ادبیاتو څانګه مو هم د دغه نصاب له چوکاټ سره عیاره سوې وه. زموږ د ادبیاتو طالب العلمانو عروض و قافیه لوستله او بدیع و بیان ئې زده کاوه. زموږ په پښتو شعر کي د پخوانیو ادبي ژانرونو کارول د شاعر په ادبي کمالاتو کي ګڼل کېدله. د ادبي فنونو د اوج زمانه په فارسي او پښتو ادب کي د هندي سبک د پیاوړتیا همزولې ده. دغه سبک په هندوستان کي د مغولي شاهانو په دوره کي او په پارس کي د صفوي واکمنانو په زمانه کي ډېر پیروان وموندل.

کله چي پښتنو ته د معاصرو پوهنو اروپایي آثار د لوی هندوستان له لاري د استعماري قوتونو پر لاس د دوی د استثماري اهدافو په خاطر راورسېدل، زموږ پر تدریسي نصاب خو ئې اغېزه وکړه، مګر د دغه نصاب اصولو ته ئې ډېر بدلون ورنه کړ. په افغانستان کي د معاصري ښووني لومړي ګامونه په سراجي عصر کي د حبیبیه مدرسې په جوړولو سره پیل سول، نو د دغي مدرسې په تعلیمي نصاب کي پر نوو پوهنو سربېره زاړه مضامین هم شامل ول. مولوي صالح محمد هوتک (۱۳۳۹ش مړ) چي د دغي مدرسې طالب العلم او لومړی پښتو ښوونکی وو، د مدرسې په نصاب کي شامل مضامین داسي رانښیي:

ګوره فضل د سبحان — پر موږ سوی بې پایان
ښه امیر ئې دئ را کړی — پر رعیتو مهربان

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدرسه ئې بِنا کړې | پکښې لولي هَلوکان
د دې نوم حبیبیه دئ | پاک الله دې سي پاسبان
مضامین ئې دا دي وروره | چې زې تا ته کړم عیان
اول سر ئې دینیات دئ | چې دین ټول سي په روښان
تجوید علم ئې دویم دئ | چې صحیح لولي قرآن
عربي او فارسي دواړه | عجم سوه عرَبیان
پنځم خپله پښتو راغله | ښه ئې وایي کابلیان
تاریخ علم هم پکښې دئ | خصوصاً بیا د افغان
نقشه جات واړه په لولي | د انګریز هم د جاپان
د حساب علم اتم سو | پر طریق د انګلستان
نهم خپل رقوم سیاق دئ | چې همه سي میرزایان
لسم کار ئې مشاقي ده | ټول دې خوشنویسان
انګریزي و اُردو واړه | سو جواب د هندوستان
قواعد او ورزش ګوره | هر هلک ئې پهلوان

په دې نصاب کې د نورو عصري پوهنو پرڅنګ (تجوید، سیاق، مشاقي، ...) هم شامل ول.

په برتانوي هندوستان کې د استعماري خوځښتونو تر اغېزې لاندې په دغه پراخه سیمه کې خورا غښتلې استعماري او اروپایي ضد روحیه واکمنه سوه. د دغې سیمې منورینو له استعمار سره د ضدیت له اسیته ټولو اروپایي ارزښتونو ته په کرکه کتل او هغه ئې له خپلو ملي او اسلامي ارزښتو سره په تضاد کې ګڼل. دا روحیه هغه وخت لا پیاوړې سوه چې د اسلامي خلافت مرکز ترکیه د دغو استعماري ځواکونو تر یرغل لاندې کمزورې سوه او د اسلامي خلافت مرکز ئې کمزوری او ورپسې له منځه یووړ. دې کار په سیمه کې اسلامي ارزښتونو ته خطر تولید کړ او په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

عکس العمل کي ئې د دوديزو افکارو څښتنانو ډله پياوړې کړه. د هند د لويي وچې پر خپلواکي غوښتونکي خوځښت باندي هم د دغه مذهبي ذهنيت اغېزه زياته برجسته سوه. ديني علماوو، مذهبي پېشوايانو، روحاني حلقو ټولو د اروپايي استعماري قوتونو په مقابل کي بيرغي پاڅونونه وکړل او توري ته ئې لاس واچاوه. د مذهبي او اسلامي ذهنيت دغي برلاسۍ يو بل کوچنوټی قشر د ځان له پاره خطر وګاڼه. دا قشر د هغو منورينو ډله وه چي د خپل هيواد اعتلاء ئې په نوو افکارو، د مدنيت په نوو انکشافاتو او د عصريت په نوو مزاياوو کي ليدله. البته د دغه قشر منځ ته راتګ د هغي مذهبي تنګ نظرۍ لازمي نتيجه وه چي ځينو افراطي متعصبينو د ټولو نويو او مدني پديدو په مقابل کي ښوولہ.

په شعري دنيا کي د هندي سبک تر کمزوره کېدلو وروسته په شعر کي د ادبي صنايعو او د هغو په لړ کي د معما جوړولو او تاريخي مادو ويلو دود ته هم پاملرنه لږ سوه. دا نه پاملرنه دې اندازې ته راکښته سوه چي د ايران د معاصر ادب يوه مخکښ استاد جلال الدين همايي وليکل چي: "ساختن معما و حل کردن آن جز تلف کردن وقت و بيهوده کاری نتيجه ای ندارد و تنها به درد کسی می خورد که بيکار در گوشه ای مثل زندان افتاده باشد"[1].

د سياسي، اجتماعي او فرهنګي کشمکش دغه لړۍ زموږ تر زمانې پوري راوغزېدله او زموږ د ټولني منورينو ته ئې د مذهبي افراطيونو د افراطي اعمالو د غندني پر ځای، له ټول پښتواني ژوندوژواک، پښتواني علم و فرهنګ، پښتواني دود و دستور، پښتواني شعر و ادب سره د مخالفت روحيه ورکړه. دا روحيه چي کله د (نوي و زاړه) تر منځ د مجادلې په ناسم تعبير ورنګول سوه، نتيجه ئې دا راووتله چي زموږ تعليم يافته وو هري پښتوانۍ

---

[1] همايی جلال الدين؛ فنون بلاغت، تهران ج ۱، ص ۳۴۰، د انټرنيټ پاڼو په حواله.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حادثې ته په انقلابي توګه شا وګرزوله. زموږ منورينو عربي ژبي ته په قصدي توګه په کړه سترګه وکتله. د پخوانيو ادبي علومو زده کړه ئې د وخت ضياع او د ارتجاع نخښه وبلله. دې ناوړه ذهنيت په افغانستان کې د ټور تر پاچاګښتی وروسته خورا بې جلوه زور واخيست او په نوو ادبي او ژبنيو علومو ځينو سمبالو ماهرانو په وياړ سره وويل چي نور د ارتجاعي ساينس فورمولونه دلته ځای نه لري، موږ مترقي ساينس رواجوو. د دغه انحطاط په انډوخر کي پښتون لالا تر بل هر چا مخ ته ولاړ او ځينو خو لا په وياړ سره اعلان وکړ چي: "غزل ته ئې طلاق ورکړ او پر ځای ئې نوی شعر باب کړ". د پوهنتونونو له نصاب څخه د عروضو، قافيې، بديع او بيان تدريس وايستل سو. دا کار ئې د خپل مترقيت په اثبات کي د فخر وړ وباله.

د دې انحطاط ناوړي نتيجې ډېر ژر موږ په دا خپلو ګناهکارو وليدلې. اوس په ټول هيواد د ګوتو په شمېر داسي کسان سته چي د پخواني ادب او پخوانيو متونو په تدريس کي دي کار ځني واخيستل سي او هغه هم د بوډاتوب څپېړو پر مخ وهلي دي.

زه چي کله کله له ځان سره د دغي دورې پر نتايجو باندي فکر وکړم، وارخطا سم چي زموږ د تاريخ، ژبي او ادب راتلونکي متخصصين به په دغه منحط فکر او پروګرام سره څنګه وتوانېږي چي له پخوانيو اول لاس مدارکو څخه استفاده وکړي.

تر دغو مقدماتي خبرو وروسته به په دې څپرکي کي پر تعميه، ابجد او د معماوو پر ځينو اړوندو اصطلاحاتو وږغيږو.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعمیه معما

تعمیه په لغت کي "ړندولو او پوښلو" ته وايي (غیاث). په ادب کي معما ویلو ته ویل کېږي. د ادب په اصطلاح کي مُعَما هغه کلام ته ویل کېږي چي په هغه کي یو نوم، نېټه یا یو مطلب د رمز او ایما په شکل راوړل سوی وي او په څر ګند ډول نه وي بیان سوی خو په دغه پټ او مرموز بیان کي شعریت او له سلیم ذوق سره برابرول او د ناوړو اوږدو الفاظو څخه ځان ژغورل ئې لوی شرط دئ. په معما کي یو مطلب پټ بیانېږي او له دغه پټ حالت څخه رااېستل ئې د قلب، تشبیه، تصحیف، د ابجد حساب (جُمَل) او نورو عملیو له لاري سر ته رسېدلای سي.

د معماوو په جوړولو کي د کلماتو لیکني شکل ته اعتبار ورکول کېږي او د تورو وینګ په پام کي نه نیول کېږي. دغه سبب دئ چي په معماوو کي د راغلو کلماتو حرکتونه (زور، زېر، پېښ، مد، تشدید، تخفیف او نور سکنات) د اعتبار وړ نه دي. د معماوو تورو (حروفو) اساس یا (ماده) او د دغو تورو مخ و شا ته کولو او اوړلو ته د هغو شکل او صورت ویل کېږي.

د معماوو جوړولو عملیې درې ډوله دي:

هغه عملیې چي د معما د (مادې) د حاصلولو (تر لاسه کولو) له پاره کارېږي، تحصیلي عملیه نومېږي، هغه چي د معما د شکل و صورت د بشپړولو له پاره کارېږي، تکمیلي عملیه او هغه چي نه د معما په (ماده) او نه ئې په (شکل و صورت) کي کارېږي بلکي کار ئې یوازي د معما د حلولو

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسانه کول وي، تسهيلي عمليه نومېږي. په تسهيلي عمليه کي انتقاد، تحليل، ترکيب او تبديل راتلای سي.

د ابجد په تورو سره د تاريخي نېټو له بيانولو څخه يو هدف دا وو، چي په نېټه کي د تېروتني امکانات رالږ کړي. يوازي په عدد که کومه نېټه وليکل سي، د غلطيو امکان ئې زيات وي خو که پر څنگ ئې نوموړې نېټه په تورو سره هم وليکل سي، د اعتبار درجه ئې لوړېږي. دغه سبب دئ چي زموږ په پخوانيو اسنادو کي په تورو سره د سنو او نېټو ليکل باب ول. په حسابي او حقوقي سندو کي به، چي په پارسي ژبه به ليکل کېدل او اوس هم ليکل کېږي، کله د کوم عدد يا رقم د ليکلو اړتيا پېښه سوه، نو به ئې د هغه عدد (مناصفه) ورسره ليکله. د مثال په توگه: "... مبلغ پنجاه هزار و هشت صد و دوازده روپيه که مناصفه آن بيست وپنج هزار و چهارصد وشش روپيه ميشود، از درک ...". په دې ډول به په ارقامو کي د غلطيو امکان لږېدلی.

په سنو او کلونو کي به له شمسي سنو سره د هغو معادِل قمري سنې راوړل کېدلې. "در سال يکهزار و سه صد و نودويک هجری شمسی که مطابق آن يکهزار و چهار صد وسی و سه هجری قمری ميشود،...".

په ابجد تورو کي د کلونو او نېټو له ويلو څخه مراد همدغه د غلطيو مخنيوی وو.

له معماوو څخه پر يوه ادبي مشغولا سربېره د وخت د واکمنانو له خوا د مکتوبونو او فرمانونو په ليکنه کي د (شِفر) په توگه هم کار اخيستل کېدی. دغه راز مکتوبونو اوفرمانونو ته (معمانامه) ويل کېدله.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د معماوو او تاریخي مادو شکلونه

معماوي درې ډوله دي:

تبدیلي معما:

په دغه معما کې یوه کلمه راوړل کېږي خو مراد په کومه بله ژبه کې د هغې معادِله کلمه (معنا) وي. د مثال په توګه (لمر) کلمه په معما کې راوړل سوې وي، مګر مطلب ئې (شمس) کلمه وي.

عددي معما:

د ابجد له تورو او نورو عددونو سره تړلې وي.

حروفي معما:

د تورو له یو ځای کولو، قطع کولو، ایسته کولو او اټکل و ګومان کولو سره تړلې وي.

په پښتو ادب کې چې کومې معماوې او تاریخي مادې زما په ستر ګه سوي دي، د هغو جوړښت په دې ډول دئ:

وچ کلک بې معنا بې مفهومه کلمات:

د دغه راز کلماتو څخه تاریخي مادې جوړول په خوشحال خاني ادبیاتو کې ډېري موندلای سو.

خوشحال خان خټک او د ده د کورنۍ غړو دغه راز تاریخي مادې په نظمونو کې راوړي دي. (غفا = ۱۰۸۱هـ ق)، (حصغ = ۱۰۹۸هـ ق)، (غفو = ۱۰۸۶هـ ق) او نور چې تاسي به ئې وروسته نور مثالونه هم ولولی.

په پارسي ادب کې هم د دغه راز تاریخي مادو مثالونه سته چې یو مثال ئې د بلخي ابن سینا د زېږېدلو، د علومو د کسب او مړیني قطعه ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حجـــة الحـــق ابـــو علی ســـینا
در "شـجع" آمـد از عـدم بـه وجـود
در "شـصا" کـسب کـرد علـوم (را)
در "تکـز" کـرد ایـن جهـان بـدرود

د "شجع" ابجدي ارزښت (۳۷۳هـ ق)، د "شصا" دا (۳۹۱هـ ق) او د "تکز" ابجدي ارزښت بیا (۴۲۷هـ ق) دئ.

ساده عددونه:

د دغه راز تاریخي مادو مثالونه په پښتو ادب کې زیات دي. دولت لواڼی د میرزا خان انصاري د مړیني پېښه په بیت کې داسې راوړې ده:

د دکن په جنګ شهید شو خوشنود او سه
په تاریخ د زرخلـو پښت د ده ګـــذر وو

نور مثالونه به ئې پر خپل ځای ولولی.

ساده توري:

ځیني تاریخي مادې د الفبې له ساده تورو څخه جوړې سوي وي او که د هغو تورو ابجدي ارزښتونه سره جمع سي، مطلوبه سنه ځني راوزي. په مثال کې د دولت لواڼي دغه تاریخي قطعه راوړو، چې د رشیدخان روښاني د مړیني کال پکښې ښوول سوی دئ:

زړه مـي نـه کـه پـه بېلتـون د اشـنا صـبر
پـــه فـــراق بـــه ژاړم لکــه ابـــر
رشـید خان د ټـول صـاحب تـر جهـان تیـر شـو
ښایـــسته صـــورت ئـــې ونیـــو وطـــن قبـــر

او د مړیني نېټه ئې دا ډول بیان کړې ده:

که تاریخ حساب ئې غواړې له ابجده
په دا حـرف غین و نون، ح و کړه صبر

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(غ = ۱۰۰۰) + (ن = ۵۰) + (ح = ۸) = ۱۰۵۸هـ ق.

ادبي تلازمات:

په ځينو معماوو کي له پېښي سره په ارتباط کي داسي کلمات غوره کېږي چي له اصلي حادثې سره تلازم ولري. د مثال په توګه پر کندهار باندي د افشار نادر بخوله (فاجعه) د پارس واکمنانو ته د خوشالۍ پېښه وه او هغوی ئې تاريخي ماده (الخير فی ما وقع = ۱۱۴۸ هـ ق) ومونده. پر پښتنو باندي دغه کال د درنو مصيبتو او فاجعو پيل وو، ځکه ئې (لا خير فی ماوقع = ۱۱۴۸هق) وباله. په دواړو مادو کي له پېښي سره د راغلو کلماتو تر منځ تلازم سته.

ښايسته ترکيبونه:

په ځينو معماوو کي له اړوندي پېښي سره مناسب ښکلي ترکيبونه راوړل کېږي. لکه د ارواښاد ريشاء د مړيني په نېټه کي چي ما (هوتک) ويلې ده:

د مرګ و کال ته مې کچکول د هنر وګرزاوه
په صد قاتو يې پَلَه درَنه د ښو وخته
"قلم" خپل سر وروبا خښه "محبت" تاج کړ هديه
د مرګ نېټه يې "غم"، "ژړا" په ابجد و خته

حل:

(ق = ۱۰۰) + (م = ۴۰) + (غم = ۱۰۴۰) + (ژړا = ۲۰۸) = ۱۳۸۸ش

د کلماتو اعجاز:

د معماوو ماهران د کلماتو په انتخاب کي له فوق العاده مهارت ته کار اخلي. داسي کلمات، آيتونه، مقولې او له اعجازه ډک ترکيبونه راوړي چي له يوې خوا له ټاکلي موضوع سره ادبي التزام لري او له بلي خوا ئې د ټاکلي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیښې نېټه یا د ټاکلي شخص نوم هم له یو لړ محاسبو او تبدیل و تصحیف و تکمیل و تخریج وروسته لوستونکي ته په لاس ورکړي. د (الخیر فی ما وقع) او (لاخیر فی ما وقع) مثالونه تاسي لوړ ولوستل.

علامه حبیب الله قندهاري مشهور په حبو اخندزاده د امام غزالي رحمة الله علیه منهاج العابدین په پښتو نظم ژباړلی دئ. د دغي ژباړي نوم ده په خپله (معراج السالکین) یا (اخلاق التائبین) ټاکلی وو. د دغه دوهم نامه له ابجدي ارزښت څخه د کتاب د ژباړي کال (۱۲۳۶هـ ق) راوزي[1]. دی د کتاب په پای کي وایي:

کتاب شکر دئ تمام شه　　نا آرام خاطر آرام شه
نوم ئې ښایي چي تعین　　شي معراج السالکین
یا "اخلاق التائبین" شي　　چي تاریخ ځني مبین شي
مکتوبي حرفونه یاره　　له دوهمه اسمه شماره
په حساب د ابجد　　کړه معلوم د دوی عدد
تېر کلونه له هجرته　　په دا شمار وو نېک سیرته

(۲۷۷ مخ، د ۱۳۴۰هق چاپ، لاهور)

لکه تاسي چي به ئې وروسته ولولی مولوي صالح محمدهوتک د خپل خدای بخښلي نیکه د مړیني ماده (جد مغفور) کي موندلې ده چي د تاریخي مادې کلمات په مهارت سره انتخاب سوي دي.

میرزا حنان بارکزي یوه قطعه ویلې ده چي په هغې کي ئې داسي کلمات اوډلي دي چي هم ئې معناوي او مفاهیم سره نزدې دي او هم ئې ابجدي قیمتونه. قطعه داسي ده:

په عدد د ابجد به درته وایم
یو څو چیزه برابر دي په حساب

---

[1] په دغه نامه کي تر (ب) د مخه همزه په حساب کي نه راځي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که "کشمش" دي که "نخود "[۱] په حساب یو دي
هم "بنګي" او "ملحد" یو دئ په دا باب
د "دراز" و د "بې عقل" عدد یو دئ
هم "کاکل" و "ګژدم" یو، مه کړه عتاب
د "عدو" او د "سګ" یو رنګه عدد دئ
"خواجه سرا" او "خرسیاه" سره تناب
هم "صهبا" او "پیاله می" په یوه رنګ دي
"قلعه"، "برج" هم برابر په دا اسباب
په حساب کې دغه "لوک" او "مایه" یو دئ
هم دغه رنګ برابر "سهو"، "حساب"
(دېوان: ۲۰۱مخ، د ۱۳۸۸ل چاپ)

د افغانستان د میدان وردګو ولایت یو کلی (رشیدان) نومېږي. د دې کلي اوسېدونکي هغه هوتک دي چې د نادر افشار په تاړاک کې ئې نیکونه او پلرونه فارس (اوسني ایران) ته شړل سوي او د دوی اولاده د امیر عبدالرحمان خان په پاچهي کي بیرته وطن ته راستانه سوي ول. د هغه وخت دولتي واکمنو هغو کسانو ته ښه نظر نه درلود چي د امیر عبدالرحمان خان د حریف غازي محمدایوب خان په پلوي ئې توري وهلي وې. په دغو کسانو کي خپل پلرني هیواد ته دغه راستانه سوي مهاجر هم شامل ول. دغي ډلي له هوتک توب څخه انکار وکړ او خپل ځانونه ئې په قوم

---

[۱] کشمش او نخود تل یو ځای د وچي مېوې په توګه خوړل کیږي.
په دغه قطعه کي د راغلو کلماتو ابجدي ارزښتونه دا سي دي:
کشمش = نخود = ۶۶۰، بنګي = ملحد = ۸۲، دراز = بې عقل = ۲۱۲، کاکل = ګژدم = ۷۱، عدو = سګ = ۸۰، خواجه سرا = خرسیاه = ۸۷۶، صهبا = پیاله می = ۹۸، قلعه = برج = ۲۰۵، لوک = مایه = ۵۶، سهو = حساب = ۷۱.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(رشیدان) وبلل[1]. تر دغه نوم اړوني وروسته دوی ته پر همدا اوسنۍ مېنه باندي د مېشته کېدلو اجازه وسوه. یوه باریک بین او نکته سنج تن د دغو دوو نومونو تر منځ رابطه داسي موندلې ده:

قوم راشیدان = ۷۱۲

مفقود هوتکان = ۷۱۲

یا:

مفقود هوتکیها= ۶۷۷

قوم راشیدیها = ۶۷۷

مطائبات:

په ځینو معماوو کي مطائبات د طنز و مزاح په شکل کي کلمات راوړل کېږي. د دغه ډول معماوو مثالونه په پښتو ادب کي زما په سترگه سوي نه دي خو د هرات مشهور شاعر حاجي اسماعیل گوزک دغه راز تعمیې په پارسي ژبه ویلي دي، چي یوه ئې دا ده:

شد شهد ماده تاریخ او هست ای گوزوک شهید کیرخر

گر ترا تاریخ شمسی آرزوست بیت ثانی شد معمای دگر

تای تف رابررخ زاهد فگن پس بمالش سر سراپای ذکر

(شاعر آزاد: ۱۸۳مخ، چاپ ۱۳۴۸ ق)

دا تاریخي ماده د هرات د هغه وخت د والي پر وژلو ویله سوې ده. شاعر له دغه والي سره خورا زیات مخالفت درلود. د معما حل داسي دئ:

د (تف)، (ت = ۴۰۰) که د زاهد پر مخ (ز = ۷) ولوېږي، (۴۰۷) لاس ته راځي. دغه حاصل چي د (ذکر) پر سر و پښو(ذ = ۷۰۰) + (ر = ۲۰۰) = ۹۰۰ د (بمالش) په قرینه ور زیات سي (۱۳۰۷ش) کال ځني جوړېږي.

---

[1] د پښتو په ځینو لهجو کي (رشیدان) د (راشیدان) په بڼه هم تلفظ کېږي او د کلمې د لومړي توري زوَر (فتحه) په الف سره اوړي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۵

ما یو وخت له یوه ظریف پښتانه سره په پښتو ادب کې د دغه راز معماوو پر سته والي خبري کولې. ده راته وویل چې خوشحال خان دغه راز معما ویلې ده او په مثال کې ئې دا بیت ووایه:

یو مي یار دوهم گلزار ساز و ساقي شته
نن مي کـــومه اندېښــنه له غین و میمَ

له دې معما څخه خو د خوشحال خان مراد (غم) دئ مگر زما مخاطب پښتانه (غین) آلت مخصوص او (میم) مقعد وگاڼه. ما په جواب کي ورته وویل چې دغه مطائبه به نو ستا په حساب کي ثبت کړو، نه د خوشحال.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

معما په لوېديځو ادبياتو کي

په انگرېزي کي معما ته (Riddle) وايي او په دائرة المعارفونو کي ئې د دغه نامه تشريح داسي کړې ده چي:

(Riddle) هغه عبارت، پوښتنه يا جمله ده چي دوه رازه معناوي ولري يا ئې معنا څرگنده نه وي او پټه وي. په لرغوني انگرېزي شعر کي معماوي په پراخ ډول ترستر گو کېږي. ويل کېږي چي د انگرېزي شعر معماوي تر زياتي اندازې پوري دانگلولاتين ادب (Anglo – Latin) يوه عنعنه ده چي د هغې دودوونکی الديلم (Aldhelm) گڼل سوی دئ. الديلم[1] بيا پخپله د ځلرمي، پنځمي ميلادي پېړۍ له لاتين شاعر سيمفوزيوس (Symphosius) څخه الهام اخيستونکی ښکاري. انگرېزي معماوي که څه هم اوږده ادبي سابقه لري خو دا اوسنۍ کيسۍ ډوله ټوټې چي د معما

[1] الديلم (۶۳۹ – ۷۰۹ع) چي په زړه انگرېزي کي د ايلديلم (Ealdhelm) په شکل ليکل کېدی، د لاتيني ژبي شاعر او د انگلوساکسون ادب عالم او د انگلستان په شيربورن کي د کليسا مشر وو. د ده د ژوند زمانه د اسلام د مقدس دين د بعثت د سر له کلونو سره برابره ده. نوموړي د روم په قوانينو، استرونومۍ، استرولوجۍ او د بېلابېلو کاليندارو (جنتريو) د حساب په آرټ کي ئې زده کړي کړي وې. دی په يوناني او عبري ژبو پوهېدی او پخپلو ليکنو کي ئې خورا ډېر لاتين سوي يوناني لغتونه کار کړي دي. ده د (Northumbria) پاچا ته يو ليک په لاتيني نثر کښلی وو او په هغه کي ئې ۱۰۱ معماوي ځای کړي وې. په دې کي يوه معما په ۸۳ کرښو کي ځای سوې وه. د (Northumbria) سيمه اوس په شمالي انگلستان او جنوب ختيځ سکاټلېنډ کي شامله سيمه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Riddles) په نامه يادېږي له هغو پخوانيو سره دونده زيات نه وايي. د انګريزي معماوو لرغوني نمونې په هغه خطي مجموعه کې خوندي دي چې د پېريانانو د کيسو او ځينو شعرو او پندونو سره يو ځای په يوه مجلد کې ګنډل سوي دي او د انګلستان د (Exeter) ښار په لويه کليسا کې له يوولسمي عيسوي پېړۍ څخه ساتله کېږي. دغه مجموعه په زړو انګرېزي خطي نسخو کې يوه ډېره مهمه نسخه ده. د دغې مجموعې معماوې د کوچنيانو د سندرو په شکل او د هرزه او چټې کنايو په ښه جوړې سوي دي.

په لرغوني يونان کې د وينا يو ادبي شکل رواج درلود چې په هغې کې به ئې يو خيال يا مفکوره يا يوه کيسه او واقعي پېښه په يو راز غيرواقعي کيفيت کې بيانوله. دغه راز ويناته ئې (Metaphors) وايه. د مثال په توګه: "د دې سترګي د جواهرو په شان ځلېدلې". دغه راز ترکيبونه زموږ په ادب کې د تشبيه او استعارې تر نامه لاندي راځي. ميتافور هم يو راز استعاروي ترکيبونه ول. ارسطو (۳۸۴ - ۳۲۲ ق م) دغه ميتافور يا استعاره او معما (Riddles) يو له بل سره تړلي بلل. ده به ويل: "ښې معماوي موږ ته په مجموع کې غوره ميتافورونه په لاس راکوي ... ښه معما کولای سي چي د يوه ښه ميتافور له پاره لازم مواد برابر کړي".

د پوهانو په نظر معماوي (Riddles) يو نړۍ وال آرټ دئ چي بېلابېل کلچرونه په ځان کي رانغاړي. د هغو مثالونه موږ په فنلينډي، هنګري، د امريکا په هندي، چينايي، روسي، الماني او فليپيني کلچرونو کي مونډلای سو.

د معماوو متکامل شکلونه:

د (Riddles) يا معماوو پر مختللی شکل (Puzzles) نومېږي. د معماوو د دغو دوو شکلونو تر منځ له مشابهتو سره سره ځيني توپيرونه هم سته.

د پزل په حلولو کي له مشخصو فارمولونو، چارټونو، قاموسونو څخه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

استفاده کېدلای سي. د مثال په توګه منطِقي پزل (Logic puzzles) له لغاتو سره سروکار لري او د هغو د حل له پاره له یوه مخصوص تنظیم سوي جدول څخه کار اخیستل کېږي خو (Riddles) ریډل بیا د د تفکراو تصور او قیاس کولو مهارت ته اړتیا لري. د ریډل په انواعو کي انیګماز (Enigmas) په نامه یوه لوبه سته چي په استعاروي ژبه جوړه سوې وي او د حل له پاره ئې دقیق فکر کول لازم دي. ریډل هم ځانته مشخص اصول لري خو دا اصول د پزل په شان ساینټیفیک اصول نه دي. ریډل پر فکر و تصور باندي ولاړه معما ده خو پزل پر واقعیتونو باندي تکیه لري.

د (Puzzles) تر نامه لاندي اوس په نړۍ کي د کوچنیانو او لویانو له پاره په زرو ټوکه کتابونه هر کال چاپېږي. د (Puzzles) په شکل لوبي او ګېمونه د کوچنیانو له فکري ودي سره مرسته کولای سي. په دغو لوبو یا ذهني مصروفیتو کي حروفي جدولونه (Crosswords) هم راتلای سي. دغه جدولونه نن ورځ د نړۍ په ډېرو معتبرو ورځپاڼو او مجلو کي هره اونۍ موندل کېدلای سي. د حروفي جدولو حلول هم یوه فکري او ذهني مشغله ده او هم د هغو کسانو له پاره د وخت ژر تېرېدلو وسېله ده چي د کار او وظیفې په چاپېریال کي ئې د اوږده انتظار ساعتونه شامل وي. د ټکسي چلوونکي، د امنیتي پوستو کارکوونکي، زاړه متقاعدین او تنکي ماشومان هر یو له خپلي فکري وړتیا او لوړتیا سره سم جدولونه له ځان سره ګرځوي او په لازمو فرصتونو کي ځانونه په مشغولوي.

په امریکا کي د حروفي جدولونو مشهور ایجادوونکی او خپروونکی جان سیمسن (John.M.Samson) نومېږي. د ده له خوا جوړ سوي حروفي جدولونه (Crossword puzzles) په نیویارک ټایمز اخبار او نورو مشهورو ورځپاڼو کي خپرېږي. د شمالي امریکا په کتاب پلورنځیو کي د ده پنځه ویشت عنوانه کتابونه موندل کېږي چي ټول ئې د (Crossword puzzles)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

جدولونه دي.

په افغانستان کي هم تر اوسنيو درو څلورو لسيزو جگړو دمخه په مجلو، جريدو او اخبارو کي په پښتو او دري ژبو حروفي جدولونه چاپېدل.

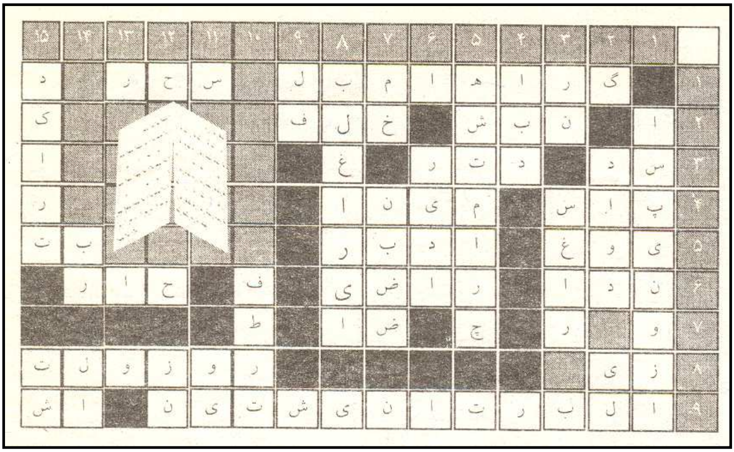

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ابجد (جُمَل) حساب

له (جُمل) څخه مراد د ابجد تورو په واسطه حساب کول دي. ابجد توري په حقيقت کي د عربي الفبې ټول حرفونه دي چي په اتو کلمو کي په دې ډول اوډل سوي دي:

ابجد – هوز – حطی – کلمن – سعفص – قرشت – ثخذ – ضظغ.

د ابجد تورو د پيدايښت په باب ډول ډول نظريې سته. تامس پاټريک هيوز (Thomas Patrick Hughes) په ډکشنري آف اسلام (۳ مخ) کي د ابجد تر نامه لاندي کښلي دي:

ترجمه: ابجد د يوه حسابي انتظام نوم دئ چي په هغه کي هر توری له يوه څخه تر زرو پوري مختلف قيمتونه لري. دا توري پر هغه ترتيب باندي اوډل سوي دي چی يهودانو تر څلورسوم ميلادي کال پوري کار ځني اخيست. پر دغو تورو باندي شپږ نور توري د عربو له خوا زيات سوي دي. د القاموس په نامه د عربي فرهنگ مؤلف وايي چي د ابجد اول شپږ کلمې د ماد (Madyan – Midian) پاچهانو نومونه دي او وروستۍ دوې کلمې ئې عربو پر زياتي کړي دي[1]. ځيني بيا وايي چي د ابجد کلمات د عربي تورو د مخترع مورامير ابن مورا(Muramir ibn Murra) د اتو زامنو نومونه دي[2].

---

[1] ماد د يوه قوم نوم دئ چي تر ميلاد اووه سوه پخوا ئې د ماد دولت تاسيس کړ. دغه دولت د هخامنشيانو په لاس نسکور سو (دهخدا).

[2] المورا د يوې قبيلې نوم دئ چي د بنويم له اولادې څخه دي او مورا مير د الانبار سيمي اوسېدونکی وو. الانبار د عراق يو لوی ولايت دئ چي د دغه هيواد په لوېديځ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د "موادالتواریخ" مؤلف حسین نخجواني لیکلي دي چي د دغو تورو د ټاکونکي او د هغو د ټاکني زمانه په صحیح ډول معلومه نه ده. داسي ویل کېږي چي له جُمَل حساب څخه د کار اخیستلو زمانه د اسلام اوایلو ته رسېدلې ده. خو د موجودو اسنادو او شواهدو له مخي د الفبې تورو ته پاملرنه، د ابجد، هوز، ... په ترتیب د هغو اوډنه او په حساب کي ورڅخه کار اخیستنه تر اسلامي عصر راوروسته زمانه په ځان کي راکښېباسي.

د تاریخي مادو په جوړولو کي د الفبې له تورو څخه د ابجد په حساب ګټه اخیستل خاص مهارت او هنرمندي غواړي. د هر ناظم له وسه پوره نه ده. د ادب د اولنیو پوهانو په نظر خو دا فن د موسیقۍ، نقاشۍ په شان یو ظریف فن وو او په مستظرفه صنایعو کي شمېرل کېدی. د تاریخي مادو په جوړولو کي له زیاترو ادبي صنعتو څخه لکه تجنیس، ایهام، توریه او نورو څخه کاراخیستل کېږي.

د ابجدي تورو معادل عددونه پر څو ډولو دي چي مشهور ئې دا دي:

کبیر ابجد (حساب الکَبیر):

کبیر ابجد ته (جُمَل) هم وایي. د جمل توري داسي دي:

ابجد – هوز – حطی – کلمن – سعفص – قرشت – ثخذ – ضظغ.

د دغو تورو عددي قیمتونه (معادل) په دې ډول دي:

ا = ۱، ب = ۲، ج = ۳، د = ۴، هـ =۵، و = ۶، ز = ۷، ح = ۸، ط = ۹، ی = ۱۰، ک = ۲۰، ل = ۳۰، م = ۴۰، ن = ۵۰، س = ۶۰، ع = ۷۰، ف = ۸۰، ص = ۹۰، ق = ۱۰۰، ر = ۲۰۰، ش = ۳۰۰، ت = ۴۰۰، ث = ۵۰۰، خ = ۶۰۰، ذ = ۷۰۰، ض = ۸۰۰، ظ = ۹۰۰، غ = ۱۰۰۰.

کي پروت دئ او له اردن، سوریې او سعودي عربستان سره ګډه پوله لري. د دغه ولایت پایتخت الرمادي (Ramadi) ښار دئ. نور مهم ښارونه ئې فلوجه او حدیثه دي. – د ویکیپیډیا په حواله. م. هـ).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تورو ته د قیمت ورکولو اسانه لار دا ده چې لومړی باید د (ابجد، هوز، ...) کلماتو پرله پسې (مسلسل) وینګ په پام کې ونیول سي او پر هغه ترتیب باندي وویل سي لکه چې ما لوړ درته کښلي دي. بیا نو لومړیو لسو تورو ته باید په ترتیب سره له یوه څخه تر نهو پوري قیمت ورکړه سي. ورپسې لسو تورو ته باید په ترتیب سره (۱۰، ۲۰، ۳۰، ۴۰، ...) قیمتونه ورکول سي او وروستیو لسو تورو ته په ترتیب سره (۱۰۰، ۲۰۰، ۳۰۰، ...) قیمتونه ورکړه سي. دا ترتیب د ابو نصر فراهي (۷۴۰هـ ق مړ) [1] په یوه رباعي کي داسي راغلی دئ:

یگان یگان شمر ابجد حروف تا حطی
چنانکه از کلمن عشر عشر تا سعفص
پس آنگه از قرشت تا ضظغ شمر صد صد
دل از حساب جُمل شد تمام مستخلص

د کبیر ابجد اول لس عددونه (أحاد) دوهم لس عددونه (عشرات) او دریم لس عددونه (مآت) نومېږي.

د پښتو الفبې خاص توري د هغو د عربي قریب المخرج تورو قیمت لري. په دې ډول:

پ = ب = ۲

ټ = ت = ۴۰۰

---

[1] ابو نصرالدین مسعود بن ابوبکر فراهي مشهور په ابونصرفراهي (۷۴۹هـ ق = ۱۳۴۸ع مړ) د افغانستان په فراه کي زېږېدلی او د پارسي ژبي شاعر او قاموس لیکونکی وو. مشهور اثر ئې نصاب الصبیان نومېږي چې عربي لغات ئې په پارسي نظم پکښې معنا کړي دي. د نصاب الصبیان یوه زړه خطي نسخه زما په کتابتون کي سته. وايي چې ابو نصر فراهي مورزاده ړوند وو او د اکتاب به ئې د امالي په ډول (بل چا ته د ویلو له لاري) لیکلی وي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

چ = ج = ۳

څ = س = ۶۰

ځ = ز = ۷

ډ = د = ۴

ړ = ر = ۲۰۰

ژ = ز = ۷

ږ = ژ = ز = ۷

ښ = ش = ۳۰۰

همزه (ء) د الف قیت لري یعني (۱) دئ. کله کله ئې په محاسبه کي نه شمېري. مد لرونکی الف له (۱) سره مساوي دئ. مشدده (ی) کله پر دوو او کله پر یوه (ی) شمېرل کېږي.

د کلماتو حرکتونه (زوَر، زېر، پېښ) په حساب کي نه راځي خو که د معما جوړوونکی وغواړي چي دغو حرکاتو ته قیمتونه ورکړي نو بیا (زوَر) د (الف) یا (ه) په شکل، (زېر) د (ي) په بڼه او پېښ د (و) په ډول کارېږي.

صغیر ابجد (حساب الصغیر):

د صغیر ابجد (حساب الصغیر) توري او اړوند قیمتونه ئې داسي دي:

ا = ۱، ب = ۲، ج = ۳، د = ۴، هـ = ۵، و = ۶، ز = ۷، ح = ۸، ط = ۹، ی = ۱۰، ک = ۸، ل = ۶، م = ۴، ن = ۲، س = ساقط (صفر)، ع = ۱۰، ف = ۸، ص = ۶، ق = ۴، ر = ۸، ش = ساقط (صفر)، ت = ۴، ث = ۸، خ = ساقط (صفر)، ذ = ۴، ض = ۸، ظ = ساقط (صفر)، غ = ۴.

وضعي ابجد:

د وضعي ابجد عددي قیمتونه داسي دي:

ا = ۱، ب = ۲، ج = ۳، د = ۴، هـ = ۵، و = ۶، ز = ۷، ح = ۸، ط = ۹، ی = ۱۰، ک = ۱۱، ل = ۱۲، م = ۱۳، ن = ۱۴، س = ۱۵، ع = ۱۶، ف = ۱۷، ص =

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۸، ق = ۱۹، ر = ۲۰، ش = ۲۱، ت = ۲۲، ث = ۲۳، خ = ۲۴، ذ = ۲۵، ض = ۲۶، ظ = ۲۷، غ = ۲۸.

په پښتو ادب کي د راغلو معماوو په حل کي له دغو وضعي قيمتو څخه کار اخیستل زما په سترگه سوي نه دي.

په پښتو او فارسي معماوو کي معمولاً له کبیرابجد (حساب الکبیر) څخه کار اخیستل کېږي. که د شاعر یا لیکوال مراد نور حسابونه وي، بیا په څرگنده توگه اشاره ورته کوي.

د ابجد له تورو څخه د لنډو لیکنو، د کتابو د سریزو او نورو مختصرو تعلیقاتو د مخونو د عددو پر ځای د متن له صفحو څخه د بېلولو په خاطر هم کار اخیستل کېږي. مثلاً اول مخ (الف)، دوهم مخ (ب)، دریم مخ (ج)،... بلل کېږي.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د معماوو ځیني اړوند اصطلاحات

د تکملې عمل:

تکمِله بشپړولو ته وايي. په معما کې د تورو د ابجدي قیمتونو جمع کولو ته ویل کېږي.

د عددي تبدیل عمل:

د عددي تبدیل په عملیه کې د لاس ته راغلي عدد له پاره په معما کې د کار سوي قرینې له مخې یوه کلمه، یو عبارت، یو ترکیب، یا یوه جمله باید وموندل سي. د مثال په توګه علامه رشاد رحمة الله علیه د حاجي جمعه بارکزي په یوه معما کې د (۳۰۴) عدد له پاره (د پیر دیدن ک) جمله موندلې ده چې په ابجدحساب کې ئې د ټولوتورو مجموعي ارزښت له (۳۰۴) سره برابر دئ.

د تصحیف عمل:

د تصحیف په عملیه کې له کوم توري څخه ټکي ایستل کېږي، یا له یوه لغت څخه کوم توری لیري کېږي. مثلاً د شین له توري څخه درې ټکي لیري کېږي او (س) ځني جوړېږي. د تصحیف په عملیه کې هم باید د معما په بیت کې راغلې قرینه په پام ونیول سي.

د تخرجې عمل:

د تخرجې پر وخت له یوه عدد څخه بل عدد د ټاکلې قرینې پر اساس منفي کېږي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تبدیل عمل:

د عددي تبدیل عمل او د تبدیل عملیه یو مفهوم لري.

قرینه:

قرینه په لغت کي د دوو شیانو یا دوو مفاهیمو تر منځ معنوي مناسبت ته ویله کېږي (غیاث). په معما کي هغه کلمه، یا عبارت ته قرینه ویله کېږي چي لوستونکي ته د تکمِلې، تخرِجې، تصحیف یا تبدیل د عمل لارښوونه کوي

ساده معما:

ساده معما هغي معما ته ویله کېږي چي د حل له پاره ئې څوک مجبور نه وي له پورتنیو عملیو څخه کار واخلي. مثلا دا لاندي تاریخي ماده:

د دکن په جنگ شهید شو خوشنود اوسه
په تاریخ د زر څلــو ېښت د ده گــذر وو
۱۰۴۰هـ ق

مشوشه معما:

مشوشه معما د (ړندې معما) په نامه هم یادېږي. په دغه معما کي قرینه نه وي راوړل سوې او لوستونکی له حدس و گومان څخه کار اخیستلو ته مجبور سي.

بیینات او زُبُر:

بینات د (بینة) جمع ده. معنا ئې روښانوونکي، روښانه اړخونه، رښتیني شاهدان، ... ده (دهخدا). په قرآن عظیم کي څو ځایه دغه کلمات راغلي دي او له بیینات څخه مراد د انبیاوو له خوا (معجزې) او له (زبر) څخه مطلب پر هغوی باندي نازلي سوي صحیفې او کتابونه دي.

په جفر کي د دغو دوو کلماتو استعمال بل راز دئ. د جفر په اصطلاح

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د يوې کلمې د تورو تلفظ ته اعتبار ورکول کېږي. د مثال په توګه د (ج، ق، ل، ن) تورو تلفظ "جيم"، "قاف"، "لام"، "نون" دئ. په دغو تلفظونو کي د سر توري (زُبُر) او پاته نور توري "بينات" بلل کېږي. يا په يوه بل مثال کي:

د (محمد) کلمې توري (م، ح، م، د) د هغو د تلفظ په اعتبار (ميم، حاء، ميم، دال) بلل کېږي. د تلفظ د کښل سوي شکل د سر تورو ته (زُبُر) وايي او نورو پاته سوو تورو ته (بينات) وايي. د پورتني مثال په تلفظي څرګندونه کي (م، ح، م، د) ته (زُبُر) او (يم، اء، يم، ال) ته (بينات) وايي.

د الفبې په تورو کي (س) يوازنی توری دئ چي د (زبر) او (بيينات) ابجدي ارزښت ئې يو شان دئ.

س = سين

س = زُبُر = ۶۰

ين = بيينات = ۱۰ + ۵۰ = ۶۰

له دغي طريقې څخه د تاريخي نومونو په استخراج کي کار اخيستل کېږي. د شيعه مذهب عالم بهاءالدين محمدبن حسين عاملي مشهورپه شيخ بهائي (۹۲۵ - ۱۰۰۰هـ ق) په جعفري فقه کي خپل پارسي اثر (جامع عباسی) د صفوي پاچا لومړي شاه عباس (۹۹۶ ۱۰۳۸هـ ق) په نامه تاليف کړی دئ. په دغه کتاب کي ئې يوه قطعه راوړې ده چي په هغې کي د شاه عباس نوم د "بينات زُبُر" په قاعده له "خلدالله ملکه" څخه استخراج کېدلای سي. په دې ډول:

د (خلدالله ملکه) عبارت توري داسي تلفظ کېږي: (خا، لام، دال، الف، لام، لام مشدد، ها، ميم، لام ، کاف، ها). د دغو کلمو زُبر چي ايسته سي، بينات ئې (ا، ام، ال، لف، ام، ام، ا، يم، ام، اف، ا) پاتېږي. د دغو تورو د ابجدي ارزښتو مجموعه داسي ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱ + ۴۱ + ۳۱ + ۱۱۰ + ۴۱ + ۴۱ + ۱ + ۵۰ + ۴۱ + ۸۱ + ۱) = ۴۳۹

د (شاه عباس) نامه ابجدي ارزښت هم (۴۳۹) کېږي.

د زُبُر په عملیه کي کله کله یوه کلمه یا جمله راوړل کېږي مګر د لیکوال مطلب د رمز په توګه کومه بله داسي کلمه وي چي ابجدي ارزښت ئې له دغي راوړل سوي کلمې سره یو شانته وي. البته په زُبُر کي د رمز او مرموز تر منځ رابطه او قرینه له ضروریاتو څخه ده. له قرینې پرته د پټې (مرموزي) کلمې یا جملې موندل ډېر سخت کار او حتی ناممکن کار دئ.

علامه رشاد رحمة الله علیه پخپل اثر (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅی او د هغه کورنۍ)، ۱۳۵ - ۱۳۶ مخونو کي د زبر په مثال کي د نواب محبت خان بړېڅي (۱۱۶۴ - ۱۲۲۳هق) یو عربي شعر راوړی دئ:

اذا لـــم یبـــق فـــی الاســـلام آثـــار
جـــری مـــن مقلتـــی دمـــع کانهـــار
فقالـــت الهـــاتف: مـــن یظهرالـــدین
فجـاء الـصوت: " سـلطان الجهانـدار"

علامه مرحوم کښلي دي چي د (سلطان الجهاندار) ابجدي ارزښت (۴۴۵) کېږي چي دا قیمت د (شاه زمان ما) له ابجدي ارزښت برابر دئ. او ورپسې ئې زیاته کړې ده: "په دغه وخت کي نواب محبت خان دغه زبر وایه، په افغانستان کي د پاچهۍ پر تخت شاه زمان سدوزی (۱۲۰۷ - ۱۲۱۵هـ ق) ناست و او په هندوستان کي د مهاجمو پرنګیانو د نفوذ او استیلا د مخنیوي امید فقط له ده کېده".

علامه رشاد مرحوم د دغه زبر په باب اوږده تشریح ورکړې ده او د هغې په پای کي وایي:

"د اعلیحضرت شاه زمان سدوزي په باب بیان د زبر د قرینې په دود اوږدسو، چي ګوندي له "سلطان الجهاندار" څخه د "شاه زمان ما" په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرادولو کي له درنو مطالعينو سره مرسته وکړي او له جهاندار څخه د ډهلي د مغول پاچا شاه عالم زوی، شهزاده جوان بخت مراد نه کړي.

دپښتو دېوان لرونکي شاعر قنبرعليخان[1] د بينات پر قاعده ويلي دي:

عشق عدد د محـمدعلی د اسم
په ابجد د بينات شي د زړه سوبَ

(ديوان: ۲۵ مخ، د همېش خليل چاپ ۱۹۷۲ع د علامه رشاد د کتابتون)

علامه رشاد رحمة الله عليه د دغه دېوان پر يوه څنډه د دې بينات حل راوړی دئ چي زه به ئې له يو څه تفصيل سره دلته رانقل کړم.

د (محمد) ابجدي ارزښت (۹۲) دئ او د (علی) دا (۱۱۰) کېږي. د دواړو مجموعه (۲۰۲) راځي.

د (عشق) کلمې درې توري د بينات پر قاعده داسي محاسبه کېږي:

عين، شين، قاف

د دې دروتورو زُبُر، د سر اوازونه يعني (ع، ش، ق) چي ځيني ليري سي:

ين = ۶۰

ين = ۶۰

اف = ۸۱

ټول = ۲۰۱

دغه لاس ته راغلی عدد د (محمد) او (علی) د نومو له مجموعي ابجدي ارزښت (۲۰۱) سره د يوه (۱) په اندازه تفاوت لري او دا د معما کمزوري ښيي. د دې تفاوت د ليري کېدوله پاره زما (هوتک) په فکر

[1] قنبرعليخان شيعه مذهبه پښتون وو. زه د ده د معماوو پر ادبي اړخ څېړنه کوم. عقيدتي خوا مې مراد نه ده (م. هـ).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر د (علی) کلمه د (عالي) په ډول تلفظ کړې ده او په دې ډول ئې پر مجموعي ابجدي ارزښت يو عدد اضافه کېږي او (۲۰۲) ځني راوزي. (والله اعلم بالصواب).

بل مثال:

قنبرعليخان ويلي دي:

د الله پـه اسـم ذات کـه فهـم وکـړې
يــو الــف دئ بلــه هــې ده دوا ړه لامــه
د الـف عـدد کـه شـمار پـه بينـات کـړې
مـساوي دئ د حـضرت علـي لـه نامـه
دوا ړه لام و هـې حساب پـه بينـات کـړې
ده نامـــه د محمدصـــاحب تمامـــه

(ديوان: ۱۰۸مخ)

حل:

- د (الف) بينات (لف) دئ او ابجدي ارزښت ئې (۱۱۰) کېږي.

د بينات په قاعده د (علي) ابجدي ارزښت هم (۱۱۰) راځي. په دې ډول:

د (عين) بينات (ين) = ۶۰

د (لام) بينات (ام) = ۴۱

د (يې) بينات (ی) = ۱۰

ټول = ۱۱۰

* * *

- د (الله) د دوو لامو بينات داسي دئ:

لام = ام = ۴۱

چي دوه چنده سي (۸۲) کېږي.

هې = ی = ۱۰

۸۲ + ۱۰ = ۹۲

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (محمد) ابجدي ارزښت هم (۹۲) دئ. په دې ډول:

م	=	۴۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
د	=	۴
	ټول =	۹۲

بل مثال:

چي الله د همه اسمو اسم ذات دئ
د الله الف عـــــلي په بينات دئ
(۱۲۴ مخ)

حل:

د الف بينات = لف = ۱۱۰

د علي ابجدي ارزښت: (ع = ۷۰) + (ل = ۳۰) + (ى = ۱۰) = ۱۱۰

***

د زبر و بينات پر قاعده ما (هوتک) هم يوه قطعه ويلې ده:

د وطـن د خـوني رف[1] موکنـدهار دئ
شـــاهدان مـــي دي زُبُـــر و بينـــات
حوالـه بـه د تــاريخ پـر پـاڼو درکـړم
پکښې وګـوره د سيمي ټـول حـالات
پـه قلـم د کنـدهار دي ليکـل سـوي
د دې ملـک ټـول حـسنات و سـيئات
چي رف نه وي، ټوله خونه کنډواله وي
پـر رامـات سي مـار، لـړم خزنـده جـات

---

[1] د (رف) مجازي معنا (چت) ده او دلته په همدغه معنا سره کارسوی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۲

خدای دي نه نړوي دغه چت هیڅکله
پـر تړلـی مـو حیـات دئ هـم ممـات

حل:

د (کندهار) کلمې د تورو تلفظي بڼه داسي ده:

(کاف، نون، دال، ها، الف، را)

له دغو تورو څخه چي زُبُر (د سر توري) ووزي، بینات ئې داسي پاتیږي:

(اف، ون، ال، ا، لف، ا)

د دې تورو ابجدي ارزښت داسي دئ:

(اف=۸۱) + (ون = ۵۶) + (ال=۳۱) + (ا=۱) + (لف=۱۱۰) + (ا=۱) = ۲۸۰

د (رف) کلمې ابجدي ارزښت هم (۲۸۰) کیږي.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

تعمیې دپخوانۍ دورې په ادب کې

روښاني ادب:

د روښاني ادب محتوی د روښاني غورځنگ د فلسفي افکارو توضیح او بیان ته وقف سوې ده. د دغه غورځنگ پیروانو د شعر شکلي او معنوي ښکلا ته دومره زیاته پاملرنه نه ده کړې او دغه سبب دئ چې روښاني ادبیات د هغه وخت د معمولو شعري صنایعو او بدایعو له مخې ډېر څه نه راکوي. خو له دې سره سره موږ د دغې دورې په اشعارو کې د خپل وخت د مروجو ادبي صنایعو څرک لرو او هنري خوا ئې یومخیزه باید نفي نه سي. د روښاني ادب د مطالعې په ترڅ کې د تعمیې او تاریخي مادو لومړنۍ بېلگې په همدغو آثارو کې تر سترگو کېږي چې زه به ئې په لاندي کرښو کې وڅېړم.

۱ - د ارزاني خېشکي په کلام کې:

د پښتوشعر و ادب موجوده دېواني پانگه له لسمي هجري پېړۍ څخه په منظمه توگه راپاته ده. دغه دوره د روښاني ادبیاتو د منځته راتگ زمانه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده او د دې لړۍ د سر سړی ملاارزاني خېشکی دئ[1]. د ارزاني خېشکي کلیات د ښاغلي ډاکټر پروېز مهجور خوېشکي په سمونه او څېړنه د پېښور یونیورسیټۍ د پښتواکیډیمۍ له خوا په ۲۰۰۵ع کال خپورسوی دئ. ما د دغه کلیات له سریزي او شروحو څخه د ارزاني په کلام کي راغلي تاریخي مادې رااخیستي دي.

د دغه کلیات په ۷۴، ۷۵، ۱۵۵، ۱۵۶، ۲۰۶ او ۱۰۴۵ مخونو کي دغه تاریخي مادې د اړوندو مسایلو په ترڅ کي راوړل سوي دي.

د یوې الفنامې د لیکلو نېټه په څرګندو عددو سره کارېږي:

فقیر کوښلی دی دا شعر
په نه صد نود سـنه دی
(د سریزي ۷۴مخ)

په پښتنو کي سنې، نېټې او عددونه زیاتره په فارسي ژبه بیانېږي. نن ورځ لا هم دغه عادت ژوندی دئ او د افغانستان پښتانه د زېږېدلو نېټې، د عسکري جلب تېرولو کلونه او د پاچهانو د سلطنت وختونه په فارسي ژبه وایي او د پښتونخوا اوسېدونکي بیا همدغه عددونه په اردو ژبه بیانوي. دا عادت د ژبنیو څېړنوله پاره خورا غوره موضوع ده او څېړني ته ئې د ژبپوهانو له خوا پاملرنه په کار ده.

د یوې غزلي د ویلو کال داسي راښیي:

ارزاني دا غزل کوښلی
په هزار و سه سـنه دی
(د سریزي ۷۴مخ)

---

[1] زموږ په لیکلو تاریخو او آثارو کي خېشکی د پارسي ژبي د لیکدود تر اغېزې لاندي "خویشکی" لیکل سوی دئ. د دغه ناسم لیکدود دوام نوو اکاډیمیکو قلموالو په لیکنو کي هم لیده کېږي چي زما په نظر د دغي کلمې د پښتو تلفظ سمه څرګندونه نه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې غزلي د ويلو کال ۱۰۰۳هـ ق دئ. (د کليات ترتيبوونکي د ارزاني په کلام کي د "کوښلی" کلمه د "کښلی" په شکل هم ثبت کړې ده. د ليکدود دغه راز عدم تجانس د ژبي څېړونکي ته ستونزي پېښوي او نه پوهېږي چي شاعر به في الواقع هم دغه کلمه په دوه ډوله تلفظ کوله او که دا به د خطاطانو لاسوهنه وي.

د يوې قصيده وشمي غزلي د ويلو نېټه ئې داسي ويلې ده:

ارزاني دا کلام کښلی
په الف تسعه ســـــنه
(د سريزي ۷۵مخ)

۱۰۰۹هـ ق

د دغه بيت لومړی نيم بيتی د کلياتو د سريزي په ۲۰۶مخ کي بدل سوی دئ:

"ارزاني دا کلام کړی"

زه نه پوهېږم چي د دغه تصرف له اسيته گوته چا ته ونيسم؟

بل ځای:

ارزاني دا کلام کــــړی
په تاريخ د دوست دهغ
(د سريزي ۱۵۵مخ)

د تاريخي مادې "دهغ" ابجدي ارزښت (۱۰۰۹هـ ق) کېږي.

په يوه بل ځای کي د روښاني مسلک د مقاماتو د بيان په ترخ کي وايي:

ارزانــي وينـا کـړه عـرض　　اشـنايي د حـق ده فـرض
د دې عرض تاريخ وغواړه　　پـه حساب لـه حرفـه يرض
(د سريزي ۷۵مخ)

د (يرض) ابجدي ارزښت (۱۰۱۰هـ ق) دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د يوې بلې غزلې د ويلو نېټه ئې داسې بيان کړې ده:

دا غــــزل په تاريخ کښلی
په حساب د دوست "دغو" دی
غـــين زر دال ئې څـلور دی
په شپږ ياد حساب د "واو" دی
(د سريزې ۷۵مخ)

مطلوبه نېټه ئې (۱۰۱۰هـ ق) ده. دغه تاريخي ماده يو څه نوښت لري او هغه دا چې شاعر پر تاريخي ماده (دغو) سربېره د هغې حل هم په شعر کې راوړی دئ.

۲- د دولت لواڼي په کلام کې:

دولت لواڼي د الهداد د مړيني نېټه داسې ويلې ده:

په يوه آهې ارواح لـه تنه بېل شـو
په تاريخ د غين و نون، ح، ئې سفر وو
(ديوان، سريزه نهم مخ، د کابل چاپ)

دغه معما د دولت لواڼي په ديوان (۲۱مخ) کې سمه نه ده ثبت سوې. د (غ) پر ځای (عين) ليکل سوی دئ او ټوله مصرع داسې ده: "په تاريخ د عين، نون، ح، ی، سفر وو". له چاپي ثبت څخه د معما حل داسې راوزي:

غ = ۱۰۰۰
ن = ۵۰
ح = ۸
ی = ۱۰
ټول = ۱۰٦۸

علامه پوهاند رشاد رحمة الله عليه د همدغه چاپي ديوان په سريزه (نهم مخ) کې د الهداد بن جلال الدين بن مياروښان د مړيني کال ۱۰۵۸هـ ق بللی دئ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا کال له هغه ثبت شخه لاس ته راتلای سي چي د دې بحث په سر کي راووړ. " په تاريخ د غين و نون حې ئې سفر وو".

غ = ۱۰۰۰
ن = ۵۰
ح = ۸
۱۰۵۸ه ق

د دغي قصيدې په يوه بل بيت کي ئې د ميرزاخان انصاري د مرگ نېټه هم راښوولې ده:

د دکن په جنگ شهيد شو خوشنود او سه
په تاريخ د زر ثلـــو ښت د ده گـــذر وو

د ديوان په ۲۲۳مخ کي د رشيدخان يوه ويرنه راغلې ده چي د سر دوه بيته ئې داسي دي:

زړه مـي نـه کـه پـه بېلتـون د اشـنا صـبر
پـــه فـــراق بـــه ژاړم لکـــه ابـــر
رشيد خان د ټول صاحب تر جهان تير شو
ښايـــسته صـــورت ئـــې و نيـــو وطـــن قبـــر

او د مړيني نېټه ئې دا ډول بيان کړې ده:

کـه تـاريخ حساب ئـې غـوا ړې لـه ابجـده
پــدا حــرف غــين و نــون، ح و کــړه صــبر

حل ئې:

غ = ۱۰۰۰
ن = ۵۰
ح = ۸
۱۰۵۸ه ق

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه رشاد د دولت د دېوان په سریزه (نهم مخ) کي کښلي دي چي رشیدخان د میا روښان د لمسي الهداد بن جلال الدین لقب وو. دا لقب د هندوستان مغل پاچا جهانګیر (۱۰۱۴ - ۱۰۳۷هـ ق) هغه وخت ورکړ چي الهداد ورته واردواره تسلیم سو (۱۰۲۶هـ ق). تر دغي تسلیمۍ دوه کاله وروسته الهداد بیا مغلو ته یاغي سو خو ماته ئې وخوړه. تر ماتي وروسته جهانګیر وباخښه او وئې نازاوه[1].

تر دغي ویرني وړاندي ئې په یوه قصیده وشمه غزل او یوه بله غزل کي د مخلص پر مرګ هم ساندي ویلي دي چي په ترتیب سره په دې بیتو شروع کېږي:

غم دیده زړه مي محـــزون شـــو
پر (په) مخلص یار پسې خون شو

***

د مخلـــص جـــدایی کـــړی یـــم بـــسیار خـــوږ
زړه مـــي دی د بېلتانـــه پـــه تیـــغ افګـــار خـــوږ
د فـــراق پـــه تیـــره تـــوره لېنـــده غـــشي
کړم مخلص مهروی، زړه وړوني خوش ګفتار خوږ

د اریانتیا خبره دا ده چي په چاپي دېوان کي ئې دغه دواړي ویرني د حضرت علي کرم الله وجهه مرثیې بللي دي او غټ عنوانونه ئې پر کښلي دي او د چاپي تېروتنو په سمون لیک کي ئې اشاره هم نه ده ورته کړې.

۳- د میرزاخان انصاري په کلام کي:

د میرزاخان انصاري د دېوان د (واو) ردیف په یوه غزله کي تر مقطع دمخه یو بیت سته، چي د تعمیې په شکل ویل سوی دئ:

---

[1] ما د روایت مفهوم پخپلو کلماتو کي را اخیستی دئ (هوتک).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

گهي نون په دوه الف کښي
گـه د (هـ) د وړاندي (وو)
(۹۴مخ، د کابل چاپ)

د لومړي نيم بيتي مطلب (انا) دئ او د دوهم دا (هو).د دغه غزلي نوري قافيې (لَو، نَو، رو، پلو، پرتو، ...) دي.

۴- د اخوند درويزه په مخزن الاسلام کي:

د اخوند درويزه ننگرهاري(۱۰۲۸ هـ ق مړ) آثار که څه هم د روښاني غورځنگ او ادب پر خلاف ايجاد سوي دي، خو بيا هم د دغي دورې په ادبي پانگه کي شامل بلل کېږي. د مخزن الاسلام په "نکته شانزدهم" کي د نورالدين حمزه آذری بن عبدالملک طوسی[1] د يوې معما پښتو ژباړه سته. اصل معما په فارسي ژبه داسي ده:

درته جلباب عشق مست دو شاه خفته اند
مست نگردی بعـين عــــين بلا گفته اند
(مخزن – ۱۶۳مخ د ۱۳۰۰هـ ق چاپ، دهلی)

اخوند درويزه دغه معما په پښتو ژبه داسي ترجمه کړې ده:

"د شــــاه تر ځـــــای درلاندي دوه مست شــاهان اوده دي
سکه مستي يې پعين مکړه چه د زلفو کاته ئی بې جلاد نه دي"
(هماغه مخ، هماغه چاپ)

"ځای در" دلته د کاتب غلطی ده چي د پېښور پښتواکيډيمۍ په چاپ (۱۱۰مخ) کي سمه سوې ده. هورې ئې لومړۍ مصرع داسي ثبت

---

[1] شيخ نورالدين حمزه بن عبدالملک بيهقي طوسي د تيموري پاچا الغ بيگ (۷۹۵ – ۸۵۳هق)معاصر وو. څو واره هندوستان ته تللی وو او د کعبې شريفي زيارت ئې هم کړی وو. په ۸۶۴ يا ۸۶۶ هـ ق کال مړ سوی دئ او په اسفراين کي ښخ دئ. عجايب الدنيا، سعی الصفا، طغرای همايون او جواهرالاسرار ئې د آثارونومونه دي. و گ: لغتنامه دهخدا.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې ده: "د شاه تر څادر لاندې دوه مست شاهان اوده دي". جلباب د (څادر) معنا لري (غیاث).

خوشحال خان خټک په سواتنامه کي د اخوند درويزه پر مخزن الاسلام باندي، چي دی ئې په سهوي سره "مخزن الاسرار" بولي؟ نقد کوي او د هغه په ترخ کي د دغي معما يادونه هم کوي. دی وايي:

درويـزه چـي بيـان کـړی خپـل کتـاب دی
نـوم ئـې مخزن الاسـرار (؟) کـړی جنـاب دی
هـر بيـان ئـې نـاموزون، مجهـول، بـې رنگـه
خـالي پـاتو لــه دانــشه، لــه فرهنگــه
کــه يــوه مــسره پــه شــل، بلــه پــه ســل ده
نامربوطـــه، ناموزونـــه، پـــه ويـــل ده
قافيــــه ئـــې لام و دال ســـره وهلـــي
پــه رديــف کــي ئــې نــون واو ســره پېيلــي
قـــصيده د "بوصـــيري" ترجمـــه کـــړې
عربـــي ئـــې تـــر پښتو مـــضحک راوړې
هـر هـر بيـت د قـصيدې چـي دُرمرجـان دی
پـــه پـــښتو کـــي تـــر اوربـــشو لا ارزان دی
معمــــــا د "آذري" ترجمــــــه کــــــړې
تـــصوف ئـــې و عـــالم و تـــه نـــومړې

......

(سواتنامه: ۴۵مخ د کابل چاپ)

دغي معما ته علامه حبيبي په لمنليک کي کښلي دي: "... د دې بيت اصل او پښتو ترجمه مبهم دي، هر څوک به يو راز مطلب ځني اخلي، خو درويزه د تصوف رنگ ورکړی دی او خوشحال خان هم پر دغه باندي په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې الفاظو انتقاد کوي چي: دغه معما د تصوف په څادر کي نغښته شوې ده! اصل و ترجمه ئې دواړه مبهم دي".

✶✶✶

د خوشحال خان خټک په کلام کي

د خوشحال خټک په کلام کي د تعميو او تاريخي مادو خورا زياته پرېماني ده. زه به ئې د کندهار چاپ "مرغلري" څخه راټولي او خپله څېړنه به هم ورسره مل کړم. د مخونو حوالې د "مرغلري چاپ ۱۳۱۷ش" دي.

له ما خوار سره څو قاف و هې و رې کړې
جــگي جــگي څه خــو لام و طې و فــا
(۱۲مخ)

په مرغلري کي د "لام" کلمې "م" نسته، ما د (خوشحال خټک کليات، لومړي ټوک) څخه ورواچاوه.

حل: "قاف و هې و رې" = قهر – "لام و طې و فا" = لطف

✶✶✶

بل ځای:

د غفا د کال بهار گوره خوشـــحاله
چي د مړو به ئې هوا وشي هوس ته
(۶۲مخ)

تاريخي ماده "غفا" ده. حل ئې:

غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
ا	=	۱
		۱۰۸۱هـ ق

✶✶✶

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د څلور ميندو زويه
د اتــــو پلارو پسر
(۱۱۸ مخ)

دا بيت د هغي غزلي دئ چي په پيل کي ئې د نظر او ژبي اثر ته اشاره سوې ده.

محشي ورته کښلي دي چي له څلورو ميندو څخه مطلب څلور عنصره دي او له اته پلاره څخه ممکن "اته عرض" وي. خو دا ئې هم پر زياته کړې ده چي په ځينو نسخو کي د "نوپلارو پسر" ضبط دئ. چي په هغه صورت کي به مراد نهه فلکه وي. رشتيا هم خوشحال خان په يوه بل بيت کي نهو افلاکو ته داسي اشاره لري:

ډير به ښه ښه زويه راوړي دا نه پلاره څـــلور ميندې
نن په واړه پښتانه کښي يو خوشحال لايق فرزند دی
(۳۲۰ مخ، دکابل چاپ. مرغلري ۴۳۱مخ) [1]

له څلورو عنصرو څخه مراد (اور، اوبه، خاوره، باد) دئ. خو کېدای سي چي د خوشحال خان مطلب څلور اقليمه وي چي مراد ورڅخه ټول هندوستان دئ (غياث). له نهو افلاکو څخه مراد نهه اسمانونه دي چي وايي د پياز د پوست په شان يو پر بل پراته دي. اسمانونه معمولاً اووه بلل سوي دي خو قدماوو نهه ګڼل. په دې ډول: فلک قمر، فلک عطارد، فلک زهره، فلک شمس، فلک مريخ، فلک مشتري، فلک زحل، فلک البروج او فلک اطلس (دهخدا). نهم اسمان ته فلک الافلاک وايي. په پخواني حکمت کي د (نه عرض) اصطلاح هم سته چي مراد ورڅخه (کيف، کم، هيئت، متی، مضاف، وضع، فعل، انفعال، مِلک) دي (غياث اللغات).

---

[1] په کابل چاپ کي ددې مقطع اول نيم بيتي ته (۵) ليکل سوی دي خو پنځمه حاشيه ځني پاته سوې ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له پورتنۍ معما څخه د خوشحال خان مطلب دا دئ چي په دې څلورو اقلیمو او نهو افلاکو (ټول کائنات) کي به میندو نور هم ښه ښه زامن راوړي وي، خو خوشحال په پښتانه کي یوازنی "لایق فرزند"دئ.

* * *

په یوه بله غزله کي خوشحال خان د زاړه نجوم له مخي د هري میاشتي (نحس) ورځي یا (شومي ورځي) راښیي. دی وایي:

"دال" و "واو" د محـــــرم د صـــــفر "اک"
د ړومبـــۍ خـــوري دروښـــیم څـــه "یـــک"
د دوهمـــــي خـــــور ړومبیـــــه اتلـــسمه
د دریمـــي خـــوري"یـــا" مـــه وکـــړه شـــک
څلـورمي خـور" ی"، "دال" چـي سـره "یـد" شـي
د رجـــب دی "ب" و "یـــج" د شـــعبان "دک"
د روژې د میاشـــتي "جـــک" پـــوره حـــساب دی
"حـې" شـوال، ذی القعـده "بـط" ذوالحجـه "وک"

(۱۸۹–۱۹۰مخونه)

په خوشحال کلیات لومړی ټوک ۱۰۴مخ کي "چې شوال" ثبت دئ داسي تېروتنه ده چي د خوشال خان خټک کلیات (۷۰مخ، چاپ ۱۳۸۷دانش) ته ئې هم لار کړې ده.

د دې ورځو تشریح په (مرغلري) کي داسي راغلې ده چي د محرم د میاشتي (دال = ۴مه)، (واو = ۶مه) – د صفري (ا = ۱) او (ک = ۲۰مه) – د ړومبۍ خور (ی = ۱۰مه) او (ک = ۲۰مه) – دریمي خور (ی = ۱۰مه) یا (یا= ۱۱مه) – د څلورمي خور (ی = ۱۰مه) او (دال = ۴مه) د رجب (ب = ۲مه) او (یج = ۱۳مه) – د شعبان (د = ۴مه) او (ک = ۲۰مه) – د روژې (ج = ۳مه) او (ک = ۲۰مه) – د شوال (ح = ۸مه) او (ی = ۱۰مه) – د ذی القعدې (ب = ۲مه) او (ط = ۹مه) د ذی الحجې (و = ۶مه) او (ک =

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰مه) بدشگومه ورځي دي. البته دا راز انګېرني کوم ديني او مذهبي تاداو نه لري. د مسلمانانو په نزد د روژې ټوله مياشت نيکمرغه ورځي دي.

د "نحس" کلمه په قرآن عظيم کي دوه واره راغلې ده. اول آيت د يوڅلوېښتم سورة (حم السجده)[1] شپاړسم آيت دئ:

دوهم وار د څلور پنځوسم سورة (القمر) نونسم آيت دئ:

دواړه آيتونه د (عاد) او (ثمود) قومونو په باب دي او دا دواړي ورځي د دوی له پاره نحس بلل سوي دي. د لومړي آيت شريف په تفسير کي د حضرت شاه ولي الله صاحب (۱۱۱۴ - ۱۱۷۶هـ ق) خبره رانقل سوې ده چي فرمايلي ئې دي:

"... دا د نحوست ورځ هغوی لره وه، نه تل". او ورپسې زياته سوې ده: "هغه ورځي منحوسي ګڼلي کېږي - لکه چه په ناپوهانو کښي مشهوره ده. که هغه ورځ د عذاب د راښکته کېدلو په نسبت تل منحوسه وګڼله شي نو کومه ورځ به بختوره وګڼله شي. په قرآن کريم کښي تصريح ده چه هغه عذاب اووه شپې او اته ورځي پرله پسې وو. اوس نو وښيئ چه په دې تقدير د اونۍ (هفتې) کومه ورځ به له نحوسته تشه وي؟" (وګ: پښتو تفسير: ۱۲۹۲/۲مخ، د سعودي چاپ).

په نهج البلاغه (۷۸مه خطبه)[2] کي د څلرم خليفه حضرت علي کرم الله وجهه له خولې روايت دئ، چي وايي: څلرم خليفه چي کله غوښتل د خوارجو جنګ ته (نهروان ته) رهي سي، اشعث بن قيس ورته وويل:

---

[1] د قرآن عظيم دغه صورت د (فصلت) په نامه هم ياد سوی دئ.

[2] نهج البلاغه د حضرت علی کرم الله وجهه د خطبو او مواعظو مجموعه ده چي د سيد رضی ابی الحسن محمد بن الحسين بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهيم بن امام موسی کاظم رحمة الله عليه تاليف دئ. سيد رضی د څلرمي هجري پېړۍ د اهل تشيع علماوو څخه وو.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"(فارسی ترجمه) ای امیرالمؤمنین به شهادت علم نجوم، اگر در این ساعت حرکت کنی می ترسم که به مراد خویش نرسی". وايي حضرت علی کرم الله وجهه ئې په جواب کي اوږدې خبري وکړې او وې ویل: "...هر کس که سخنان تو راست پندارد، قران را دروغ انگاشته (العیاذبالله) ... سپس روی به مردم کرد و گفت: ای مردم از علم نجوم بپرهیزید، مگر بدان مقدار که شمارا در خشکی و دریا راه بنماید، که این علم به کهانت منجر شود و منجم کاهن است و کاهن همانند جادوگر است و جادوگر کافراست و کافر در آتش جهنم. به نام خدای تعالی به راه افتید". د همدغه روایت اغېزه به وي چي د اهل تشیع معاصر علماء هم د نجوم د علم هغه برخه چي د راتلونکو زمانو او حادثاتو په باب پېشگویی ولري، حرامه ګڼي[۱].

دغه د (سعد) و (نحس) اصطلاحګاني یوازي په پخوانیو نجومیانو کي مطرح نه وې، بلکي د دې ریښه په پخوانیو ادیانو کي هم سته. د عیسویت پیروان همدا اوس د (Good Friday) په نامه یوه ورځ لري چي د دوی په زعم دغه ورځ دعیسی عليه‌السلام د صلیب کولو ورځ ده او دوی په دغه ورځ روژه نیسي. خوشحال خان په دستارنامه کي لیکي چي له مولانا عبدالحکیم سیالکوټي(۱۵۶۱ – ۱۶۵۶ع) څخه ئې د نورو پوښتنو په ترڅ کي د "ساعت" په باب هم وپوښتل. د ده خپل بیان داسي دئ: "د ساعت شبه مې هم وه – راته ئې ووې چه ساعت شته، که دا هسې نه وی، سرور عالم (صلی الله علیه وسلّم) به د سفر دپاره پنج شنبه دوشنبه اختیار کړې نه وه – ..." (دستارنامه: ۷۰ مخ د پېښور چاپ ۱۹۹۱ع).

خوشحال خان که څه هم د میاشتو نحس ورځي راښیي خو په یوه بله غزله کي ئې خپل معتقدات داسي بیان کړي دي:

---

[۱] ماخذ: انټرنېټ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

نجـومي چـې قـدم نـه ږدي بـې نجومـه
مـوت و فـوت و ناکـامي مـومي لـه کومـه
چـې ګـړۍ ګـړۍ دورځوشـپوتيرېږي
پـه کـې راشـي پـه نېکه،پـه چاشـومه
ځان به خلاص نه کادبدساعت لـه شره
نجـومي ئـې کـه خبـردې لـه علومـه

نېـک وبـدئې پـه قبـضه کـې دقـضادي
بېهـوده خبـرې مــه پيمه،وردرومــه
(الخ)

***

خوشحال يو بل ځای يو معماوشمه بيت لري. دی وايي:

راته څه وايې، چې ته په چا مين يې
په ايمابه درته وايم پنـج و شش يم
(۲۱۷مخ)

په کليات لومړي ټوک ۱۱۷مخ کي"لا ته څه وايې، ..." دئ.

دې بيت ته ئې په (مرغلري) کي د محشي په حواله کښلي دي:

"...د ابجد په حساب (هـ، و) پنځه او شپږ راځي، چي (هو) ځني جوړېږي، يعني په هو مين يم".

***

بل ځای:

که څلور دي که پنځه که شپږ اووه دي
د درويش نشـــــته دا هـــــيڅ اتم انم
(۲۲۸مخ)

د همدې غزلي يو بل بيت:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه په نون دی نه په میم دی نه په جیم دی
کامــــل پاس په لام وهـــــلی دی علَم
(۲۲۸ مخ)

دغه بیت ته ئې په حاشیه کي کښلي دي: "په دې بیت کښي نون اشاره ده ناسوت او میم ملکوت او جیم جبروت او لام عالم لاهوت ته، چي دا د تصوف په اصطلاح خاص عالمونه دي".

***

د میم ردیف په یوه غزل کي دا بیت هم تعمیه لري:

یو مي یار دوهم گلزار ساز و ساقي شته
نن مي کــــومه اندېښنه له غـــین و میمَ
(۲۳۳ مخ)

حل: (غ + م) = غم.

***

خوشحال خان د خپل لمسي معظم پر مرگ سانده ویلې ده چي د (مرغلري) په هې ردیف کي ثبت ده. هورې ئې د لمسي د مړیني نېټه داسي ښوولې ده:

ښـــــــه تاریخ ئې راغی "بې بدلَ معـــــــظم"
خوشحال د ده نیکه دی، د نیکه ئې داغ په زړه شه
(۳۱۰ مخ)

حل:

ب = ۲
ی = ۱۰
ب = ۲
د = ۴
ل = ۳۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

م	=	۴۰
ع	=	۷۰
ظ	=	۹۰۰
م	=	۴۰
		۱۰۹۸هـق

او همدا د "معظم" د مړيني کال دئ چي عبدالقادرخان په "زر اته نوي" ښوولی دئ او تاسي به ئې وروسته ولولی.

د دې معما د ويلو سم شکل "بې بدلَ معظمَ" دئ. که لام او وروستي ميم ته حرکت ور نه کړه سي د مصرع دوې هجاوي کمېږي او که دا حرکتونه د اوسني ليکدود له مخي په (ه) سره وښوول سي او " بې بدله معظمه" سي، د مړيني نېټه لس کاله نوره هم زياتېږي. دغه ځای دئ چي د معماوو په حل کي بايد د شاعر د وخت ليکدود په پام کي ونيول سي او دغه ځای دئ چي د شاعر په کلام کي د راغلو معماوو په شکل کي هر راز مداخله، په هره انگېزه چي وي، ورانی پېښوي.

***

ډير به ښه ښه زويه راوړي دا نه پلاره څـــلور ميندې
نن په واړه پښتانه کښي يو خوشحال لايق فرزند دی
(مرغلري – ۴۳۱ مخ)

په لمنليک کې ورته کښلي دي: "نه پلاره او څلورميندي، نه اسمانه او څلور عنصره دي".

***

په يوه غزله کي خوشحال له (پيری، زړتابه) څخه شکايت کوي او په يوه بيت کي وايي:

د سترگو په جوهرو مي په سي کښي راښکاره شوه
په مښـــکو په گـــــوهرو مي په کال راغــــله پيري
(۴۴۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لمنلیک کې ئې د محشي له خولې کښلي دي چې له (سی) څخه د ابجد په حساب (۷۰) راوزي او له (کال) څخه (۵۱). ګویا شاعر وایي چې په اویا کلنۍ کې مې د ستر ګو لیده لږ سوه او په یوپنځوس کلنۍ کې مې په "مښکو = تور وېښته" او "مرغلرو = سپینوغاښو" کې پیري راغله. یعني وېښته مې سپین سول او غاښونه ووتل. د دې غزلي مقطع داسي ده:

نه ښکار شته نه ګذار شته اوس دي جوړ سلامت ګرزي
د تورو[1] د غـــــرو بزونه، په خـــو شحال راغله پیري

* * *

خان د خپل ځوانیمرګ زوی په ویرنه کې د هغه د مړیني تاریخ داسي بیان کړی دئ:

"طاهر ومړ په شباب کښ" دا تاریخ دی
چه به کال د ده د مرګ ترې رابرسېر شي
(مرغلري – ۴۶۶مخ)

د دغي تاریخي مادې په باب په حاشیه کې داسي لیکل سوي دي:
"دا بدله خان د خپل زوی طاهر په مرثیه کښ ویلې ده، په آخر بیت کښ (طاهر ومړ په شباب کښ) د ابجد په حساب (۱۱۰۳) راځي، چه د مړیني کال ئې دی".

دغه تاریخي ماده سمه نه ده حل سوې. لومړی خو په همدغه لیکدود سره د "طاهر ومړ په شباب کښ" ابجدي ارزښت (۱۰۹۳) کېږي، نه (۱۱۰۳).

ط = ۹
ا = ۱
هـ = ۵

---

[1] د کندهار ښار په شمال کې هم د "تورو" په نامه غرونه سته.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ر	=	۲۰۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ړ	=	۲۰۰
پ	=	۲
ه	=	۵
ش	=	۳۰۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ب	=	۲
ک	=	۲۰
ښ	=	۳۰۰
ټول	=	۱۰۹۳

(۱۱۰۳) به ښايي د کاتب غلطي وي. دوهم دا چي خان په همدې غزل کي وايي:

زه په وير د معظم په غم کښي ډوب وم
خــبر نه وم چي طـــاهر به تېروبېر شي

ګويا د طاهر او معظم د مړيني واقعه په يوه کال کي پېښه ده. د معظم مړينه د خوشحال خان او عبدالقادر خان دواړو له خولې په (۱۰۹۸ه ق) کي پېښه سوې ده. د طاهر مرګ هم بايد په همدغه کال وي. په دې صورت کي بايد د تاريخي مادې ليکدود داسي وي:

"طاهر ومړ پشباب کښِ" او د "کښ" کلمې د (ښ) توري زېر (کسره) هم په محاسبه کي شامله ده او د (ی = ۱۰) قيمت لري. نو د تاريخي مادې اصلي بڼه به په نني ليکدود کي داسي وي: "طاهر ومړ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پشباب کښي" چي له دغي مادې څخه (۱۰۹۸) راوزي او دا د طاهر د مرگ کال دئ.

د خوشحال خټک کليات لومړي ټوک (۳۸۹مخ) کي دغي مسئلې ته پام اړول سوی دئ خو تاريخي ماده ئې" طاهر ومړ پشباب کی" گڼلې ده او(ښ = ش = ۳۰۰) د معياريت په حکم ! د تاريخي مادې له (کښي) کلمې څخه ايستل سوی او (کی) ليکل سوی دئ چي دغه راز ليکنه هم مطلوبه سنه په لاس نه راکوي:

ط	=	۹
ا	=	۱
هـ	=	۵
ر	=	۲۰۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ړ	=	۲۰۰
پ	=	۲
ش	=	۳۰۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ب	=	۲
ک	=	۲۰
ی	=	۱۰
ټول	=	۷۹۸

نولکه پورته چي مو وويل "طاهر ومړ پشباب کښي" تاريخي ماده ده او ابجدي ارزښت ئې (۱۰۸۹) دئ.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان بل ځای ویلي دي:

د ملـــحد په زړه به نه لګي خــبري
که ویل دي ورته تل د نون و صاد شي
(۵۵۰مخ)

له (نون او صاد) څخه مراد (نص) دئ. نص په لغت کي څرګند او صریح کلام ته ویل کېږي او د علم اصول له مخي د قرآن کریم هغه آیتونه چي دوه متشابه کارونه راته څرګندوي چي دا نېک کار دئ او هغه بد. د مثال په توګه د قرآن کریم د سورة البقره (۲۷۵) آیت چي فرمایي: "و احل الله البیع وحرم الربوا" یعني حق تعالی بیع روا کړې او رباء ئې حرامه کړې ده. په ناظم الاطباء کې لیکلي دي چي د قرآن کریم هر هغه آیت چي په واضحه توګه پر مقصود باندي دلالت وکړي، نص بلل کېږي.

✶✶✶

خوشحال خان د (وبا= کولرا) ناروغۍ کال په یوه شعر کي یادوي او وایي چي په دغه کال د ده زوی بخت ناک خان او مور ئې په دغه ناروغۍ مړه سول دغه راز ئې سرفراز نومی لمسی چي د سعادت خان زوی وو، هم په دغه کال لېوني سپي وداړه او مړ سو. د آفتونو دغه کال ئې د تعمیې په شکل داسي بیان کړی دئ:

د "غـــواص" د کـــال وبـــا	خــدائې مــه راولــه بیـــا
بخت ناک خان مي پکښې و مړ	مــور ئــې هــم بوتــه قــضا
ســـرفراز د ســـعادت ؤ	ښــه نمسی مــي ؤ زیبـــا
هــم حــافظ د درســت قــرآن ؤ	هــم پــه خــط ؤ بــې همتــا
د ښکار سپی ئې ؤ ساتلی	لېــونی شــه بــې غوغـــا
لاس ئـــې وروړه بــې خبــره	چــه ګانهــه ئــې خپــل اشــنا
دی ئــې وچیچــه پــه لاســو	لاعـــــلاج شــــو لا دوا
پــه دا کــال لــه مــا قــضا کړ	پـــه ارمــان ارمـــان جــدا

(۵۷۰ – ۵۷۱مخونه)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د "غواص" ابجدي ارزښت (١٠٩٧) کېږي.

غ = ١٠٠٠
و = ۶
ا = ١
ص = ٩٠

ټول = ١٠٩٧هـ ق

د همدې قصیده وشمي غزلي په يو بل بیت کي د دغي ناروغۍ د پای ته رسېدلو کال هم راښيي:

کال "حصغ" شو وبا ولاړه
هم عسرت کـړه راته شـا

د "حصغ" ابجدي ارزښت (١٠٩٨) دئ.

ح = ٨
ص = ٩٠
غ = ١٠٠٠

ټول = ١٠٩٨هـ ق

⋆⋆⋆

خوشحال خان یوه اوږده بهاریه قصیده لري چي چې په برمول کي ئې ويلې ده او پيل ئې داسي دئ:

پیاله کـــومه راپیدا شـــو دا بهار
چه په هر لوري ئې ملک کړ،یو گلزار

په دې قصيده له مغلو سره د پښتنو مهمي جگړې بيان سوي دي. د دغي قصيدې د ويلو تاريخي ماده ئې په مقطع کي داسي راوړې ده:

د دريمي خـور اول کال د غــفو ؤ
ما چه وې په بَرمَوَل کښ ِدا اشعار
(۵۹۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"غفو" د ابجد په حساب (۱۰۸۶) کېږي.

غ = ۱۰۰۰

ف = ۸۰

و = ۶

ټول ۱۰۸۶هـ ق

***

په یوه اوږده قصیده (شپېته بیته) کي د هغې د نظمولو تاریخ داسي راته وایي:

د شوال وروستنۍ ورځ کال د "غفا" دی
مـا چي دا شپېته بیتونه کــړل تحـریر
(۶۰۰مخ)

د "غفا" ابجدي ارزښت (۱۰۸۱هـ ق) کېږي.

قصیده په دې بیت پیل سوې ده:

ناخلف مي حــــواله کړه په تقدیر
نصیحت ورباندي نه کاندي تاثیر

***

خان د یوې بلي اوږدې قصیدې د ویلو نېټه داسي بیان کړې ده:

نوې میاشت د محرم "غصه" ئې کال دی
په غلــــــیم مي غـــصه وربېره دا کال
(۶۱۲مخ)

حل:

غ = ۱۰۰۰

ص = ۹۰

هـ = ۵

ټول ۱۰۹۵هـ ق

د قصیدې مطلع دا ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه د شعر په کار هيڅ نه يم خوشحال
ولي خدای مي کړ په غاړه دا مقال

ټوله قصيده ۱۳۸ بيته ده.

* * *

خان د خپلي يوې بې مقطع غزلي نېټه داسي راوړې ده:

دا سږ کال چه د "غصج" دی چه "غصد" شي
امـــيدوار اوســـه له بخـــــته له اقباله
(۶۲۱مخ)

د ابجد په حساب د "غصج" ارزښت (۱۰۹۳) او د "غصد" دا (۱۰۹۴) دئ.

خوشحال خان وايي چي په ۱۰۹۴هق کال به ئې د عمر (۷۲) کاله پوره سي.

ستا به دوه اويا کالونه وي د عمر
سود فايده ئې راته وايه له وصال

خان په ۱۰۲۲هـ ق کال په ربيع الاول مياشت کي زېږېدلی دئ. د زوکړي تاريخي ماده ئې افضل خان خټک په تاريخ مرصع (۳۱۰مخ چاپ ۲۰۰۶ع) کي د خوشحال خان له خپلي خولې په فارسي ژبه داسي راوړې ده:

تـاريخ خوشـحال خټـک در ربيـع الثـانی
آمـد چـو دريـن کهنـه ربـاط فـانی
حـق گردانـاد مـرورا خيـر رسـان[1]
تـــاريخش گـــشت "خيرعالميـــانی"

د "خيرعالميانی" ابجدي ارزښت (۱۰۲۲) کېږي.

خ	=	۶۰۰
ی	=	۱۰

---

[1] په ننگيالی د زمانې (۱۲مخ، چاپ ۲۰۰۱ع) کې دا مصرع "حق گردانا و مرد را خير رسان" ليکلې چي چاپي تېروتنه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ر	=	۲۰۰
ع	=	۷۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ی	=	۱۰

ټول = ۱۰۲۲ هـ ق

***

خوشحال په یوه بیت هغه کال چي د مغولو په لاس بندي د لاهور تر سیند پوري واته، داسي بیان کړی دئ:

دا بیان مي د "غـــــعد" په کال ویلی
په شعبان چه د لاهور په سیند عبور کړم
(۶۳۱ مخ)

غ	=	۱۰۰۰
ع	=	۷۰
د	=	۴

ټول = ۱۰۷۴ هـ ق

دغه کال د خوشحال خان د بندیگرت کال دئ.

بل ځای ئې همدغه کال په یوه بل بیت کي هم "غعد" بللی دئ:

زه چه د "غعد" په کال بندي د اورنگ زېب شوم
کـــور او خېلخانه مي پکښې ډېره وه لـــه دمَ
(۶۳۷ مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال تر دغي تعميې وړاندي وايي:

يو، يوسفزيي دي چې په ما ئې منت بار کړ
لا په اکـــــوزيو د ننگ چـــار ده مسلّمه

خان ولي د يوسفزيو منت باردئ؟ له دې اسيته، چې د اورنگ زېب په زندان کي د خان د بندپر وخت د ده "کور او خېلخانه" پکښې دمه وه.

د تعميې دبيت دوهمه مصرع په همدې شکل ماته سمه نه ايسي. سم شکل ئې په قوي احتمال سره داسي راته ښکاري:

"کور او خېلخانه مي پکښې ډېره وله دمه". د دغي مصرع د پای د درېو کلمو"ډېره وله دمه" معنا دا ده، چي د خان خېلخانه ډېره موده پکښې دمه وله. دغه "وله" د (ول = بودن) جمع غايب صيغه ده چي موږ تر دا نزدو وختونو پوري د (وو) په شکل ليکله. د (ول) استعمال اوس لا هم د پښتو د لوېديځي لهجې په ځينو حوزو (روزگان او د ښوراوک شاوخوا) کي ژوندی دئ. د خوشحال په پورتني بيت کي د (ول) ثرک موږ ته د دغي لهجې او کلاسيکي پښتو نزدېکت راښيي. ما (هوتک) چي (له کندهاره تراټکه) کتاب کيښ، د خوشحال خان دغه بيت ته مي ډېره پاملرنه وه کړې.

٭٭٭

په يوه قصيده کي خان د ډهلي د پاچهانو مسلسل نومونه راوړي دي. د دغه شعر د ويلو نېټه ئې داسي راوړې ده:

کـه د دې ويلـو کـال غـواړې لـه مانـه
پـه حـساب کښِ و اوره کـال د قرشـت ؤ
ابتـــدا د دې بيـــان پـــه نماز پـــښين ؤ
د ماښـام پـه وخـت ئـې شـوی نهايـت ؤ

(۶۷۱ مخ)

د خوشحال خټک مرغلری کي دا معما ناحله پاته ده او دليل به ئې ښايي د معما په کلماتو کي د مرتّب دوه زړه توب وو. د خوشال خان خټک

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کليات کې تاريخي ماده "کال د قرشت" بللې ده چې دا خبره به ئې غالباً له ارمغان خوشحال څخه رانقل کړې وي. د دې مادې ابجدي ارزښت ئې (١٠۵۵) کېږي. خو که "کال د قرشت ؤ" تاريخي ماده وګڼو، نو بيا دا کال (١٠٦١) ته لوړېږي. د دې قصيدې د پای لخوا دريم بيت راته وايي چې:

چې د هند سير مي وکړ او س مې ووې
ګـــــنه دا تاريخ لارغــه زما په نيت ؤ

د دې بيت له مخي ځوک ويلای سي چي دا قصيده هند ته تر تګ وروسته ويل سوې ده. د (ننګيالی د زمانې) ښاغلی مؤلف د ارواښاد دوست محمدخان کامل له خولې ليکي چي "د ١٠۵٨ هـ ق کال ربيع الاول د ١٦٤٨ م کال د اپريل دويم موږ خوشحال خان د اټک په بله غاړه کې مومو. پدې سفر کي ده يو اوږد نظم د ميرزاابوالحسن اصف خان د کوم شاندار محل، د محل د باغونو او د باغونو د زړه وړونکو مناظرو په ستاينه کې ليکلی دی" (وګ: همدغه اثر: ٣٢ مخ، د ٢٠٠١ع کال چاپ). که هند ته دا د خان لومړی سفر وبولو، نو پورتنی تاريخي ماده بايد "کال د قرشت ؤ= ١٠٦١هـ ق" قبوله کړو. په "کال د قرشت = ١٠۵۵هـ ق" کي خان د هندوبار لتي نه وې ليدلي.

* * *

خوشحال په يوه رباعي کي د خپل يو خوب بيان کوي:

شپه د بـرات وه يـو خـوب مـي وليـده
کال ئې "غصه" دی هرګور مي ښه ليده
دوه توري ماتي شوې يوه مي روغه شوه
دويـم صمــصام مــي پــه رغيـده دی
(٨٠٠ مخ)

غصه = ١٠٩۵هـ ق

* * *

يوه بله رباعي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځــه بارونــه دي بــردنځــې غــم دی
ورمېــږد خلقــو تــرلانــدي خــم دی
پنځــه پــه نــورو، پــه تــا دوه کــم دی
خوشــحاله شــکر چــه بــار دي کــم دی
(۸۴۹مخ)

له "پنځه بارونه" څخه د خوشحال خان مراد د اسلام پنځه بناوي دي. کلمه طيبه، لمونځ، روژه، حج، زکوة. په دې پنځو کي حج او زکوة پر بډایانو فرض دئ. خوشحال په لاس کي دومره خلاص وو او سخاوت ئې دومره زيات وو، چي له ټولي خانۍ او بډایۍ سره ئې هيڅ وخت ځان د نصاب مالک سوی نه وو. ځکه نو دی وايي چي پر ده باندي له دې پنځو بناوو څخه درې بار دي او حج و زکوة ورباندي فرض سوی نه دئ.

✶✶✶

بله رباعي:

وایــې صــوفي شــه، صــوفي دي تــه شــې
درومــه نااهلــه شــپږ.ســو شــپېته شــې
کــه یــار ســاقي وي عمــر بــاقي وي
لا بــه د میــو بنیــښې کــږم تــشې
(۹۲۹مخ)

په (مرغلري) کي د رباعۍ دريم بند "که يار ساقي دی عمر باقي دی" ليکل سوی دئ، چي سهی نه دئ. (د خوشحال رباعيات: ۲۷۹مخ) او د خوشال خان خټک کليات په (۵۲۷مخ) کي ئې سم کړی دئ.

د مرغلري مرتب د کومي نسخې د محشي په حواله ورته کښلي دي: "... يعني خس يې، ځکه چه خس په حساب د ابجد (۶۶۰) دی". دغه عدد د خوشحال رباعيات کي هم، بې له دې چي د مرغلري حواله ورکړي، په لمنليک کي ورته کښلی دئ.

دغه راز عمليې ته د عددي تبديل عمل وايي (وګ د همدې ليکني د

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

سر برخه). په عددي تبديل کي قرينه بايد هرومرو موجوده وي، کنه نو بيا دغه راز معما ته ګونګه معما وايي. ځکه د مطلوبي معنا له پاره ئې هيڅ راز قرينه نه ده راوړې او لوستونکی به ئې پخپل درايت سره حل کوي.

***

بله رباعي:

يـــار مـــي د شـــپږو تـــر مـــنځ اووم دی
چه څوک ئې نه ستايي په حسن ګرم دی
چـه رابـښـکاره شـي پـه مـا رنـا شـي
چـه مـخ ئـې نـه ويـنم پـه مـا تـورتم دی
(۹۳۶مخ)

د (مرغلري) مرتب په حاشيه کي ورته کښلي دي: "يعني په اوو ستورو کښِ چه شپږ نور سيارات دي، اووم زما يار دی چه هغه نو لمر دی". د خوشحال رباعيات (۱۵۱مخ) کي هم دغه شان تشريح ورکړه سوې ده.

***

بله رباعي:

فرښـتې لـه نـوره، پـېـری لـه نـاره دی
کـه پـرې خبـرېـې سـړی لـه چـاره دی
ځکـــه دا هـــسې ډېـــري فتنـــې کـــا
لـــه باد و خاکـــه لـــه آب و نـــاره دی
(رباعيات: ۲۱۶مخ)

چار= ۴ عنصره (باد، خاوري،اوبه، اور).

***

بله رباعي:

کـــال د غفـــج ؤ خيبـــر کـــې هـــورې
مغـــل بنـــدي وو، هـــم کونـــډې بـــورې

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

مومند شینواري څو اپریدي وو

واړو وهلې د یادو تورې

(رباعیات: ۲۶۸مخ)

غفج = ۱۰۸۳ه ق

٭٭٭

بله رباعي:

نن بیا خپل بخت ته زما تسلیم دی

خُرم به او سم فال مي د میم دی

په درد و غم کښې زما غلیم دی

راالوتلی د نصرت نسیم دی

(رباعیات: ۱۲۷مخ)

دا رباعي د خوشال خان خټک کلیات (۴۴۱مخ) کي مسخه سوې ده او د (غلیم) پر ځای (علیم) او (د نصرت نسیم) پر ځای (د نصرت تبسم؟) راغلی دئ. په رباعیات کي هم د (نن) پر ځای (تن) لیکل سوی دئ. په دې رباعي کي "فال مي د میم دی" د معما په حساب نه دئ راوړل سوی، بلکي د فال کتلو په مقصد راوړل سوی دئ. د فالنامې له مخي که د چا فال د (م) پر توري برابر سي او غلیم ئې په مخ کي ورته ولاړ وي، دی باید یرغل پر و نه کړي. د خان مقصد همدا ټکی دئ. خوشحال خان په فالنامه کي ویلي دي:

"م"په فال نه دی ښاغلی

په ورانیې دی راغلی

که غلیم لرې له وړاندې

مه کړه قصد په غلیم باندې

(فالنامه د مصحف: ۴۶مخ)

٭٭٭

بله رباعي:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

سړکال چې کال د "رحمت تم" دی
باران په هر چیرته په غره په سم دی
پس له شپږ میاشتو په چنګابښ شروع شو
به هره ورځې تر نیم ضیغم دی
(کلیات: ۴۴۷مخ)

حل:

ر	=	۲۰۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
ت	=	۴۰۰
ت	=	۴۰۰
م	=	۴۰

ټول = ۱۰۸۸هـ ق

د دغي وچکالۍ بیان خان په یوه بل شعر کي هم راوړی دئ:

شپږ اووه میاشتي په هند په خراسان
چرته ونشه په سم په غره باران
د اوبو د وښو ډېر کمامت وشو
ځای په ځای شول د غلې نرخونه ګران
چه باران په جهان وشو پس له یأسه
فتح الباب و په تحویل د سرطان
د اسد تر نویشتمه ورځ په ورځ شي
په باران سره نهال شو درست جهان
پدا کال چه شاه عالم راغی له هنده
صلح وشوه د مغلو د افغان

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سړکال چه ئې تاريخ "رحمت تم" دی
پـه وګـړي مبـارک دی پـه هـر شـان

(۵۶۴مخ)

***

بله رباعي:

تـر عـين تېـر شـوم دا هـسې زه ويـنم
احـول يـو دوه ويـنې زه يـو اووه ويـنم
ترفـې کـه ورشـم غفد سـړکال دی
اووه بـه شـل ويـنم دا کـار زه ښـه ويـنم

(د خوشحال رباعيات: ۲۲مخ)

په لمنليک کې ورته کښلي دي:

ع = ۷۰
ف = ۸۰
غفد = ۱۰۸۴

خودا رباعي نوره شننه هم غواړي.

***

خوشحال د لويې تبې د شيوع کال په دې ډول بيان کړی دئ:

سړکال چه د "غواص" دی
په هر لور دي تبـــجن ډېر

(۹۵۶مخ)

غ = ۱۰۰۰
و = ۶
ا = ۱
ص = ۹۰

ټول = ۱۰۹۷ هـ ق

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه کال د خان زوی (بخت ناک) د دغو تبو له امله ومړ.

بخت ناک په دوه هفتې شه
تر فـــاني جـــــهانه تېر

٭٭٭

په یوه قطعه کي وايي:

میاشت د لومړۍ خور ده
چه داخل شوم په مـیدان
کال څـــــه و "هــفغ" و
بیا تحـــویل د ســرطان
(۱۰۲۶ مخ)

ه	=	۵
ف	=	۸۰
غ	=	۱۰۰۰

ټول ۱۰۸۵ هـ ق

٭٭٭

خوشحال خان د خپلي مور او مشري مېرمني د مړيني تاريخ داسي ویلی دئ:

چې د پلار د مرگ مي تېر شو پوره قرن
د صـفري پــه میاشـت ومــړه د مــا مــور
پـــــوره زر اتیا کلونــــه د هجــــرت وو
چـې د مـور پــه خـوا مـې ومـړ مـشر کـور
(۱۰۲۶)

له "قرن" شخه موږ اوس د سلو کالو معنااخلو خو دلته مراد سل کاله نه دي. په قاموسونو کي قرن کله سل کاله، کله دېرش او کله اتیا کاله تړاکل سوی دئ (غیاث اللغات). د خوشحال خان مراد دلته دېرش کاله

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ ځکه پلار ئې په ۱۰۵۰ﻫ ق د شوال په لومړۍ نېټه د پنجشنبې په ورځ له يوسفزو سره د بلړ په جنګ کې مړ سوی دئ. (ننګيالی د زمانې ۲۰ مخ)[1] او مور ئې ډېرش کاله وروسته په (۱۰۸۰ﻫ ق) کی مړه سوې ده.

***

د غلې د ګرانۍ يو کال داسې يادوي:

د نوروز پـه دوولـسم
مياشت صفر کال د "غفط" و
غلـه ګرانـه کښت زبـون شـو
پـه عـالم نـازل سـخط و
لـوی بـاران وشـو پـه خلـقَ
د وګـړي وار غلــط و

غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
ط	=	۹
ټول	=	۱۰۸۹ﻫ ق

***

په يوه بيت کې د واوري د اورېدلو کال راښيي:

د "غفا" پـه بوګـه پرېوتې پـه غرونـه
تر کابله تر اټکه سپـينې واوري
(۱۰۴۶مخ)

غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
ا	=	۱
		۱۰۸۱ﻫ ق

[1] په فراقنامه ۶۰ مخ کې ئې د شهباز خان مړينه له مندړو سره په جنګ کې ښللې ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بوګه) سلواغې ته وايي او دلته مراد د (دلو) مياشت ده. ګويا دغه واوري د دلوي په مياشت کي اورېدلي وې.

✶✶✶

بل ځای د فراقنامې د تاليف نېټه داسي بيانوي:

کال د غم لاړ مياشت اختر وه
دا نـــــامه چي نظـم زر وه
(فراقنامه: ۷۲مخ)

د فراقنامې مرتب ليکي چي علامه حبيبي له دغه بيت څخه د فراقنامې د تاليف نېټه داسي رااېستلې ده:

نامه (۹۶) + نظم (۹۹۰) = ۱۰۸۶ – وه (۱۱) = ۱۰۷۵هـ ق.

دلته بايد د لومړۍ مسرۍ لاړ د (منها يا تفريق) په معنا وي چي حکم ئې د (وه = ۱۱) پر تللو (تفريق) باندي کېږي = کال د غم، مياشت اختر، لاړه (وه)[1].

---

[1] دا تاريخي ماده يو څه ابهام لري او که چا ته په رتنبهور کي د خان د قيد زمانه معلومه نه وي، د ۱۰۷۵هـ ق کال رااېستل ځني مشکله خبره ده. د معما سيده حل، چي پر قراينو دي ولاړ وي، داسي هم کېدلای سي چي لومړۍ خبره دا ده چي دا نامه خان تر بند وروسته ويلې ده. دی وايي چي د غم کال "لاړ". که دا حدس سم وي نو ئې د تاليف کال بايد تر ۱۰۷۹ وروسته وي. خو "کال د غم = ۱۰۹۵" د خټکو شاعرانو په کلام کي بل ځای هم موندلای سو. دا کال د وبا کال وو چي عبدالقادرخان خټک ئې تاريخي ماده "کال دغم" ويلې ده. "کال دغم لاړ" يعني د وبا کال تېر سو. په دې حساب نو څوک ويلای سي چي د فراقنامې د تاليف په کال سنه ۱۰۹۵ تېره سوې وه او ۱۰۹۶ هـ ق وه. خو څرنګه چي خوشحال خان د ۱۰۷۴هـ ق کال د روژې له مياشتي څخه تر ۱۰۷۹ هـ ق کال پوري کله د مغلو قيدي او کله بيا نظربند وو، نو ځکه بايد د فراقنامې د تاليف نېټه په همدغو کلونو کي ولټول سي. دا حقيقت هم بايد په پام کي ولرو چي خان، فراقنامه د بازنامې په شان په يوه کښ، بې له وقفې نه ده ويلې، بلکي بېلابېل نظمونه ئې په بېلابېلو وختو کي ويلي دي. دا خبري د پورتنۍ معما مبهم توب نور هم ژور کوي. د خان نوري معماوي داسي ابهامات نه لري.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

* * *

خوشحال خان د خپل منظوم اثر بازنامې د ليکلو نېټه داسي راښيي:

زر پنځــه اتيا کلونــه د هجــرت دي
د رجب ورځــي آخـر شـوې نهايـت دي
پـه لـړم کـښې مـې شـروعه بازنامـه کـړه
پـه شپږ ورځې مـې تمامـه پـه خامـه کـړه

(بازنامه: ۴۶ مخ د پېښور چاپ ۱۹۸۵ع)

* * *

د عبدالقادر خان خټک په کلام کي

عبدالقادر خان خټک په يوه اوږده قصيده کي د پاک خدای د حکمتونو او نعمتونو د بيان په ترڅ کي يو بيت لري چي د معما نوم پر اېښوول کېدلای سي. ده ويلي دي:

که څلور دي که پنځه که شپږ اووه دي
همـــګي په حــکم کار د کــردګار کا

(ديوان: ۱۹۵مخ، د کندهار چاپ)

حل:

له څلور څخه مراد څلور عنصره، له پنځو څخه مراد پنځه اقليمه، له شپږو څخه مراد شپږ جهته او له اوو څخه مراد اووه اسمانونه دي او له دې ټولو څخه بيا مراد ټول کائنات دي. بل ځای:

چي ولاړ نشې په غفلت عبد القادره
که پوهېږي غنيمت دی دال و مـيم

(۲۰۹ مخ)

له "دال و ميم" څخه مراد (دم) دئ چي د "شېبه، لحظه" معنا لري او شاعر وايي چي دا حاضره شېبه، دم ګڼې غنيمت وګڼه.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځای د خپل وراره "معظم" د ویرني په ترڅ کي د هغه د عمر او د مړيني د نېټې په باب وايي:

غواصي کوم د او ښيو په دریاب کښي
نه ئې مـــــومم معـــظم دُرنایاب شو
درویشت کاله د ده عـــمر زر اته نوي
د هجرت حساب په حـــکم د کتاب شو
(۲۱۱مخ)

د عبدالقادرخان خټک دېوان د کندهارچاپ د ۲۱۱مخ په حاشيه کې کښلي دي: "معظم د خوشحال خان خټک له اولادې څخه ؤ، دا قصيده د ده مرثيه ده". معظم خان د بهرام خان زوی او د خوشحال خټک لمسی وو. خوشحال خان ئې هم مرثيه ويلې ده. بل ځای د وبا د کال تاريخ راښيي:

پـه هـر کالـه کـښي د مـرگ مـاتم دی
وبـــا نيـــولی اکثرعــــالَم دی
ښـه ښـه يـاران ئـې ځلـه جـدا کـړل
تاريخ ئې راغلی چې "کال د غم" دی

حل: "کال دغم" = ۲۰ + ۱ + ۳۰ + ۴ + ۱۰۰۰ + ۴۰ = ۱۰۹۵هـ ق

په دغه مخ کي د حضرت آدم بنوري رحمة الله علیه د خليفه شيخ سعدي لاهوري رحمة الله علیه د وفات تاريخ په يوه فارسي رباعي کي بيانوي:

شـيخ سـعدی قـدوه اهـل يقــين
چـون منـور گـشت ازو زيـر زمـين
از خـِـرَد جــستم حـساب رحلــتش
درجـوابم گفـت "شـيخ مـومنين"

حل: "شيخ مومنين" = ۱۱۰۶هـ ق

د دېوان په ۲۲۸مخ کي د خپل پلار خوشحال خان خټک په "ستاینه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دوعا" کي یوه مربع لري چي وروستی بند ئې داسي دئ:

لام او بې ئې د دلبرو دي ستایلي
لعل او دُر ئې د وینا په تار پیيلي
لړ د ډېره ما د ده د حال ویلي
لکه څوک چې د یار مخ کا نمر مثاله

له "لام وبې" څخه مراد (لب = شونډي) دي.

✶✶✶

عبدالقادرخان خټک د شیخ سعدي (ګلستان) له پارسي څخه په پښتو ترجمه کړی او نوم ئې "ګلدسته" پر ایښی دئ. د دغي ترجمې د بشپړولو کال ئې داسي بیان کړی دئ:

زر سل څلېرویشت د سن کلونه
له ګلستانه چي دا ګلونه
ټول شول ترې جوړه چي ګلدسته شوه
یادګار به پاته شي موږه به ځونه

۱۱۲۴هـ ق

(په ګلشن روه کي د بابو جان: ۳۹مخ)

سید سرفراز علی رضوي د (مخطوطات انجمن ترقی اردو) په ۸۷ مخ چاپ ۱۹۶۷ع کراچي کي ګلدسته د ګلستان "انتخاب" بللې ده.

✶✶✶

اروابناد پوهاند رشتین د ښاغلي همېش خلیل له خولې د سعدي د ګلستان د دغي پښتو ترجمې نېټه داسي لیکلې ده:

دا کتاب چې ګلدسته د ګلستان ده
ګل چیني ئې کا عبدالقادر خټک
که تاریخ ئې د آغاز د انجام غواړې
سن د هجر په شماره د "غق دک"

(ادبي او تاریخي سمونې: ۱۵۹مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

غق = ۱۱۰۰

دک = ۲۴

ټول ۱۱۲۴هـ ق

٭٭٭

ارواښاد پوهاند صاحب د همدې اثر په ۱۶۲مخ کې د عبدالقادر خان خټک د دېوان د بشپړولو کال د دې لاندې بیت په استناد(۱۱۱۳ – ۱۱۱۴هـ) بللی دئ:

سن زر سل د جدایۍ ثمو ارلس د پاسه

دا غـزل مې په بیاض باندې رقـم کړ

خو د دغه بیت له رویه د دېوان د تکمیلولو کال اټکل کول، د تأمل وړ دئ.

٭٭٭

عبدالقادر خان خټک د خپل بل منظوم اثر (یوسف زلیخا) د ترجمې د پوره کولو کال داسې راښیي:

سن د هجر غین و قاف و

اته کم د پاســـه کاف و

چې تمام شو دا کـتاب

الله اعـلم بالصواب[۱]

حل:

۱۱۱۲هـ ق

---

[۱] په ګلشن روه کې د دابوجان ...: ۴۱مخ . هورې د دوهم نیم بیتي "کاف" هم "قاف" لیکل سوی دئ چې د ټایپیسټ سهوه ده. زما (هوتک) په خطي نسخو کې یو بې نومه جونګ سته هورې دغه ماده سته. په دې ډول:

سین د هجر غین و کاف وو – اته کـم د پاســـه کاف وو

چـــه تمام شـــه دا کتاب – په پښـــتو شه انتـــخاب

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(غ = ۱۰۰۰) + (ق = ۱۰۰) + (ک = ۲۰) –(۸) = ۱۱۱۲ هـ ق.

٭٭٭

د آزاد خان خټک په کلام کي

آزادخان د خوشحال خټک زوی دئ. اروابناد پوهاند رشتین کښلي دي چي: "ده د خپل ورور اشرف خان هجري په (پر) مرگ دا بیت ویلی دی":

د هجرت زر سل شپږ ؤ اشرف خان چي فوت شو یاره
غم اندوه د ده تاریخ دی که حساب کړې ویې شماره

(ادبي او تاریخي سموني: ۹۰مخ)

د خوشحال خان د زوی آزادخان د ادبي ژوند په باب زما سره د ویلو څه نسته.

٭٭٭

د گوهر خان خټک په کلام کي

گوهرخان خټک د خوشحال خټک دانشمند زوی دئ. دی د افضل نامې په نامه یوه منظومه ترجمه لري چي د هغې په خاتمه کي څو بیته د (پښتو نثر اته سوه کاله) په ۳۷۹ مخ دوهم چاپ کي داسي راغلي دي:

د فارسي ترجمه گرانه — په پښتو کړه ما اسانه
پښتانه چي ئې لولینه — ما دي هم پرې یادوینه

مسایل پکې قوي دي — واړه دُر نبوي دي
د تاریخ ئې خاتمه — شوه قوي افضل نامه
دا پښتو د دې گوهر — د خوشحال خټک پسر

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغو بيتو په باب د نوموړي کتاب مؤلف ښاغلي سرمحقق زلمي هيوادمل داسي کښلي دي: "په لوړو بيتونو کې يو نيم بيتی دی (شوه قوي افضل نامه). د (افضل نامه) له يادونې دوکتور راج ولي شاه خټک دا نتيجه اخيستې ده چي د کتاب نوم به افضل نامه وي، خو زما په فکر په همدې بيت کې لومړی مسری (د تاريخ ئې خاتمه) په دې ګواهي لي چي په بله مسری کې د کتاب د خاتمې تاريخ نغښتی دی. د (قوي افضل نامه) له کلماتو د ابجد په حساب (۱۱۲۳) تاريخ راوزي. که خبره دغسې وي، لکه چې زه فکر کوم نو دا فقهي کتاب ګوهرخان له قلب السير (د ۱۱۲۰هـ ق ترجمه) درې کاله وروسته ترجمه کړی دی".

زما (هوتک) په نظر د ښاغلو دوکتور راج ولي شاه خټک او سرمحقق زلمي هيوادمل دواړو استنتاج سهي دئ. له دغه نيم بيتي څخه هم د کتاب د خاتمې تاريخ راوزي او هم مترجم د خپل کتاب نوم راښيي. په پښتو کتابو کي داسي آثار نور هم سته چي مؤلف يا مترجم ئې د کتاب په نامه کي د هغه د ختمولو کال هم موندلی وي. علامه حبيب الله کندهاري (حبواخندزاده) د خپل ترجمه سوي کتاب پښتو منهاج العابدين بل نوم "اخلاق التائبين" ايښی دئ چي ابجدي ارزښت ئې ۱۲۳۶هـ ق کيږي او دا د کتاب د ختمولو کال هم دئ.

***

د کاظم خان شيدا په کلام کي

کاظم خان شيدا د خپل دېوان د ترتيبولو تاريخي قطعه داسي ويلې ده:

پـــه دا بـــاب وه اســـتدعا د عزيزانـــو
چـــي مجمـــوع شـــي حـــلاوت د مقـــالات

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸۳

د تدوین تاریخ ئې رأی په دا شان ووې
"د شیدا دیوان دی شهد او ثه نبات"

۱۱۸۱هـ ق

(دېوان: ۴۹مخ د حنیف خلیل چاپ)

حل:

په دغه تاریخي ماده کي (ث) ته د (ج) ابجدي ارزښت (۳) ورکول سوی دئ. په دې ډول:

د	=	۴
ش	=	۳۰۰
ي	=	۱۰
د	=	۴
ا	=	۱
د	=	۴
ي	=	۱۰
و	=	۶
ا	=	۱
ن	=	۵۰
د	=	۴
ی	=	۱۰
ش	=	۳۰۰
هـ	=	۵
د	=	۴
ا	=	۱
و	=	۶

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځ = ج = ۳
ه = ۵
ن = ۵۰
ب = ۲
ا = ۱
ت = ۴۰۰

ټول = ۱۱۸۱ هـ ق

***

د محمودخان[1] د مړيني تاريخ ئې په نظم کي داسي ويلی دئ:

خـود بـه پــو هېږي کـه خردمنـد يــي
بــده بــلا ده غـــم د دوســـتانو
چــې محمود خـان دی لــه دنيـا تلـل
غمونـــه قـــوت دي د غمخوارانـــو
چــې بېلتانــه ئــې لــه ډېـره تــاوه
بــل کــړی اور دی پــه اشــنايانو
تــاريخ ئــې دا کــړه ســوَيه خـاطره
"بېلتــون لنبــه ده پــه ښــو يــارانُ"

وروستۍ مصرع ته په عدد (۱۱۶۱) ليکل سوي دي چي دا عدد هغه وخت له تاريخي مادې څخه راوزي چي ليکدود ئې هغه راز وي لکه ما چي پورته کښلی دئ.

په کابل چاپ کي "بېلتون لمبه ده په ښو يارانو" چي د دې جملې ابجدي ارزښت (۱۱۶۵) کېږي. په پېښور چاپ همېش خليل کي "بېلتون

[1] دغه محمود خان بايد تحقيق سي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنبه وه په ښو يارانو" چي د دې جملې ابجدي ارزښت بيا (۱۱۷۷) کېږي. په پېښور چاپ حنيف خليل کي "بېلتون لمبه وه په ښو يارانو" چي ابجدي ارزښت ئې (۱۱۶۷) کېږي. يوازنی چاپ چي دا تاريخي ماده ئې سمه ضبط کړې ده، د سيدانوارالحق (ديوان کاظم شيدا مع اردو ترجمه و تشريح) دئ، خو هورې بيا د (بيلتون) کلمه (بلتون) ليکل سوې ده او که چاپي غلطي نه وي، نو به د (ب) توری غالباً کسره لري چي هغه هم له چاپه پاته سوې ده. د معمائيونو په نظر خو کسره د (ی = ۱۰) قيمت اخلي مګر د دغه راز (بلتون) اړتيا ما ته موجه نه ښکاري او دليل مي دا دئ چي په نوټ کي ئې بيا دا کلمه په سمه توګه (بيلتون) ثبت کړې ده (وګ: د همدغه چاپ ۱۰۴۹مخ). همدا پېښه په يوه بله قطعه کي داسي بيان سوې ده:

فلک کجرو دی آثار ئې وينې
شغال چي ظلم په زمري کاندي
کله عجب وي له تعجبه
که په ژړا کې چرې وخاندې
تاريخ ئې دا رنګ خرد بيان کړ
دا خان شهيد دی آه په حق باندې

(ديوان: ۴۱۷ مخ حنيف خليل چاپ)

د قطعې له ظاهري شکل و سکښت څخه داسي ښکاري چي تاريخي ماده بايد(دا خان شهيد دی آه په حق باندې) وي. دې قطعې ته په سر کي په ځينو نسخو کي (ايضاً) ليکل سوی دئ. په کابل چاپ کي د تاريخي مادې عدد نسته، په پېښور درو سرو چاپونو کي (د همېش خليل، د سيدانوارالحق او حنيف خليل) ئې تر تاريخي مادې لاندي په عدد (۱۱۶۱) کښلي دي. له سيدانوارالحق پر ته چي (باندې) ئې د (باندِ) په شکل ليکلی دئ، د نورو ټولو چاپو ليکدود يو راز دئ. د دغي جملې ابجدي ارزښت

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۱۷۷) کېږي. په دې ډول:

د	=	۴
ا	=	۱
خ	=	۶۰۰
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ش	=	۳۰۰
ه	=	۵
ی	=	۱۰
د	=	۴
د	=	۴
ی	=	۱۰
آ	=	۱
ه	=	۵
پ	=	۲
ه	=	۵
ح	=	۸
ق	=	۱۰۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ن	=	۵۰
د	=	۴
ی	=	۱۰

ټول = ۱۱۷۷

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که د سیدانوارالحق ثبت ته اعتبار ورکړو او (باند) د (باندي) په شکل ولیکو او د کسرې (زېر) له قیمته چې د (ی = ۱۰) معادل دئ، صرف نظر وکړو، نو به د تاریخي جملې ټول ارزښت (۱۱۷۷ - ۱۰ = ۱۱۶۶) سي چې بیا هم تر مطلوبي سنې (۱۱۶۱) پنځه کاله زیات دئ. که دا قطعه رشتیا هم د محمودخان پر مړینه باندي ویل سوې وي، نو په تاریخي ماده کي باید (دا = ۴ + ۱ = ۵) شامل و نه ګڼل سي او تاریخي ماده باید داسي وي:

دا "خان شهید دئ آه په حق باندِ". خو فکر مو وي چې د وروستي دال د کسرې (زېر) قیمت مو محاسبه کړی نه دئ.

زه چې پر شعري صنایعو باندي د کاظم خان شیدا تسلط ته ګورم، دغه راز مبهمه معما د ده له شعري کفایت سره په تضاد کي بولم او داسي فکر را ولوېږي چې په دې معما کي د دونه تعقید ځای نسته او تاریخي ماده ښایي هماغه ټوله جمله (دا خان شهید دی آه په حق باندې = ۱۱۷۷ه ق) وي چې په دې ډول به نو دا قطعه د محمودخان پر مړینه نه وي ویل سوې او له (ایضاً) څخه به مراد دا وي، چې دا بله قطعه هم یوه معماده. (والله اعلم بالصواب).

* * *

دا بله قطعه ئې د میاعمر صاحب رحمة الله علیه پر مړینه باندي ویلې ده:

د میا په درد و غم کښې
ناله ډېره شوه هم آه
وایه دا عمر ولي
ورسره رحمت الله
علیه ورسره ضم کړه
په تاریخ به شې آګاه

(دیوان: ۲۱۴مخ، کابل چاپ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا قطعه په ټولو چاپونو کي همداسي ضبط ده. يوازي ئې د (حنيف خليل چاپ دېوان،۴۱۸مخ) کي د اول نيم بيتي (کښېِ) په (کېِ) اړولی دئ. د علامه رشاد رحمة الله عليه په اثر (د څمکنو میاعمر رحمة الله عليه،۲۹مخ) کي هم د (کښېِ) پر ځای (کی) لیکل سوی دئ. له کابل چاپ پرته ئې په نورو ټولو چاپونو کي ئې په عدد (۱۱۹۰) هم ورسره لیکلی دئ.

د میاصاحب رحمة الله عليه د وفات تاريخي ماده (دا عمر ولي رحمت الله عليه) ده چي ابجدي ارزښت ئې داسي محاسبه کېدلای سي:

د	=	۴
ا	=	۱
ع	=	۷۰
م	=	۴۰
ر	=	۲۰۰
و	=	۶
ل	=	۳۰
ي	=	۱۰
ر	=	۲۰۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
ت	=	۴۰۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ل	=	۳۰
ه	=	۵
ع	=	۷۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ل	=	۳۰
ی	=	۱۰
ه	=	۵

ټول = ۱۱۹۰هـ ق

***

کاظم خان شیدا د میا عمر صاحب د وفات بله تاریخي قطعه هم ویلې ده:

میا عمر صاحب، پخپل دوران کښې
چې کشاده ئې، د فیض باب وه
شاه وگدائې، په در حاضر وو
مرجع د خلقو، عالم مآب وه
تاریخ ئې دا دی، د رحلت واوره!
(شیخ اجل وه، قطب اقطاب وه)

(۲۱۵ مخ، د کابل چاپ)

د (شیخ اجل وه قطب اقطاب وه) ابجدي ارزښت (۱۱۹۰) دئ. په دې ډول:

ش	=	۳۰۰
ي	=	۱۰
خ	=	۶۰۰
ا	=	۱
ج	=	۳
ل	=	۳۰
و	=	۶
ه	=	۵
ق	=	۱۰۰
ط	=	۹
ب	=	۲

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ا = ۱
ق = ۱۰۰
ط = ۹
ا = ۱
ب = ۲
و = ۶
هـ = ۵

ټول = ۱۱۹۰هـ ق

له کابل چاپ پرته په نورو ټولو چاپونو کي تر تاريخي مادې لاندي په عدد (۱۱۹۰) کښل سوي دي. د کابل چاپ په ثبت کي د دوهم، ځلرم او شپږم نيم بيتي (وه) د (ؤ) په شکل ليکل سوی دئ او په دې ډول ئې تاريخي ماده لس کاله مخکي کېږي (۱۱۸۰) ده. د حنيف خليل چاپ ديوان (۴۱۸مخ) کي د پورتنيو نيم بيتيو (وه) د (و) په بڼه ثبت دئ او د لومړي نيم بيتي (کښې) ئې هم (کې) ليکلی دئ. د دغه ديوان له ثبت سوي مادې څخه هم (۱۱۸۰) عدد لاس ته راځي چي مياصاحب رحمة الله عليه تر دغي سنې وروسته لس کاله نور هم ژوندی وو. د دغه راز ناسم ثبت تر اغېزې لاندي ارواښاد پوهاند رشتين د پېښور د جمهوريت اخبار د ۱۹۵۷ع کال د جولای مياشتي په ګڼه کي د مياعمر صاحب د مړيني کال (۱۱۸۰هـ ق) بللی دئ. دې تېروتني ته علامه رشاد (د ځمکنو مياعمر رحمة الله عليه) کتاب په ۲۸مخ کي اشاره کړې ده.

علامه رشاد کښلي دي چي دميا عمر صاحب مريد (دادين) د خپل پير د مړيني تاريخي ماده داسي ويلې ده:

سن (غصق) د پنجشنبې په ورځ اې جانه
د رجب په غُـرې لاړ شـــه له جـــهانه

د (غصق) ابجدي ارزښت (غ = ۱۰۰۰ + ص = ۹۰ + ق = ۱۰۰ = ۱۱۹۰هـ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ق) دئ.

د کاظم خان شیدا د دېوان په ټولو چاپونو کي د اول نیم بیتی وزن دوې څپې لږ دئ او دا کمبوتي علامه رشاد رحمة الله علیه پخپل اثر (د څمکنو میاعمر صاحب) کي د (صاحب) کلمې په زیاتولو سره پوره کړې ده. د (صاحب) کلمه باید په دغه نیم بیتي کي د عروضي سکښت په حکم د لومړۍ څپې په فشار تلفظ سي.

* * *

کاظم خان شیدا د خپل وراره خوشحال خان چي د سعدالله خان (اسدالله خان) زوی وو[1]، د مړیني تاریخي قطعه داسي ویلې ده:

د خوشحال په جدائي کښې باور وکړه
خسته زړه زما کباب و آه مي سیخ دی
چي روزي ئې شهادت شو په ځوانۍ کښې
نور په گور د شهید ځوان شه دا تاریخ دی

(د کابل چاپ دېوان: ۲۱۵مخ)

له کابل چاپ دېوان پرته نور ټول چاپونه له تاریخي مادې سره به عدد (۱۱۷۷) کال هم لري. دغه کال له "نور په گور د شهید ځوان شه" جملې څخه په دې شرط رااېستل کېدلای سي چي (گ) او (ځ) ته په ترتیب سره د (ک) او (ج) قیمتونه ورکړو. په دې ډول:

ن	=	۵۰
و	=	۶
ر	=	۲۰۰

---

[1] د افضل خان ختک د زوی سعدالله خان (اسدالله خان) په باب وگورئ: آواره شیدا، د حبیب الله رفیع لیکنه، ۸۴ – ۸۶مخونه، چاپ ۱۹۹۱ع. اروا ښاد دوست محمد خان کامل صاحب د تاریخ مرصع په مقدمه ۴۰ مخ کي دغه سعدالله خان او اسدالله خان د غالباً په قید یو سړی گڼلی.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پ = ۲
ه = ۵
گ = ۲۰
و = ۶
ر = ۲۰۰
د = ۴
ش = ۳۰۰
ه = ۵
ی = ۱۰
د = ۴
ځ = ۳
و = ۶
ا = ۱
ن = ۵۰
ش = ۳۰۰
ه = ۵

ټول = ۱۱۷۷هـ ق

***

کاظم خان شیدا هغو ستونزو او ترخو ورځو ته چي حافظ رحمت خان برېښ ته د نواب احمدخان بنګښ پر سر د صفدر جنګ او مرهټو له لاسه ورپېښي سوي وې، په يوه شعر کي اشاره کوي:

پـــښتانه د "کټـــه هېـــر" متزلـــزل دي
کــه هــر څــو وو لکــه غــر، قــوي بنيــاد
چــي برکــي او ايرانــي پــه يــو ځــای شــول
منتــشر ئــي پــه ديــار کــښي شــو بېــداد

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

و تــاريخ تــه ئــې حيــران د واقعــات وم
راتــه وويــل خپــل رأی "عظــيم فــساد "
(دېوان: ۲۱۵مخ، کابل)

د "عظيم فساد" ابجدي ارزښت (۱۱۶۵) دئ او دا د دغو واقعاتو کال وو.

ع	=	۷۰
ظ	=	۹۰۰
ی	=	۱۰
م	=	۴۰
ف	=	۸۰
س	=	۶۰
ا	=	۱
د	=	۴

ټول = ۱۱۶۵ هـ ق

له کابل چاپ پرته په نورو ټولو کي تر تاريخي مادې لاندي په عدد (۱۱۶۵) ليکل سوي دي. د قطعې سرليک په کابل چاپ او همېش خليل چاپ کي د (واقعې تاريخ)، په حنيف خليل چاپ کي (د واقع تاريخ) او په اردو ترجمه کي (پشتونون کی هزيمت کا واقعه) دئ.

په (حنيف خليل چاپ دېوان، ۴۱۹مخ) کي ئې د څلرم نيم بيتي (کښې) په (کې) بدل سوی دئ او دا ليکدود ئې په ټول دېوان کي پاللی دئ. دا بدلون پر تاريخي ماده باندي کومه اغېزه نه لري، ځکه نو د بحث وړ نه دئ.

په همېش خليل چاپ، د سيدانوارالحق په اردو ترجمه او (حافظ الملک حافظ رحمت خان برېځی - ۶۴مخ) کي اول بيت يو څه توپير لري او په ترتيب سره داسي ثبت سوي دي:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتانه چه دَ کټهیر مـتزلزل دی
که هر څو وی لکه غر قوی بنیاد

او:

پُشتانه چه د کټهیرمتزلزل دی
که هر څو وُو لکه غر قوی بنیاد

او:

پښتانه د کټـهېر مـتزلزل دي
که هر څو وو لکه غر قوي بنیاد

په اولو دوو ښتو کي د (کټهیر) کلمه دوې څپې ده، ځکه نو د وزن برابرولو په مقصد (چه) پر زیات سوی دئ، خو په نورو ښتونو کي (کټهیر) د لومړي او دوهم توري په فتحه (زوَر)، درې څپې دئ او وزن ئې بې له (چه) پوره سوی دئ. دواړه ډوله ښتونه د معماپر قیمت باندي اثر نه لري.

(کټه هېر) د روهیل کهنډ پخوانی نوم دئ (وگ: غالب جنگ غازي نواب احمدخان بنگښ: ۱۲۳مخ).

* * *

کاظم خان شیدا د سرفرازخان د مړیني په باب وایي:

تـــا چـــي وکـــړ انتقـــال ســــرفرازخانه!
گرفتـــار پـــه ډېـــر انـــدوه پـــه ډېـــر غمــوم یــم

پــه هــر بــزم کــښي رایــاد د تــا محفــل شــي
پــه ژړا کــړم ســترگي ســرې د شــمع مــوم یــم
کــه نــه وای ســرد آهونــه ژونــدون گــرانۀ
هــسي ســوی د فــراق بــاد ســموم یــم
پــه هــستی بــه نــشم خــلاص لــه دې ســختی
پــه نگــین کــښي د عقیــق کینــدلی نــوم یــم

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې تــاريخ و تــه حيــران ســتا د رحلــت وم
خــسته زړه و مــا تــه ووې "زه مغمــوم يــم"
(۲۱۵ مخ، کابل چاپ)

په کابل چاپ کې ئې (زه) په تاريخي کې شامل کړی نه دئ، ځکه ئې (۱۱۷۶ه) ځني رااېستلې ده. څرنګه چې د سرفراز خان د مړيني دوې نوري قطعې هم کاظم خان شيدا ويلي دي او له هغو دواړوڅخه (۱۱۸۸) راوزي نو ماهم (زه) په تاريخي ماده کې شامل کړ.

ز	=	۷
هـ	=	۵
م	=	۴۰
غ	=	۱۰۰۰
م	=	۴۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
م	=	۴۰

ټول = ۱۱۸۸هـ ق

په نورو ټولو چاپونو کې همدا سنه استخراج سوې ده.

* * *

د سرفراز خان د مړيني دوهمه قطعه:

هېر مې حلاوت کړ د دنيا ستا په ماتم کښې
تــا چــې رحلــت وکــړ لــه دنيــا ســرفرازخانه
پاتــه تــش جسد شــوم پــه شــماره د مردګــانو
څرنــګ بــه ژونــدی ومــه تــه لاړې زماجانــه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

فـال دي د غفـران دی چي الـقـا مي پـه زړه وشـوه
"ې ته جنتي شې" خپـل تـاريخ و اوره لـه مانـه
(۱۰۵۳مخ، د سيدانوار الحق چاپ)

حل:

ې	=	۱۰
ت	=	۴۰۰
هـ	=	۵
ج	=	۳
ن	=	۵۰
ت	=	۴۰۰
ي	=	۱۰
ش	=	۳۰۰
ې	=	۱۰

ټول =۱۱۸۸هـ ق

د دغي تاريخي مادې ثبت په نورو ټولو چاپو کي وران سوی دئ. په کابل چاپ کي"اې ته جنتي شه" دئ چي ابجدي ارزښت ئې (۱۱۷۴) راوزي. په همېش خليل چاپ کي "ته جنتي شې" ثبت دئ چي (۱۱۷۸) ځني استخراجېږي او په حنيف خليل چاپ کي"اې ته جنتي شې" ضبط دئ چي (۱۱۸۹) ورڅخه په لاس راځي. دا ټول عددونه ناسم دي او له هغه عدد (۱۱۸۸) سره چي له کابل چاپ پرته په نورو ټولو چاپونو کي ئې ورته کښلی دئ، سمون نه لري. سم ثبت ئې د سيد انوارالحق په چاپ کي راغلی دئ او ما هم هغه راواخيست.

دغه سرفرازخان د علامه رشاد رحمة الله عليه له خولې داسي پېژنو:

"سرفرازخان هغه رسمي لقب دئ چي د لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ – ۱۱۸۶هـ ق) له خوا د اسدالله خان مشر زوی سعادت مند خان ته ورکړ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوی دئ". (د ګلشن روه سریزه ۷۶مخ). دغه اسدالله خان د کاظم خان شیدا ورور او سرفرازخان ئې وراره وو.

✶✶✶

د سرفراز خان د وفات دریمه قطعه:

مـا نظـر پـه غفـور وکـړه
د غفـران دې شـوم راجـي
لـه دنیـا، سـرفرازخانه
چې پاکـان ئـې دي هـاجي
سـتا د نقـل دا تـاریخ شـه
"رب دِ وه بخـښـه نـاجي"

(۱۰۵۳ مخ د سیدانوارالحق چاپ)

په نوموړي مخ کي (بخښه) د (بخشه) په شکل ثبت دئ چي په قیمت کي توپیر نه لري.

حل:

ر	=	۲۰۰
ب	=	۲
دِ	=	۴
وَ	=	۶
ه	=	۵
ب	=	۲
خ	=	۶۰۰
ښ	=	۳۰۰
ه	=	۵
ن	=	۵۰
ا	=	۱

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج = ۳

ي = ۱۰

ټول = ۱۱۸۸هـ ق

په همېش خلیل چاپ کې تاریخي ماده "رب دِ اوبخښه ناجی" ده چې که د (دِ) کسره حساب نه کړو، ابجدي ارزښت ئې (۱۱۸۴) کېږي او که ئې د (ی = ۱۰) په قیمت وشمېرو، (۱۱۹۴) ځني راوزي. په حنیف خلیل چاپ کې "رب دې وبخښه ناجي" ده چې ابجدي ارزښت ئې (۱۲۰۲) کېږي. دا ټول عددونه سهي نه دي که څه هم تر تاریخي مادې لاندي ئې په ټولو چاپونو کې په عدد (۱۱۸۸) ورته کښلي دي. سم ثبت ئې د سید انوار الحق چاپ دېوان کې "رب دِ وه بخښه ناجی" دئ، په دې شرط چې د (دِ) کسره په حساب کې و نه شمېرو. معمائیون زیاتره کسرې پر لسو شمېري، خو د انصراف مثالونه ئې هم زیات سته. ما د سید انوارالحق ثبت راوړی دئ. د کابل چاپ دا قطعه نه لري.

***

کاظم خان شیدا د خپلي مور مړینه داسي راښیي:

چې والدې مې ارتحال وکړ
ځای ئې جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ (ئې) دا رنگ د رحلت ووې
خرد و ما ته "میاشت د شعبان وه"

(آواره شیدا: ۴۷مخ)

حل:

م = ۴۰

ی = ۱۰

ا = ۱

ش = ۳۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ت	=	۴۰۰
د	=	۴
ش	=	۳۰۰
ع	=	۷۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ن	=	۵۰
و	=	۶
ه	=	۵

ټول = ۱۱۸۹هـ ق

دغي تاريخي قطعې د کاتب د بې پروايۍ له اسيته ډېر غټ څېړنيز بحث رامنځ ته کړی وو. ارواښاد دوست محمدخان کامل مومند چي کله د تاريخ مرصع متن چاپ ته آماده کاوه او حواشي ئې پر کښلې، دې نتيجې ته رسېدلی وو، چي د کاظم خان شيدا پلار افضل خان خټک ګڼل نورو اسنادو ته اړتيا لري او دليل ئې دا وو چي په تاريخ مرصع کي د افضل خان خټک د زامنو په لړ کي د کاظم خان نوم نسته. په دې ترڅ کي ئې د دغي تاريخي قطعې په باب هم ، چي تر دغه وخته د کاظم خان شيدا د (والد) د مړيني قطعه ګڼل کېدله، د شک ځر ګندونه وکړه. دا بحث زما د دا اوسني کتاب موضوع نه ده، ځکه نو تفصيلي بيان نه باندي کوم. د ارواښاد کامل صاحب د دغه شک په جواب کي او په مجموع کي د تاريخ مرصع د چاپ او تعليقاتو په باب ارواښاد پوهاند رشتين صاحب څو کاله وروسته د کابل پوهنتون د ورمې مجلې د ۱۳۵۶ش کال په (۲مه) ګڼه کي يوه انتقادي مقاله خپره کړه او د هغې په ترڅ کي ئې د دغي قطعې په باب وکښل چي:

"... د دغې رباعي اوله مسره شعري کسر لري او يوسپلاب کمه ده، بايد

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسي ولوستل شي: (چې والدې مې ارتحال وکړ)[۱]. سید انوارالحق هم دغي کمبوتیِ ته متوجه سوی دئ او د (خپل) کلمې په زیاتولو سره ئې د مصرع وزن سم کړی دئ خو ښاغلی حنیف خلیل لیکي د (خپل) کلمه په خطي دېوان کي نسته[۲]. کامل مرحوم د دغي انتقادي مقالې جواب وکیښ، پر خپل پخواني موقف ئې ټینګار وکړ خو په ځنګ کي دا خبره هم وکړه چي د تاریخ مرصع په سریزه کي ئې له دې خبري څخه "سکوټ انکار نه دی کړی چې کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی دئ". دا خبره ئې پخپل یوه بل اثر چي (۱۶۳۰ع) نومېږي، تکرار کړه[۳]. ښاغلي حبیب الله رفیع د دغي تاریخي قطعې د سپینېدو په نیامت د شیدا د دېوان هغه نسخه وکتله چي د ده په ژوند خطاطي سوې او د اسلامیه کالج په کتابتون کي خوندي ده. د خپل تحقیق جریان ئې په اواره شیدا- ۴۶مخ کي وکیښ او د (والد) پر ځای ئې (والدې) کلمه تائید کړه چي ما هم پور ته راناقل کړې ده.

په بیناواچاپ، د همیش خلیل چاپ او د سیدانوارالحق دېوانو کي د دغي قطعې عنوان (د پلار مړینه) دئ خو په حنیف خلیل چاپ کي د خطي نسخې په پیروی (تاریخ) لیکل سوی دئ. په درو سرو چاپونو کي په عدد (۱۱۸۳) ورته لیکل سوي دي خو په حنیف خلیل چاپ کي دغه سنه (۱۱۸۹ه) لیکل سوې ده چي همدا ئې سمه ښه ده. دی لیکي چي ښاغلي همیش خلیل پخپل بل کتاب (ساهو ادب) کې دغه سنه سمه کړې ده[۴].

---

[۱] زما لاس اوس د وړمې مجلې نومو ړي ګڼې ته نه رسېږي او اقتباس مي له "آواره شیدا" نومي رسالې ۱۴مخ څخه اخیستی دئ (م. ه).

[۲] وګ: د حنیف خلیل چاپ دېوان: ۴۸۱مخ، ۱۸۳یم لمنلیک.

[۳] وګ: نوموړی اثر: ۲۲۸ مخ.

[۴] وګ: هماغه مخ، هماغه لمنلیک.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

د والدې د مړينې بله قطعه:

غـم بـه تـر عمـره د والـدې کـړم
خنـدا مـې پرېـښوه ژړا کـوم زه
سـال د رحلـت ئـې لـه مانـه واوره:
"بهـشت ې ځـای شـه دعـا کـوم زه"
(آواره شیدا: ۴۷ مخ)

حل:

ب	=	۲
ه	=	۵
ش	=	۳۰۰
ت	=	۴۰۰
ې	=	۱۰
ځ	=	۳
ا	=	۱
ی	=	۱۰
ش	=	۳۰۰
ه	=	۵
د	=	۴
ع	=	۷۰
ا	=	۱
ک	=	۲۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ز	=	۷

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ه = ۵

ټول = ۱۱۸۹هـ ق

د دې قطعې عنوان په همېش خليل چاپ او حنيف خليل چاپ کې (د مور مړينه)، د سيدانوارالحق چاپ کې (اپنی والده کی تاريخ وفات) دئ. په درو سرو چاپونو کې په عدد (۱۱۸۹هـ) ورته ليکل سوی دئ. د بېنوا چاپ عنوان او عددې ښوونه نه لري.

* * *

د حافظ رحمت خان د شهادت تاريخي ماده ئې داسې ويلې ده:

په ميدان چې حافظ جي پرېووت شهيد شه
کشنده يې په رحلت کښې شه عجول
استفسار که د تاريخ کاندې څوک، وايه:
چې "يو کال و د قاتلُ د مقتول"

(ديوان: ۲۱۶مخ، د بېنوا چاپ)

د بېنوا چاپ په ثبت کې ما يو څه لاس وواهه چې دليل به ئې وروسته ولولی. په هغه چاپ کې تاريخې ماده (يو کال و د قاتل و د مقتول) ثبت سوې ده. په همېش خليل چاپ کې (چه يؤ کال و قاتل و د مقتول)، په حنيف خليل چاپ کې (چې يو کال د قاتل و د مقتول)، په سيد انوارالحق چاپ (چه يو کال و، قاتل و د مقتول) ده. بېنوا چاپ په عدد څه نه دي ورته کښلي خو په نورو چاپو کې ئې په عدد (۱۱۹۴) ورته ليکلې دي. دغه عدد يوازې د بېنوا چاپ له ثبت څخه لاس ته راتلای سي. په سيد انوارالحق چاپ کې ئې دا خبره هم د نوټ په شکل پر زياته کړې ده چې: (يهی ۱۱۹۴هـ خود کاظم خان شيدا کا سال رحلت بهی بتايا گياهې – اگر اس تاريخی مصرعې سې صرف چار الفاظ " يو، کال، قاتل، مقتول" ليتی هين تو ان سې ۱۱۷۴هـ نکلتاهې). د کاظم خان شيدا د وفات کال رشتيا هم ۱۱۹۴هـ ق دئ او د ښاغلي حنيف خليل خبره: "...د شک او تردد نه پاک

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی"[1]. د حافظ رحمت خان د شهادت کال په پښتو، اردو، عربي او فارسي ژبو کي ویل سوی دئ او له ټولو څخه بالاتفاق (۱۱۸۸هـ ق) راوزي[2]. خو د حیرانتیا ځای دا دئ چي د کاظم خان شیدا دغي قطعې ته له کابل چاپ پر ته په ټولو چاپ سوو دېوانو کي په عدد (۱۱۹۴هـ) لیکل سوي دي.

اوس پوښتنه دا ده، چي د کاظم خان شیدا له دغي قطعې څخه د حافظ رحمت خان د شهادت کال باید څرنګه استخراج سي؟ دغي پوښتني ته علامه رشاد پورتنۍ تاریخي قطعې ته په لمنلیک کي جواب ویلی دئ او هغه دا چي: "د قاتل او مقتول تر منځ د عطف کلمه نسته، د قاتل د لام په پېښ اکتفاسوې ده". چي د دې استدلال له مخي باید له تاریخي مادې د عطف (و) وایستل سي او "یو کال و د قاتلُ د مقتول". په دې ډول به د حافظ رحمت خان د شهادت کال (۱۱۸۸هـ ق) ترې راووزي.

حل:

ی	=	۱۰
و	=	۶
ک	=	۲۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
و	=	۶
د	=	۴
ق	=	۱۰۰
ا	=	۱

---

[1] وګورئ: د کاظم خان شیدا دېوان، تدوین د حنیف خلیل، ۱مخ، چاپ ۲۰۰۵ع.

[2] د تفصیل له پاره وګورئ: د علامه رشاد "حافظ الملک حافظ رحمت خان برېڅی ...: ۷۶، ۷۷، ۷۸ مخونه.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ت	=	۴۰۰
ل	=	۳۰
د	=	۴
م	=	۴۰
ق	=	۱۰۰
ت	=	۴۰۰
و	=	۶
ل	=	۳۰

ټول = ۱۱۸۸هـ ق

د حنیف خلیل چاپ دېوان کې دغه تاریخي ماده (یو کال د قاتل و د مقتول) ثبت سوې ده او له دې ثبت څخه د حافظ رحمت خان د شهادت کال (۱۱۸۸هـ ق) راوزي، خو په عدد سره د (۱۱۹۴هـ ق) لیکل ئې د حیرانتیا وړ دئ.

***

د کاظم خان شیدا په دېوان کې بله پښتو تاریخي قطعه داسې ده:

چـــې فـــتح او الله نـــور لـــه دنیـــا ولاړل
پـه غمونـو کـښې ئـې فـرق تـر میا شـتې کـم
پـه هـر چـاوو رحلـت سـخت د دواړو رونـو
پـه فـراق کـښې ئـې نـالان وو لـوی او کـم
تأمـــل ئـــې پـــه بیـــان د تـــاریخ وشـــه
راتـــه ووې زړه "آهـــا د قلـــوب غـــم"
(۴۲۱مخ د حنیف خلیل چاپ)[1]

---

[1] په پورتنی ټوټه کې د دواړو (کښې) پر ځای (کې) لیکل سوی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

آ	=	۱
هـ	=	۵
ا	=	۱
د	=	۴
ق	=	۱۰۰
ل	=	۳۰
و	=	۶
ب	=	۲
غ	=	۱۰۰۰
م	=	۴۰
ټول	=	۱۱۸۹هـ ق

اروابښاد دوست محمدخان کامل د تاریخ مرصع په مقدمه (۳۹ مخ، د ۲۰۰۶ع چاپ) کي په دغه تاریخي قطعه کي راغلي کسان (فتح او الله نور) د کاظم خان شیدا وروڼه بللي دي، خو زما فاضل استاد علامه رشاد مرحوم د ګلشن روه په سریزه (۷۳مخ) کي دغه نظر رد کړی دئ او کښلي ئې دي: "خو ما ته په فتح خان او الله نور پوري د مربوطي قطعې سیاق داسي نه ښکاري چي دوی دي د کاظم خان شیدا وروڼه وي، بلکه زه ګمان کوم دوه پښتانه وروڼه په یوه میاشت کي مړه دي او دغه پېښه د روهیلکهنډ د ډېرو پښتنو د خواشینی سبب ګرزیدلې ده چي په هغو کي کاظم خان شیدا غوندي حساس شاعر دی، ...". د علامه مرحوم دغه نظر

په آواره شیدا (۴۹مخ) کي اوله مصرع (چي فتح الله او الله نور له دنیا ولاړل) ثبت سوې ده. اروابښاد دوست محمد خان کامل صاحب هم د تاریخ مرصع په مقدمه (۳۹مخ، چاپ ۲۰۰۶ع) کي د دې دوو وروڼو نومونه (فتح الله او الله نور) لیکلي دي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلي حبيب الله رفيع په آواره شيدا (۴۸مخ) کي هم پخپلو جملاتو کي منعکس کړی دئ.

د تاريخ مرصع د همدې چاپ (۲۰۰۶ع) د سريزي په همدې (۳۹) مخ کي د کاظم خان شيدا د دېوان په بينوا چاپ کي د پورتنۍ قطعې په اړه ليکل سوي دي:

(د بينوا نسخه کښې "هي هي د قلوب غم" او اعداد ۱۱۹۱ د ديو الفاظو اعداد ۱۲۱۲ جوړيږي).

د بېنوا چاپ په نسخه کي تاريخي ماده "هي هي دقلوب غم" نه ده، بلکي "آها د قلوب غم" ده خو په عدد ئې رشتيا هم (۱۱۹۱ه) ورته کښلي دي.

✶✶✶

د کاظم خان شيدا په دېوان کي د مير معصوم ثاني رحمة الله عليه د وفات يوه تاريخي قطعه او د نواب علي محمدخان د وفات درې قطعې سته، خو هغه ټولي په فارسي ژبه دي او زما د دې حاضر کتاب موضوع د پښتو شعر تعميې دي، له ځو استثناوو پرته مي فارسي تعميې نه دي اخيستي.

✶✶✶

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی

تعمیې د منځنۍ دورې په ادب کې

د اخوند ګدا په کلام کې

اخوند ګدا د نافع المسلمین مؤلف دئ. ده پخپل دغه کتاب کې د نواب احمدخان بنګښ د ورور نواب قائم خان قائم جنګ د وژلو تاریخي ماده داسې ویلې ده:

د تاریخ حساب ئې "بلغ العلا" دی
له دنیا په دا تاریخ بلند مـکان ولاړ

د دغې تاریخي مادې حل او د نواب قائم خان د وژلو تفصیلي بیان علامه رشاد مرحوم پخپل کتاب (غالب جنګ نواب احمد خان بنګښ ...) په ۷۱ – ۸۳ مخونوکې راوړی دئ . هورې ئې کښلي دي: "پښتانه شاعر اخوند ګدا په نافع المسلین کې د دغه ځواني مرګ نواب د مرګ تاریخ "بلغ العلا" (۱۱۶۳ – ۱ = ۱۱۶۲هـ ق) راوړی دی چې د "بلندمکان" په تعمیه سره د تخرجې په ډول د یوه عدد ځیني وزي او ۱۱۶۲ پاتېږي".

د تاریخي مادې حل:

په پښتانه شعراء لومړي ټوک کې د دغه بیت د تاریخي مادې لیکدود د (بلغ العلی) په شکل ثبت سوی دئ او له هغې څخه ئې (۱۱۷۳هـ ق) کال راایستلی دئ چې په دغه لیکدود سره سم استخراج دئ. خو علامه رشاد رحمة الله علیه هغه جګړه، چې نواب قائم خان خپل سر پکښې وخوړ، د

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

نواب علي محمدخان له وفات سره متصله بللې ده. نواب علي محمدخان د ۱۱۶۲هـ ق کال د کوچني اختر په دریمه د روهیلکهنډ په مرکز (انوله) کي مړ سو (وګ: غالب جنګ ....: ۷۱مخ). له همدې اسیته ئې د اخوند ګدا په پورتني بیت کي تاریخي ماده د "بلغ العلا" په لیکدود کښلې ده او له هغې څخه ئې لکه چي پورته مو ولوستله، (۱۱۶۲هـ ق) کال رااېستلی دئ.

په پورتنۍ محاسبه کي د (بلغ العلا) ابجدي ارزښت (۱۱۶۳) بلل سوی دئ. ګویا د تاریخي مادې د منځ الف په شمېر کي نه دئ راغلی ځکه که دغه الف په محاسبه کي راولو، نو د دغي مادې ارزښت (۱۱۶۴) کېږي:

ب	=	۲
ل	=	۳۰
غ	=	۱۰۰۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ع	=	۷۰
ل	=	۳۰
ا	=	۱
ټول	=	۱۱۶۴

د (۱۱۶۳) د منلو په صورت کي باید تاریخي ماده (بلغ لعلا) ولیکل سي. فهوالمراد.

***

د نواب محبت خان په کلام کي

نواب محبت خان د خپل پلار حافظ رحمت خان برېښ د شهادت بله تاریخي ماده په "خانا دلِ راشا" کي موندلې ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

آن حـــافظ شـــرع نبـــوی بعـــد شـــهادت
چـــون رفـــت ســـوی خلـــد بـــرین بهر تماشـــا
رضـــوان پـــی تعظیم زجاجست و همـــی گفت
در معنـــی تـــاریخ کـــه "خانـــا دلِ راشـــا"

(حافظ الملک ...: ۷۷مخ)

"خانا دلِ راشا" = ۱۱۸۸هـ ق[۱].

محبت خان د پلار د شهادت تاریخ په عربي ژبه هم ویلی دئ چي زما فاضل استاد علامه رشاد رحمة الله علیه هغه په پښتو نظم ترجمه کړی دئ. له موضوع سره د ارتباط له مخي به ئې د (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅی او د هغه کورنۍ) له کتابه – ۱۳۲ – ۱۳۳مخونه) عربي او پښتو نظمونه دواړه رانقل کړم. عربي:

اذا مـــات شـــیخ النـــصیر الکبیر
ســـــئلنا مـــــن الله تاریخـــــه
علـــی سنت المـــصطفی عامـــل
فقـــد قـــال (فـــی جنتـــی داخـــل)

پښتو:

چـــي پـــه دنیـــا کـــي د نبـــي پـــر شـــرعه ټینـــګ و حـــافظ
ګمـــان مـــي کـــړ پـــه آخـــرت کـــي هـــم واصـــل دی حـــافظ
دغـــه تـــاریخ ذهـــن تـــه راغـــی، د الهـــام پـــه توګـــه
چي یو پر زیات کړي "په جنت کي زما داخل دی" حافظ

---

[۱] دغه تاریخي ماده په یوه اردو بیت کي هم داسي راغلې ده:
حافظ کاګِرا ګهوړې سې جس وقت که لاشا
هاتف نې دې آواز که (خانا دلِ راشا)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (فی جنتی داخل) پښتو ترجمې په باب علامه مرحوم داسي توضیح ورکړې ده:

"ما (رشاد) دغه تاریخي ماده له عربي څخه په پښتو داسي وژباړله: (په جنت کي زما داخل دی)، خو دغه جمله تر (۱۱۸۸) یو کال لږ سوه، اړ وتلم چي د تکملې په عملیه یو عدد پر زیات کړم ...".

نواب محبت خان بړیڅ پښتو - فارسي قاموس هم کښلی دئ چي (ریاض المحبت) نومېږي. د دغه قاموس د تصنیف کولو تاریخي ماده ئې په فارسي داسي ویلې ده:

این تحفه نسخه نو ، تصنیف شد چو از من
آمد نِدا زهر سو ، صد آفرین و رحمت
سال تمام آنرا ، هر گه زغیب جستم
تاریخ گفت هاتف، (نو نسخه محبت)

د (نو نسخه محبت) ابجدي ارزښت (۱۲۲۱) دئ او دا په قمري حساب د ریاض المحبت د تالیف کال دئ.

٭٭٭

د نواب الله یار خان په کلام کي

نواب الله یارخان هم د حافظ رحمت خان بړیڅي زوی دئ. ده د عجائب اللغات په نامه یو قاموس کښلی دئ چي هندي لغتونه ئې په پښتو، پارسي او عربي معنا کړي دي. د دغه قاموس د بشپړېدلو کال ئې په پښتو نظم داسي ښوولی دئ:

ما چي خیال د تاریخ وکه، له هجرته مي حساب شو
هم ئې دا جمله تاریخ شو ، (چِ اتمام ي د کتاب شو)

له دې تاریخي مادې څخه (۱۲۲۸هـ ق) کال راوزي، په دې شرط چي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

جمله په همدې ليکدود وليکل سي، نه په اوسني مروج رسم الخط.

د حافظ رحمت خان بړېڅی په فرهنګپاله کورنۍ کي خورا زيات د نامه څښتنان پوهان تېر سوي دي خو د هغوی پښتو آثار محدود و معدود دي. په اردو، عربي، فارسي ژبو ئې ډېري تاريخي مادې د شعر په ژبه ويلي دي چي زما د حاضر کتاب په چوکاټ کي نه سي راتلای. لوستونکي دې زما د فاضل استاد علامه رشاد په درانه اثر (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅی او د هغه کورنۍ) کي ولولي.

***

د پير معظم شاه په کلام کي

پير معظم شاه د تواريخ حافظ رحمت خاني مؤلف دئ. دی د خپل دغه کتاب په پای کي د هغه د ليکلو تاريخ داسي بيانوي:

دا کتاب مې منتخب کړ
په ښه شان مې مهذب کړ
هجر سن مې هم حساب کړ
زړه مې خلاص له پيچ و تاب کړ
هجري سن زر سل اتيا دی
يو کال بل هم پرې بالا دی
غره هم د محرم ده
دا رنګ ياد د معظم ده

(۱۸۸مخ، چاپ ۱۹۸۷ع پېښور)

دا کتاب ئې د ۱۱۸۱هـ ق کال د محرم مياشتي پر اوله پای ته رسولی دئ.

د (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅي او د هغه کورنۍ) په کتاب

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۹۴ مخ) کي دا بیتونه په یو څه بدلون سره ثبت سوي دي او د کتاب د تالیف کال د چاپي غلطۍ له اسیته (۱۰۸۱هـ ق) بلل سوی دئ، چي سهي نه دئ.

دا کتـــاب یـــې منتخـــب کـــړ
پـــه ښـــه شـــان مـــي مهـــذب کـــړ
مختـــصر مـــي دا کتـــاب کـــه
ســـن د هجـــر مـــي حـــساب کـــه
هجـــري ســـن زر و اتیـــا دی
یـــو کـــال بـــل هـــم پـــرې بـــالا دی
غـــره هـــم د محـــرم ده
دا رنـــگ یـــاد د معظـــم ده

تواریخ رحمت خاني پیرمعظم شاه د حافظ رحمت خان (۱۱۲۰ – ۱۱۸۸هـ ق) په لارښوونه کښلی دئ ځکه نو د تالیف کال ئې باید ۱۱۸۱هـ ق وي. که ۱۰۸۱ ومنو، نو په دغه کال خو حافظ رحمت خان زیږېدلی لا نه دئ نو د کتاب لارښوونه به ئې پیر معظم ته څرنگه کوله؟

***

د دادین شاعر په کلام کي

دادین د ځمکنو د میاعمر صاحب رحمة الله علیه مرید وو. ده د خپل پیر د وفات سانده ویلې ده او په هغې کي ئې د وفات تاریخي ماده داسي بیان کړې ده:

ســـن (غـــصق) د پنجـــشنبې پـــه ورځ اې جانـــه
د رجـــب پـــه غـــرې لاړ شـــه لـــه جهانـــه
(د ځمکنو میاعمر رحمة الله علیه: ۳۰مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (غصق) ابجدي ارزښت (۱۱۹۰) دئ. د دادين له بيانه داسي ښکاري چي مياعمر صاحب د همدې کال د رجب په اوله د پنجشنبې په ورځ وفات سوی دئ. د تقويم تاريخي په حواله د ۱۱۹۰ هـ ق کال د رجب لومړۍ ورځ جمعه وه (د ۱۷۷۶ع داګسټ ۱۶مه).

***

د څمکنو د مياعمر صاحب په کلام کي

د څمکنو ميا صاحب د خپل منظوم اثر شمايلنامې د ويلو کال په نظم کي داسي ويلی دئ:

په مقام د پېښور په څمکنو کي
شمايل شه د طالب د زړګي نهال
زر و سل او دري شپېته د هجرت سن و
چي را وخوت دا مذکور لکه هلال

(د څمکنو مياعمر: ۵۳مخ)

د شمايلنامې د ليکلو کال (۱۱۶۳هـ ق) دئ.

***

د عليخان په کلام کي

عليخان په يوه شعر کي خپل نوم د معماپه صنعت کي راوړی دئ:

معما مِ ده اووه سوه د اسم
لا هم کم دی که دوه واره ورله لام لاړ

(دېوان ۵۳ مخ د ۱۹۵۱ع کال چاپ)

د ۱۹۳۹ع = ۱۳۵۸هـ ق چاپ دېوان ۳۶مخ کي دوهمه مصرع (لا يو کم دی که دوه څله ورله لام لاړ) ده. دغه ثبت کټ مټ په هغه چاپ کي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم اخیستل سوی دئ چي د ښاغلي حبیب الله رفیع په مقدمه د پښتو ادبی مرکز سرای نورنګ (بنون) له خواپه ۱۹۹۱ع کال خپور سوی دئ. دا ثبت ځکه ناسم دئ چي مقطع د غیر منقوط غزلي ده او دلته دوې کلمې (یو، څله) ټکي لري. د لومړي ثبت حل داسي ښوول سوی دئ:

حل:

له (۷۰۰) سره چي د "ورله" په قرینه دوه واره (ل = ۳۰) جمع سي، (۷۶۰) لاس ته راځي. خو شاعر وايي چي دا عدد د ده د نامه له پاره "لا هم کم دئ". دا چي څونه کم دئ، باید د ده د نامه (علیخان) ابجدي ارزښت معلوم سي. دا ابجدي ارزښت (۷۶۱) دئ. په دې ډول:

ع	=	۷۰
ل	=	۳۰
ی	=	۱۰
خ	=	۶۰۰
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ټول	=	۷۶۱

(۷۶۰) تر پورتني عدد (یو) کم دئ او شاعر د غیر منقوط صنعت په حکم ټکي لرونکی توری (ي) نه سی لیکلای ځکه ئې (لاهم) لیکلی دئ او مراد ئې (۱) دئ. دا هغه توجیه ده چي د دېوان علیخان شارح او مقدمه لیکونکي سیدتقویم الحق کاکاخېل د دغه دېوان د (۵۳مخ) په اوله حاشیه کي کښلې ده.

د دغي غیر منقوطي غزلي مطلع داسي ده:

دا مِ دم که مِ هـــمدم که دلارام لاړ
هم مِ روح وه لاړ له ماهم مِ آرام لاړ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چاپي دېوانو د ثبت له مخي له (لا) څخه د (يو) مفهوم اخيستلو له پاره هيڅ راز منطقي قرينه نسته. (لا) که عربي وګڼو، د نفي معنا لري او که ئې پښتو وبولو د (هنوز) معنا لري.

خوشحال خان وايي:

لا تر اوسه ئې مـــاغزه پر قرارنه دي
چا چي ماسره وهلی سر پر سنګ دئ

د (لا) توري څخه په عربي او پښتو دواړو معناوو کي د (۱) مفهوم اخيستلو ګنجايش نسته. په نتيجه کي ويلای سو چي د (لا) پر ځای په اصل شعر کي کومه بله کلمه وه او د کاتب د ناپوهۍ و بې پروايۍ له اسيته ئې پر ځای (لا) راوړل سوې او پسې عامه سوې ده. د دغه ګومان د سموالي له پاره به زه اول د اورنګزېب ارشاد د (بديع او د پښتو شعر) کتاب له (۳۰مخ) څخه دغه معما رانقل کړم. هورې ئې د (لا) پر ځای (بيا) راوړی دئ:

معـــــما مې ده اووه ســـوه د اسم
بيا هم کم دی که دوه ځله ورله "لام" لاړ

ښاغلي اورنګزېب ارشاد خپل مأخذ نه دئ ښوولی خو په دوهم نيم بيتي کي (دی) فعل ته توجه په کار ده. عليخان دا فعل د (معما) له پاره راوړی دئ. (معما) کلمه د جنس له مخي مؤنثه کلمه ده او اړوند فعل ئې بايد هم مؤنث وي او (بيا هم کمه ده) بايد ليکل سوې وای. دغه اعتراض د (لا) په کارولو کي هم وارد دئ. د دغي ماشوړې د حل له پاره زه پخپل کتابتون کي د عليخان د دېوان د خطي نسخې کاپي په مثال کي راوړلای سم. هورې د دغي غزلي مقطع داسي ده:

معـــمام ده اووســـوه داســـم
دا هم کم وو دوه واړه وله لام لاړ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (لا هم)، (بيا هم)، (دا هم) بېلابېل ثبتونه دا ګومان پیاوړی کوي چي د معماپه ثبت کي لاسونه وهل سوي او اصل ثبت بل راز دئ.

زما یقین دئ چي په دغه معما کي دوهمه مصرع ("آ" هم کم دی که دوه واره ورله لام لاړ) ده. د (آ) ابجدي ارزښت (یو = ۱) دئ او مطلوبه سنه هم د (۱) په زیاتولو سره په لاس راځي. زما د دغي یقیني توجیه له مخي به نو د معمااصلي بڼه داسي وي:

معـــما می ده "اووه ســـــوه" د اسم

"آ" هم کم دی که دوه واره ورله لام لاړ

له "آ" سره (دی) فعل هم کومه ستونزه نه لري او په ګرامري لحاظ ورسره وايي.

* * *

علیخان په یوه بل بیت کي وايي:

سن د هجر غــــر وه سر د کاڼي ترې کمـــتر وه

ورځه دیارلسم د ذوالحجې وه په تحریر کښې

(۵۵مخ)

د دې مادې سمدستي حل د چا ذهن ته داسي ورځي چي تاریخي ماده "غر" ده چي ابجدي ارزښت ئې (۱۲۰۰) کېږي. له دې عدد څخه چي د (کاڼي) سر یعني (ک = ۲۰) کم سي، (۱۱۸۰) پاتېږي. د ده مطلوبه واقعه د ۱۱۸۰هـ ق کال د ذوالحجې په دیارلسمه پېښه سوې وه. ډاکټر سید تقویم الحق کاکاخېل د (دېوان علیخان،چاپ ۱۹۵۱ع د سریزي په "ک" مخ او د متن ۵۵مخ) کي هم داسي حل کړې ده. د پښتو ژبي نقاد څېړونکي اروانښاد قلندر مومند (۱۹۳۰ – ۲۰۰۳ع) د محمدي صاحبزاده د دېوان د سریزي په "و" مخ کي دا تاریخي ماده بل راز حلوي او هغه دا چي مطلوبه سنه تر (غر = ۱۲۰۰) د کاڼي د سر (ک = ۲۰) په اندازه کمه وه او په دې ډول باید(۲۰) له (۱۲۰۰) سره جمع سي چي (۱۲۲۰) لاس ته راسي. دا کال

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د محمدي صاحبزاده د وفات کال دئ چي عليخان ئې ګويا ورځ هم راښوولې ده چي د ذوالحجې ديارلسمه ده. محمدي صاحبزاده ته د عليخان ارادت (مريدي يا مخلصي) اروابناد قلندر د عليخان په دې بيت سره ثابتول غواړي:

زه پيرو د محمدي يم هم تابع د صاف جامي يم
په دا دواړو پسې ما ده ځـــــکه کړې اقــتدا دا

د عليخان دا بيت د ده د ديوان په (۱۳۵۸هـ ق = ۱۹۳۹ع) چاپ کي داسي دئ:

زه پس رو محمدی يم، هم تابع د صاف جامی يم
په دا دواړ پسې مـــا ده، ځکه کـــړې اقـــتدا دا
(۶مخ)

او د (۱۹۵۱ع) په چاپ کي:

زه پيرو محمدی يم، هم تابع د صاف جامی يم
په دا دواړو پسې ما ده، ځـکه کــړې اقتدا دا
(۸مخ)

دا بيت په همدې شکل د ديوان په (۲۰۰۵ع - چاپ دانش) کي هم ثبت دئ.

زما د کتابخانې په خطي نسخو کي د عليخان ديوان د يوې خطي نسخې کاپي سته چي اصلي نسخه د ښاغلي صحاف په کلکسيون کي خوندي ده. په دغه خطي نسخه کي پورتنی بيت داسي راغلی دئ:

زه پس رو د محمد يم، هم تابع د لـوی احـد يم
په دوی دواړو پسې ځکه، ما ده کړې اقتدا دا

د اروابناد قلندر مومند له خوا د دغه بيت په ثبت کي تر "محمدي" دمخه (د) ور زيات سوی او د بيت وزن ئې يوه هجازيات کړی دئ. که بيت پخپل پخواني ثبت کي ولوستل سي د هجا د زياتوالي عيب ئې له

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځه ځي او په هغه صورت کي له "زه پیرو محمدي یم" څخه مراد د آنحضرت ﷺ پیروي ډېره غالبه ایسي نظر د "محمدي صاحبزاده" تر پیروۍ. زما د کتابتون د خطي نسخې ثبت خو بېخي په څرګنده توګه "د محمد" پیروي یادوي، نه د محمدي صاحبزاده. دا هغه خبري دي چي یو نقاد څېړونکی هرومرو ورسره مخامخ کېږي، خو د دې معنا به دا نه وي چي د قلندر مومند مرحوم استنباط دي هرومرو غلط وي.

د قلندر مرحوم له دغه استخراج سره اروابناد پوهاند رشتین موافقه نه لرله او د "غر" له ابجدي ارزښت څخه ئې د "ک = ۲۰" تفریق کول صحیح ګڼل (د علیخان دېوان چاپ ۲۰۰۵ع د سریزي د "پینځه" مخ په حواله).

د پښتو ژبي معاصر نقاد لیکوال پروفېسر راج ولي شاه خټک هم په دې برخه کي د اروابناد قلندر مومند له دې استنباط سره موافق نه ښکاري او لیکي چي: د "سن د هجر ..." بیت اړونده "... ټول غزل ډېر شوخ او رنګین دئ د مرثیې هیڅ رنګ نه لري او نه په کې څه غم و اندوه ښکاره کړه شوی دی؛ نو په داسې حال کې، چې علي خان د محمدي صاحبزاده پیرو یا مرید ګڼلی کېږي؛ نو په دا قسم رنګین غزل کې د هغوی د وفات تاریخ څومره امکان لري؛ ځکه، چې د غزل په وړاندې او وروسته شعرونو (مراد بیتونه دي. هوتک) کې د واقعي نوعیت په هکله هیڅ اشاره نشته". (وګ: د علیخان دېوان، چاپ ۲۰۰۵ع، د سریزي پنځه – شپږ مخونه).

* * *

د علیخان په کلام کي پر یوه بل بیت باندي هم د احتیاط په قید سره د تعمیې خیال کېدلای سي. بیت داسي دئ:

مرسته مې واجب شوه د جهان په نروښځو
هسې شـــان ځـــپلی د یوه کاف استیلا یم
(۹۱مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

شارح ورته کښلي دي چې له (کاف) څخه مراد (کفر) دئ او که د کوم ځای پر مسلمانانو د کفر استیلا غلبه وکړي د ټول جهان پر نروښځو باندي له دغه مظلوم قوم سره مرسته کول واجب ده.

***

د یونس په کلام کي

یونس په پښتو ژبو شاعرانو کي هغه څوک دئ چي تر بل هر چا ئې په شعر کي د تعمیې صنعت ته ډېره پاملرنه کړې ده. د ده دېوان په کابل کي د څېړندوی خدمتګار په سریزه او تصحیح چاپ سوی دئ. وایي هغه خطي نسخه چي دغه دېوان ورڅخه ترتیب سوی دئ، د څمکنو د میا عمر رحمة الله علیه د زوی محمدي صاحبزاده تر نظر تېره سوې ده او ښه ډېري معماوي ئې د هغه له خوا حل سوي دي. څه چي پاته دي، زیاتره ئې د چاپي دېوان مصحح څېړندوی خدمتګار حل کړي دي. په ناحلو کي ئې یو دوې د اروابښاد علامه رشاد رحمة الله علیه په قلم حل سوي دي او پر پاته باندي به زه خپل فکر وازمویم، وګورو، چي څه تر وزي.

د معماوو په رانقلولو کي مي د چاپي دېوان لیکدود کټ مټ پاللی دئ.

یونس وایي:

ثلت لام چه لیرې که په قول کښې یونسه
ســـتا نامـــه به وکاږي هـــله له مُعَمّا
(دېوان: ۱۰مخ)

دا معماد یونس په نامه ده. شاعر د غزلي په مقطع کي د خپل نامه پر ځای دغه معما راوړې ده. حل ئې داسي دئ:

د "قول" ابجدي ارزښت (ق = ۱۰۰ + و = ۶ + ل = ۳۰ = ۱۳۶) دئ. د لام ابجدي ارزښت (۳۰) دئ، ثلث (دریمه برخه) ئې (۱۰) کېږي. لس چي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (قول) له ابجدي ارزښت (۱۳۶) څخه د "ليرې" کلمې په قرينه منفي سي، (۱۲۶) پاتېږي. د (يونس) ابجدي ارزښت هم (۱۲۶) دئ.

ی	=	۱۰
و	=	۶
ن	=	۵۰
س	=	۶۰
ټول	=	۱۲۶

دا معما په چاپي دېوان کي خدمتګار صاحب په همدې شکل حل کړې ده.

***

د يونس په نامه بله معما چي د غزلي په مقطع کي راغلې ده:

چي سل شپږ پنځوس و دوه اويا دوه نام که
هغه پوه ګـڼه يونسه په ابجــد ســــتا
(۱۲مخ)

دا معما په چاپي دېوان کي نه سمه ليکل سوې ده او نه سمه حل سوې. هورې ئې کښلي دي: "که (۱۵۶) د (۷۲) سره يو ځای کړو نو (۲۲۸) ترې راووځي، که د (ابجد) د کلمې توری (ا، ب، ج، د) د ابجد په حساب وګڼو نو (۱۰) ترې جوړېږي او چه دا (۱۰) په پورتني عدد واچوو (۲۳۸) کيږي. د يونس د کلمې توري (ی، و، ن، س) د ابجد په حساب (۱۲۶) کيږي، چه دوه ځله يې وګڼو نو هماغه (۲۳۸) ترې جوړيږي. يعني:

۱۵۶ + ۷۲ + ۱۰ = ۲۳۸ تقسيم پر ۲ = يونس"

د دې معما د حل اوله خښته کږه ايښوول سوې ده او هغه داچي دا معما ئې د (يونس) په نامه تصور کړې ده. که د يونس او نورو شاعرانو دېوانونه په دقت سره وکتل سي، ترې څرګندېږي چي شاعر په مقطع کي هغه وخت خپل نوم د معما په شکل راوړي چي يا د ادبي صنعت (غيرمنقوط صنعت) مجبوري وي، يا ئې نه وي غوښتي چي خپل نوم په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

صراحت سره راوړي. په پورتنۍ معما کي یونس خپل نوم د مقطع په دوهم نیم بیتي کي راوړی دئ، نو د دوهم وار راوړو له پاره ئې د معما جوړولو ضرورت نه وو. طبیعي ده چي پر دغسي یوه ناسم تصور (کړې خښتي) باندي چي د استدلال او محاسبو دېوال تر ثریا پوري لوړ سي، لا به هم کوږ وي.

دوهمه حسابي غلطي دا ده چي وایي (۲۳۸) که پر(۲) تقسیم سي، (یونس = ۱۲۶) په لاس راځي؟! (۲۳۸) چي پر دوو وویشل سي (۱۱۹) پاتېږي، یا (۱۲۶) که دوه چنده سي (۲۳۸) په لاس نه راځي، بلکي (۲۵۲) په لاس راځي.

د استدلال او محاسبو دغو غلطیو زموږ یوه ارواښاد محقق ته مېله جوړه کړې ده او په (پټه خزانه فی المیزان) کي ئې د خپل مدعا (د پټې خزانې د جعلیت) د اثبات له پاره د پورتنۍ معما پر دغه ناسم حل باندي ښه پوره شخوند وهلی دئ او د دې پر ځای چي د دغې حسابي تېروتني له پاره یو سم حل پیدا کړي، د تصور نیلی ئې په هوا کي ځغلولی دئ او د تصوراتو په دې هوایي اټکلو کي پخپله هم څو ځایه تېروتلی دئ.

ارواښاد ناقد تر دې ځایه پوري سم روان دئ چي وایي دغه معما "د یونس سره څه علاقه نه لري بلکې لکه چې څنګه عرض وکړی شه دَهغه دَ اَب (پلار) او جد (نیکه) سره تعلق لري ..." [1]. ناقد مرحوم د یونس په دېوان کي د اعدادو ضرب و تقسیم هماغسي کړی دئ، لکه ما چي پورته کښلی دئ. تر دغه ځایه پوري د ناقد نقد سهي دئ.

تر دې وروسته وایي چي (۱۵۶) د یونس (اَب = پلار) او (۷۲) ئې

---

[1] وګ: پټه خزانه فی المیزان – ۳۰ مخ. نقل قول د کتاب پخپل مخصوص لیکدود کټ مټ رانقل سوی دئ. د دغه لیکدود اردو وشمه پرته "ی" زه د خپل کمپیوټر په پروګرام کی نه لرم او هغه مي د بې ټکو (ی) په شکل راوړې ده. هیله ده ښاغلي لوستونکي مي عذر ومني (هوتک).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(جد= نیکه) دئ. دا خبره هم د بیت له الفاظو څخه یو څه سمه ایسي. یونس غواړي چي د خپل پلار نوم موږ ته راوښیي، نه د (جد= نیکه) نوم. دا چي په مقطع کي ئې له (اَب) سره (جد) یو ځای کړی دئ، سبب ئې دا دئ چي له یوې خوا ئې د غزلي قافیوي تسلسل ساتلی دئ ځکه نوري قافیې ئې (حسد، ابد، بد، نمد، قد، عدد، مرقد، حد، ید) دي او د مقطع قافیه هم باید پر دغه وزن او ریتم باندي برابره وای. دوهم دا چي د (ابجد) په کلمه ئې په یوه غشي دوې نخښې ویشتلي دي، هم ئې لوستونکي ته د خپل پلار د نامه قرینه په لاس ورکړې ده او هم ئې د ابجد له حساب څخه د استفادې لارښوونه ورته کړې ده.

د (اّب) او (جد) له پاره ناقد مرحوم بیا د هوا نیلی ځکه ځین کړی او د تصوراتو لار ئې ځکه په خوله ورکړې ده، چي دی خو پټه خزانه جعلي ګڼي او هورې چي د یونس د پلار نوم (نورمحمدخان) لیکل سوی دئ، هغه هم له ځانه جوړه سوې خبره بولي. ده لیکلي دي:

"دا (۱۵۶) او (۷۲) د چا نومونه دی؟ هسی خو دَ دې عددونو ځنې ډېرې نامې جوړېدې شی خو هر کله چې دَ دیوان دّ معمو حل دَ "محمدی" په دسخط شوی دی نو پکار دی چې دَ دې عدد اولنی تعلق "محمدی" سره فرض کړی شی ...". تر دې خبرو وروسته یو وار ئې د یونس د پلار نوم (محمدی جان = ۱۵۶) او د نیکه نوم ئې (احمدجیو= ۷۲) ګڼلی دئ، بیا ئې پر "دوه اویا" د دوه ځله (۷۰) یعني (۱۴۰) خیال کړی دئ او د یونس د پلار نوم ئې (یوسف = ۱۵۶) او د نیکه نوم ئې (یسع = ۱۴۰) تصور کړی دئ. البته په قرآن عظیم کي د نبي په توګه د (یسع) نوم دوه واره راغلی دئ (سورة الانعام: ۸۶ آیت او سورة "ص" ۴۸آیت) خو په پښتنو کي د دغه نوم څرک زه نه لرم او خدای سته، که مي تر ننه پوري اورېدلی دئ.

د ناقد په خبرو کي دا خبره حقیقت لري چي د یونس د دېوان ځیني

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

معماوي د (محمدي) په ليک او دسخط حل سوي دي او دا نوم د مصحح په قول (محمدي صاحبزاده) ګڼل سوی دئ. خو دغه پورتنۍ معما د (محمدي) دسخط نه لري او ښاغلي بختاني خدمتګار حل کړې ده. ناقد دغه ځای ته دقت نه دئ کړی. له بلي خوا د (محمدي صاحبزاده) په قلم د يونس د ديوان د معماوو حل کول، د دې له پاره دليل کېدلای نه سي، چي د يونس د پلار نوم دي نو هم (محمدي) يا، دې ته ورته نوم وي!

دا معما ما (هوتک)اول سمه ليکلې ده، بيا مي حل کړې چي خپله څېړنه غواړم له ښاغلو لوستونکو سره شريکه کړم. يونس د معماوو په جوړولو کي خورا زيات ماهر دئ. د معما د جوړولو اول کمال بايد دا وي چي لوستونکی ژور فکر ته راوبولي. داسي کلمې پکښې کار کړي چي لوستونکی ئې په اول نظر مفهوم ته و نه لوېږي. په دغه معما کي يوه کلمه (نم) ده . خطاط دغي کلمې ته دقت نه دئ کړی او (نام) ئې ليکلې ده. ملامت هم نه دئ ځکه (دوه نام) تر (دوه نم) ژر ذهن منلای سي. خو په دې معما کي د شاعر مراد (نم) دئ، (نام) نه دئ.

چي سل شپږ پنځوس و دوه اويا دوه نم که
هغه پوه ګـڼه يونسه په ابجـــد ســـتا

حل ئې داسي دئ: ۱۵۶ + ۷۲ = ۲۲۸

په حساب کبير (جُمَل) کي له ښی خوا څخه د يوه عدد اول رقم (اُحاد)، دوهم رقم (عشرات)، دريم رقم (مِآت) نومېږي. خواجه ابو نصر فراهي ويلي دي:

يگـان يگـان شمر ابجد حروف تـا حطی
چنانکـه از کلمـن عشرعـشر تـا سعفص
پس آنگه از قرشت تا ضظغ شمر صدصد
دل از حساب جُمل شد تمـام مستخلص

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یونس د دیوان په دغه معما کي (۲۸) د عشرات په کور کي شامل دي. (عشر) په پښتو (لس) ته وايي. د (لس) ابجدي ارزښت (ل = ۳۰ + س = ۶۰ = ۹۰) کېږي. د (نم) ابجدي ارزښت هم (۹۰) دئ يعني (ن = ۵۰ + م = ۴۰ = ۹۰). شاعر موږ ته وايي چي د "سل شپږ پنځوس او دوه اويا" يعني (۲۲۸) د عشرات = لس = نم = ۹۰) کور دوه چنده کړئ. په (۲۲۸) کي د عشراتو کور(۲۸) دئ او دا چي دوه چنده سي (۵۶) کېږي او نتيجه به (۲۵۶) راووځي. دا عدد د (نور) کلمې ابجدي ارزښت هم دئ يعني (ن = ۵۰ + و = ۶ + ر = ۲۰۰ = ۲۵۶).

(نور) د یونس د پلار نوم دئ او د پټې خزانې دا روایت چي وايي: "... محمدیونس ،... په قوم موسی خېل و چه پلار ئې نورمحمدخان له موسی خېلوڅخه د کسې د بابړو سره راغلی او په خیبر کي اوسېدئ،..."[1]. د یونس پخپل کلام کي هم ملاتړ لري. یونس پخپلو اشعارو کي (محمدیونس) نه لیکي او د پلار له نامه سره ئې هم (محمد) نه دئ کښلی.

په زړه پوري دا ده چي په هغه بیت چي ناقد غوښتي دي د پټې خزانې جعلیت ثابت کړي، د هغه بیت په سم لوستلو سره د پټې خزانې اصلیت ثابت سو.

* * *

دا بل بیت هم د معما رنګ لري:

په یوه خال یو په لس شي عجب نه دی
که په دوه خاله شمېره شي ده په صد
(۷۰مخ)

په لمنلیک کې ورته کښلي دي:

"په دې دوو بیتو کښې د الف قدې معشوقې داسې توصیف وشو چه

---

[1] پټه خزانه، اول چاپ ۱۱۵مخ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که يې يو خال په مخ کښېږدو نو ښايست يې يو په لس او په دوو خالونو يو په سل کېږي.

لکه څرنګه چه الف هم د ليک له مخه (ا) او هم د ابجد د حساب له مخه يو (۱) دی که د هغه په مخ کښې يو ټکی (۰) کښېږدو، لس (۱۰) او په دوو ټکو(۰۰) سل (۱۰۰) جوړېږي". فهوالمراد.

***

بل بيت:

چه عيسی موسی په لاس د يونس شته دی
سـر وربېره څنې وسـاته غـمازه
(۱۰۲مخ)

د ديوان مصحح ورته کښلي دي: "دغه بيت ما ته معماښکاري، د ګرانو لوستونکو توجه غواړم".

د دې معماحل ما (هوتک) داسې موندلی دئ:

د دوهم نيم بيتي "سر و برېره" له يوې خوا هغي تاريخي کيسې ته تلميحي اشاره لري چې د يونس د ديوان مصحح په لمنليک کي داسي راوړې ده: "د مذهبي آثارو د رواياتو له مخه حضرت موسی عليه السلام په وړکتوب کښې د فرعون په کور کښې لوی شوی دی. وايي کله چي فرعون، ماشوم موسی په غېږ کښې نيوه، نو موسی د فرعون د برېرې سره لوبي کولې او په پای کښې موسی د فرعون د سر خطر شو". له بلي خوا لوستونکی د معما د حل پر لور رهبري کوي او د قرينې په توګه ورته وايي چي خبره د عيسی و موسی په "سروبرېره" کي ده. د عيسی او موسی سر وبرېره په ترتيب سره د (عي) او (مو) توري دي چي ابجدي ارزښت ئې (۸۰) او (۴۶) دئ. په دې ډول: (ع = ۷۰ + ی = ۱۰ = ۸۰) او (م = ۴۰ + و = ۶ = ۴۶). د دې عددو مجموعه (۱۲۶) کېږي چي د (يونس) له ابجدي ارزښت سره برابره ده او ګويا عيسی و موسی د يونس په لاس کي سته، نو

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر غماز ته وايي چي ته دي پر ځان پام کوه. فهوالمراد.

* * *

بل ځای د عبدالرحمان بابا د وفات په ويرنه کي وايي:

له رحمانه فيض ياب عبدالرحمان شه
چه له دې سرايه په نوي سرای مهمان شه
(۱۱۴مخ)

دغه مهمه تاريخي ماده زما فاضل استاد علامه رشاد رحمة الله علیه حل کړې ده چي زه به ئې د "رحمن بابا په کوم کال کړدئ؟" مقالې دغه اړونده برخه د هغوی له ټولو تشريحاتوسره ځکه رانقل کړم چي (د محمدهوتک ياد) نومې مجموعې په ۳۵ - ۴۸مخونو کي دغه مقاله د چاپ يو څه تخنيکي ګډوډۍ لري، حاشيې پر ځای سمي نه دي ايښوول سوي او د علامه مرحوم له ليکدود څخه ځای ځای سرغړونه سوې ده.

علامه مرحوم د دغي مقالې په يوه برخه کي ليکلي دي:

"دا بيت په پښتانه شعراء کي د اقتباس سوي ټوټې دوهم او د يونس په ديوان کي د غزلي اووم بيت دئ. خو سره له دې چي نه مطلع دی او نه حسن مقطع، بيا هم تصريح لري يعني دواړه نيم بيتي ئې سره هم آهنګه دي. زماپه خيال دا اعنات[1] شاعر ځکه کړی دئ چي د لوستونکو توجه دغه بيت ته ورواړوي او دا وروپوهوي چي په دغه بيت کي څه خاص مطلبونه سته.

له دغه بيته د تاريخي مادې استخراج په پنځه ډوله کيږي:

۱ - (پنوي سرای مهمان = ۴۷۵) + (عبدالرحمن = ۴۰۵) + (رحم =

---

[1] اعنات هغه صنعت ته وايي چي شاعر بې له کوم لزومه پر ځان باندي التزام کنبېږدي. په دغه بيت کي شاعر مجبور نه وو، چي دواړو نيم بيتيو ته قافيوي هم آهنګي ورکړي مګر پر ځان ئې دا التزام د يوه خاص مقصد له پاره ايښی دئ (هوتک).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۴۸) = ۱۱۲۸

"رحمان" د ډېر رحم كوونكي په معنا د "راحم" د مبالغې صيغه ده لكه: سكران (ډېر نشه)، هيبان (ډېر بېرونكى) چي د لومړي په زوَر ويل كېږي.

په دغه بيت كي د رحمان. له "فيض" څخه مراد د رحمان "رحم" دئ او د معماپه اصطلاحاتو كي دغه عمل "تبديل" نومېږي، "فيض" ئې فاسد او "رحم" ئې كائن دئ[1]. چي د "ياب" كلمې په قرينه سره په نوره تاريخي ماده پوري نښلول سوى دئ.

حسن توارد دئ چي د دغي تاريخي مادې د لومړي عبارت بشپړه جمله "پنوي سراى مهمان شه" كه په عربي ژبه واړوله سي، هم دغه تاريخ ځني راوزي، په دې ډول:

(ضييف[2] = ۹۰۰) + (بدار = ۲۰۷) + (جديد = ۲۱) = ۱۱۲۸.

له دې امله چي معمايان مشدده ياء پر (۲۰) نه شمېري، كېداى سي دغه عربي جمله داسي وويله سي: ضَيِفي بِدَارِجَدِيد.

د دې عربي جملې معنا به نو دا وي چي "الرحمان" دى په نوي سراى كي خپل مېلمه بللى دئ.

۲ – (د[3] دې سراى = ۲۸۹) + (عبدالرحمن = ۴۰۵) + (رحمن[1] =

---

[1] د معما پوهان مبدل منه "فاسد" بولي او مبدل ته "كائن" وايي – فاسد غيرمطلوب او كائن په معما كي مطلوب جزء وي. (وگ : كشف الرموز د تبديل بحث).

[2] د تضييف له مصدره څخه د واحد مذكر غائب له پاره د ماضي زماني مجهوله صيغه "ضييف" راځي چي د ضاد په پېښ ويل كېږي. "مهمان شه" هم د مهمان كېدل (مېلمه كېدل) له مصدره څخه كټ مټ دغه صيغه ده، البته زياتره پښتانه د "شه" پرځاى "شو" وايي.

[3] "له" او "د" په پښتو كي د ابتداء معنوي توري دي. "د" د اضافت معنوي حرف هم دئ – معمايان كله يوه كلمه راوړي مگر مراد ئې د هغې كلمې بل مرادف وي لكه په

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۹۸) + (مهمان = ۱۳۶) = ۱۱۲۸.

دلته "رحمن" د "فيض ياب" په قرينه سره په تاريخي ماده کي راغلی دئ.

۳ که د ذکر سوي بيت په لومړي نيم بيتي کي راغلی "رحمان" مضاف اليه او "عبدالرحمان" (شاعر) مضاف وبولو، او د " فيض ياب" په حکم د اضافت معنوي توری" د "د ترکيب په سر کي ورزيات کړو، نو داسي عبارت به لاس ته راسي:

د رحمان عبد الرحمان

د حساب الکبير[۲] د قاعدې له مخي له دغه عبارت څخه (۱۴۱۹) لاس ته راځي چي د (زر سل اته ويشت) له ابجدي ارزښتو سره برابرېږي. معادله ئې داسي ده:

د (دال)	=	۳۵	ز	=	۷
ر (راء)	=	۲۰۱	ر	=	۲۰۰
ح (حاء)	=	۹	س	=	۶۰
م (ميم)	=	۹۰	ل	=	۳۰
ا (الف)	=	۱۱۱	ا	=	۱

عربي کي چي "من" راوړي او "عن" ځني مراد وي. دلته د "له" او "د" يو له بله سره اړول (تبديل) هم له دغي مقولې څخه دئ.

[۱] دا د دغي کلمې قرآني رسم الخط (ليکدود) دئ.

[۲] د محمد هوتک ياد په ۴۴مخ کي يوه حاشيه په دې ډول راغلې ده: "په حساب الکبير کی د تورو د شعرونو کی نه راځی او که کوم دی". زه (هوتک) له دغي جملې څخه پوره مطلب نه سم اخيستلای؟ بنايي د علامه استاد مرحوم مراد دا دئ چي دلته د تورو د تلفظ عدد شمېرل کېږي. د مثال په توگه په جُمل کي (د = ۴) دئ خو د يوې بلي قاعدې له مخي (د = دال = ۳۵) کېږي. په دې لاندي معادله کي هم د تورو د تلفظونو ابجدي ارزښتونه راوړل سوي دي او ما په لېندو کي اړوند تلفظ ورسره کښلی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ن (نون)	=	۱۰۶	ت	=	۴۰۰
ع (عین)	=	۱۳۰	هـ	=	۵
ب (باء)	=	۳	و	=	۶
د (دال)	=	۳۵	ی	=	۱۰
ا (الف)	=	۱۱۱	ش	=	۳۰۰
ل (لام)	=	۷۱	ت	=	۴۰۰
ر (راء)	=	۲۰۱	ټول	=	۱۴۱۹
ح (حاء)	=	۹			
م (میم)	=	۹۰			
ا (الف)	=	۱۱۱			
ن (نون)	=	۱۰۶			
ټول	=	۱۴۱۹			

۴ – که د ذکر سوي بیت په دوهم نیم بیتي کي راغلی "نوی سرای" مضاف الیه او "مهمان" مضاف وبولو او د اضافت معنوي توری"د" د ترکیب په سر کي ور زیات کړو، نو داسي عبارت به لاس ته راسي:

د نوي سرای مهمان

د حساب الصغیر د قاعدې له مخي له دغه عبارت څخه (۵۷) لاس ته راځي او د "زرسل اته ویشت" له هغه ابجدي ارزښته سره برابرېږي چي د حساب الصغیر د قاعدې له مخي حاصلېږي. معادله ئې دا راز ده:

د	=	۴	ز	=	۷
ن	=	۲	ر	=	۸
و	=	۶	س	=	صفر
ی	=	۱۰	ل	=	۶
س	=	صفر	ا	=	۱

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ر	=	۸
ا	=	۱
ی	=	۱۰
م	=	۴
ه	=	۵
م	=	۴
ا	=	۱
ن	=	۲
ټول	=	۵۷

ت	=	۴
ه	=	۵
و	=	۶
ی	=	۱۰
ش	=	صفر
ت	=	۴
ټول	=	۵۷

۵ – د پښتو ژبي په ځينو لهجو کي "نوی" کلمه په غير مستقيم حالت کي " نويي – Nawyi" وايي. که د ذکرسوي بيت په دوهم نيم بيتي کي راغلی "نوی" کلمه چي په غيرمستقيم حالت کي ده، نويي (Nawyi) ولوستله سي، نو هغه نيم بيتی به داسي کښل کېږي:

"چه له دې سرايه په نويي سرای مهمان شه"

له دې تاريخي مادې څخه هم د جُمل په حساب ۱۱۲۸ راوزي. په دې ډول:

چه	=	۸
له	=	۳۵
دې	=	۱۴
سرايه	=	۲۷۶
په	=	۷
نويي	=	۷۶
سرای	=	۲۷۱
مهمان	=	۱۳۶

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

شه = ۳۰۵

ټول = ۱۱۲۸

د مرثيې په يوه بل بيت کي "نوبهار" کلمه راغلې ده. زه چي د معماپه فن کي د يونس مهارت ته ګورم[1]، ګومان مي دا دئ چي دلته به د نوبهار کلمه د ربيع الاول (لومړۍ خور) معنا لري او حسن توارد دا دئ چي د دغه کال د نوروز ورځ د ربيع الاول له پنځه ويشتمي ورځي سره برابره هم ده. که زما دا ګومان سهي وي نو د رحمان بابا مرګ به د ۱۱۲۸ هـ ق کال د ربيع الاول په وروستۍ هفته کي پېښ وي. هغه بيت چي "نوبهار" پکښې راغلی دئ، دا دئ:

انجمن د ښـو يارانو، نوبهار دئ
جدايي ورباندي پير وکه خزان شه

د پټې خزانې د خطي نسخې په ۴۵ مخ کي د رحمان بابا د مرګ کال د ۱۱۲۸ پر ځای په عدد سره ۱۱۱۸ ښوول سوی دئ، سهوالفکر نه دئ. دا يوه عددي تېروتنه ده چي د مطلوبي سنې د عشراتو په کور کي پېښه سوې ده. کېدای سي د دې سهوالقلم سبب د پټې خزانې د نقل کوونکي هغه تلوار وي چي ده د کتاب په پای کي د "باستعجال تمام قلمی شد" په جمله سره د هغه عذر غوښتی دئ او زما په خيال د دغه استعجال نتيجه به وي چي د خطي پټې خزانې په شپاړسم مخ کي د "ژمي" کلمه په "دوبي" ځني اوښتې ده او په ۹۶ مخ کې عبدالقادرخان خټک د حليمې د ورور پر ځای د حليمې پلار کښلی دئ. د نقل کوونکی دې ته نه دئ پام سوی چي د ده پخپل قلم درې ليکي (کرښې) دمخه حليمه د نوموړي عبدالقادر خان

---

[1] دلته علامه مرحوم په لمنليک کي د يونس د ديوان د معماوو شمېر او د هغو د حل په باب لنډه څرګندونه کړې ده او په دغو معماوو کي ئې يوه ناحله معما حل کړې ده چي زه به ئې د دې کتاب په بل ځای کي رانقل کړم.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

خټک سکه خور بلل سوې ده.

* * *

د یونس د چاپي دېوان په (۱۸۴ مخ) کې یوه شپاړس بیتیزه غزله راغلې ده چې هر بیت ئې یوه معما ده. له دغو شپاړسو معماوو ځنې پنځلس دانې د (محمدي) په قلم پر حاشیو باندې په پارسي ژبه حل سوي دي. دغه (محمدي) د دېوان د مصحح په نظر د څمکنو د میاعمر صاحب رحمة الله علیه مشر زوی (محمدي صاحبزاده) دئ.

دا نظر زموږ نورو محققینو تائید کړی هم دئ. زه به د دغومعماوو د حل ژبه له پارسي څخه پښتو ته له یو څه اضافاتو سره یو ځای ځکه راواړوم چې یوازې به مې د ټکي په ټکي ناقل رول لوبولی نه وي او خپله ونډه به مې هم یو څه پکښې شامله کړې وي.

د غزلې اول بیت د "بیگ" په نامه معماده:

چه محرم یې د کعبې وایي په راه
مې باید نهفته ذِکــر کا د مـــاه

حل:

مُحرِم (احرام تړونکی، حاجي) د کعبې پر لار " لبیک" وایي. "ماه = میاشت" دېرش ورځې ده او لام د ابجد په حساب هم (۳۰) دئ چې له "لبیک" څخه (نهفته) سي یعني پټ سي، "بیک" یا "بیگ" پاتېږي. دلته د "تبدیل" عملیه راغلې ده. شاعر "ماه" وایي مګر مراد ئې د (لبیک) کلمې لام دئ. دلته "ماه" ته د معما په اصطلاح فاسد (غیر مطلوب)، لام ته کائن (مطلوب) ویل کېږي.

* * *

د غزلې دوهم بیت د " محمد" په نامه معما ده:

په ویل آخـــر د مـــدح مقـــدم کـــړه
سر د مُلک ئې کړه په سر باندې کلاه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

د (مدح) آخر (ح) ده چي سر ته ورولوېږي، (حمد) ځني جوړېږي او د (حمد) پر سر چي د (مُلک) سر يعني (م) خولۍ (کلاه) سي، (محمد) لاس ته راځي.

* * *

د غزلي دريم بيت هم د "محمد" په نامه معما ده:

له نسکوره خُمه يو څڅوبکی پرېووت
له مدهوشه نه هوش لاړ په هغه ساه

حل:

(خُم) چي نسکور يعني سرچپه سي، (مخ) لاس ته راځي او "څڅوبکی" يعني ټکی چي ځني پرېوزي (ولوېږي)، (مح) ترې جوړېږي. له "مدهوش" څخه چي "هوش" ولاړ سي، (مد) پاتېږي او (مد) چي له (مح) سره يو ځای سي (محمد) لاس ته راځي.

* * *

د غزلي څلرم بيت د "صمد" په نامه معما ده:

چه يکی په ميان د صد کښي نهاده شي
د يار اسم ځني خېژي خواه ناخواه

حل:

"يکی" د ابجد په حساب (۴۰) کېږي: (ی = ۱۰ + ک = ۲۰ + ی = ۱۰ = ۴۰).

د (م) ابجدي ارزښت هم (۴۰) دئ. شاعر وايي چي (م) د (صد) په "ميان" کي کښېږده او له هغه څخه به (صمد) جوړ سي. دا چي د (م) پر ځای ئې (يکی) کلمه راوړې ده، دليل ئې له (صد) سره حُسن تلازم دئ او شعر ته ئې يو څه رنګيني ورکړې ده.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غزلي په پنځم بيت کي د (لطيف) په نامه معما سته:

ستا د مخ طومار مې درست لوستلی نه و
طې په زلف ســـرانداز و کښې شــه، آه

حل:

"زلف سرانداز" معنا د (زلف) ويي څخه سر ايسته کړه چي (لف) پاته سي. د (لف) په منځ کي (طې = ط + ی) ورواچوه چي (لطيف) ځني جوړ سي.

✶✶✶

په شپږم بيت کي د (رفيق) په نامه معما ځای سوې ده:

يو نقطه[1] کړه له اوله د نرم ليرې
له دغه نه به پيدا شي ستا هـمراه

حل:

په دې معما کي د تبديل عمليه بايد تر سره سي. شاعر يوه کلمه ليکي، خو مراد ئې د هغې معادل کلمه ده. دلته په ليکنه کي (نرم) راغلی دئ چي غير مطلوب (فاسد) دئ. مطلوب ئې د نرم معادل لغت (رقيق) دئ چي (کائن) ورته ويل کېږي. د (رقيق) له اول قاف څخه چي يوه نقطه ليري سي، (ف) پاته کېږي او له ټولي کلمې څخه (رفيق) جوړېږي.

✶✶✶

په اووم بيت کي د (جعفر) په نامه معما سته:

د ستا عفو مې په جرم کښې ده ياره
منــتها د دواړو نشــــــته کارآگاه

حل:

---

[1] په چاپي دېوان کي (يوه نقطه) ليکل سوې ده چي په گرامري لحاظ خو صحيح ده، مگر د بيت وزن ئې يو سپوڼ (څپه) زيات کړی دئ. (نرم) هم بايد يوه څپه ولوستل سي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (عفو) او (جرم) څخه چي منتها (و) او (م) ليري سي، (عف) او (جر) پاتېږي. (عف) چي په (جر) کي داخل سي، (جعفر) ځني جوړېږي. د (عفو) او (جرم) ادبي تلازم بيت ته رنګيني وربخښلې ده.

***

په اتم بيت کي د (نجم) په نامه معما ځای سوې ده:

نی ناقص له جام اجوفه سره وایه
اشنا وباسه له دې مشــکله چاه

حل:

ناقص (نی) يعني (ن) او اجوف (جام) يعني (جم). د دواړو له يو ځای کېدلو څخه (نجم) جوړېږي. فهوالمراد.

اجوف هغې کلمې ته ويل کېږي چي منځ ئې تش سوی وي. د دې له پاره چي د (جام) کلمې منځ تش سي (الف) ئې باید وغورځول سي.

***

په نهم بيت کي د (قطبی) په نامه معما سته:

قد د یار او طوبی مــه وای چه دوه وای
یو له دوو وای تر دوه تېر شه نیک خواه

حل:

(قد) او (طوبی) سره يو کړه (يو ځای ئې کړه) چي (قدطوبی) سي. په دې کلمه کي تر دوو تورو تېر سه، يعني تر (دال) او (واو) تېر سه چي (قطبی) پاته سي. او همدا ئې مطلوب حل دئ.

***

نهم بيت د (شبلی) په نامه يوه معما:

د فلک طاس دي نګون شي چه خونخوار دی
همېــــــشه په وينــو ډک د بې ګــــــــناه

د دې معما حل په چاپي دېوان کي نسته او په لمنليک کي ئې ورته

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کښلي دي: "دا معما د قلمي نسخې په حاشیه کښې چا حل کړې نه ده او زمونږ. له خواهم ګرانولوستونکو ته پاته شوه".

ما (هوتک) ئې حل داسي وموند:

حل: د "خونخوار" کلمه که د قرینې په توګه ومنو، نو دلته د شاعر مراد له خونخوار څخه (شِبَل) دئ. شبل په قاموسو کي د "بچه شیر درنده" په معنا ثبت دئ (غیاث). "درنده" صفت له خونخوار سره هم وایي. ګویا د شاعر مراد (شبل) دئ. له (شبل) څخه (شبلي) په دوه ډوله جوړېدلای سي.

اول ډول ئې دا دئ چې شاعر (طاس = جام) کلمه راوړې ده خو مراد ئې (می = شراب) دي. (می) چې نګون سي یوازي (ی) پاتېږي او له (شبل) سره تر یو ځای کېدلو وروسته (شبلی) کېږي.

دوهم دا چي د "نګون" کلمه د (زېر) په معنا واخلو. (زېر) لاندي ته هم وایي او د کلماتو حرکت (کسره) هم (زېر) بلل کېږي. که د (شبل) لام ته د (نګون) په قرینه (زېر) ورکړو، (شبلِ) یا(شبلی) لاس ته راځي.

* * *

په لسم بیت کي د (عماد) په نامه معمار اغلې ده:

مګر بیا مي و بســـمل ته تیا رېږي
چه لمن عمدا په میان کړه هغه شاه

حل:

د (عمدا) کلمې لمن (الف) دئ. دغه الف چي د کلمې میان ته یووړل سي، (عماد) ځني جوړېږي.

* * *

د یوولسم او دوولسم بیت معما د (قاسم) په نامه ده:

غنچې خار لکه خنجر په لاس کښې وا خست
یــو قابــل یــې د بــسمل وغو ښــت همــراه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بلبل باندې اختر شه له دې شوقه
له دغه ميانه ورولوت بې پرواه

حل:

د محمدي له خولې ويل سوي دي چې له "قا" سره چې "بسم" يو ځای سي، (قابسم) ځني جوړېږي او (ب) چې ئې له ميانه والوزي، (قاسم) پاتېږي.

✶✶✶

د ديرلسم بيت معما د (بهار) په نوم ده:

چه يې سر په ځای د پښو، پښې يې سر شوای
دا سزا (ئې) د راهب غوندي همراه

حل:

د (راهب) سر چې پښې او پښې ئې سر ته ولاړې شي، يعني معكوس (سرچپه) سي "سزا وركړه سي"، بهار ځني جوړېږي.

✶✶✶

څورلسم بيت د (وحيد) په نامه معماده:

قدح ونيسه په لاس كښې فارغ كښېنه
پای سرولره وركړه د قد جاه

حل:

له (لاس) څخه مراد عربي (يد) دئ. (قدح) چې ئې سر ته ورولوېږي،(قدحيد) ورڅخه جوړېږي. د (قد) پر ځای چې د (سرو) كلمې پای (و) واچول سي، (وحيد) ځني جوړېږي.

✶✶✶

پنځلسم بيت مقطع ده او د شاعر پخپل نامه (يونس) معما سوې ده:

چه د قول لام دريمه حصه كم شي
باقي قول د يونس په نام گواه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

د (قول) ابجدي ارزښت (۱۳۶) دئ. د (ل) ابجدي ارزښت (۳۰) دئ. دریمه حصه ئې (۱۰) کیږي. دغه دریمه حصه (۱۰) چي له (۱۳۶) څخه کمه سي، (۱۲۶) پاتیږي. د (یونس) ابجدي ارزښت هم (۱۲۶) دئ.

* * *

د یونس د چاپي دېوان په (۱۹۳مخ) کي یوه اته بیتیزه غزله سته چي اووه معماوي پکښې ځای سوي دي. په دې معماوو کي دوې د چاپي دېوان مصحح، ښېړندوی خدمتګار حل کړي دي. نوري پنځه پاته دي. په دغو پنځوکي یوه علامه رشاد مرحوم حل کړې ده او درې ئې ما (هوتک) کړي دي. یوه دانه ئې چي د (خدابِردی) په نامه ده، ناحله پاته ده.

د غزلي د لومړي بیت (مطلع) معما د (توری) په نامه ده:

چه موقوف د ستا په اسم زما کام شه
نیم ابرو هـلال دې تام لره تمام شـه

په دېوان کي ناحله پاته ده. حل ئې ما (هوتک) داسي موندلی دئ:

له (دستا= دتا) څخه مراد (تو) دئ. هلال، نری میاشت د (قوس = لیندۍ) په شکل وي. د لیندۍ "نیم ابرو" د (ر) شکل لري له (تو) سره چي یو ځای سي، (تور) ځني جوړیږي، د هلال چي تام (بشپړ) سي، لیندی ئې پوره کیږي یعني پخوا چي کنډو وه، (ی) ئې نه درلوده. چي پوره سي (ی) باید پر زیاته سي. پر (تور) چي (ی) زیاته سي، (توری) ځني جوړیږي.

* * *

په دوهم بیت کي د (محمد) په نامه معماده:

و اخــله دوه میمه فقط له یوه میمه
امر بې نُقَطه لوله، د دوست نام شه

دا معماهم په دیوان کي ناحله پاته سوې ده. ما (هوتک) داسي حل

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړه:

(واخله) د امر صیغه ده چې په عربي کې (خُذ) ورته وایي. له (خذ) څخه چې نقطه ایسته سي، (حد) پاتېږي. له (حد) سره چې دوه میمه یو ځای سي، (محمد) ځني جوړېږي. فهوالمراد.

***

په دریم او ځلرم بیت کې د (یوسف) په نامه معمار اغلې ده:

له یعقوبه پونده لیرې شوه ښه نه وه

په هغه عوض بهي ورته انعام شه

بیا هغه بهي چه پښه ورلره نه وه

د یوسف اسم ترې هله سرانجام شه

دا معما په دېوان کې ناحله پاته ده. علامه رشاد رحمة الله علیه حل کړې ده. په دې ډول:

په عربي پونده "عقب" بولي. د عقب کلمې توري چې له یعقوب څخه وباسئ، "یو" پاتېږي. د بهي مېوه په عربي "سفرجل" بولي او پښې ته "رجل" وایي. رجل چې له سفرجل څخه وباسئ، "سف" پاتېږي. "یو" چې له "سف" سره وتړئ، یوسف سو. (د محمدهوتک یاد: ۴۷ مخ).

***

په پنځم بیت کې د (قوام) په نامه معما سته:

د زُهادُ زړه لـه ډېرې ریا ډک دی

جمع قوم یې بې سره کړ قوام شه

دا معما په دیوان کې داسي حل سوې ده:

د (قوم) جمع (اقوام) دی، چه بې سره شي، یعني د سر توری چه الف دی ایسته شي نو (قوام) پاته کیږي.

***

د شپږم بیت معما د (کلیم) په نامه ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که یار صاف کرم که درد ستم دی
په میان د این وآن ثابت اقدام شه

دا معماهم په دېوان کي ناحله پاته ده. ما (هوتک) داسي حل کړې ده:

(کرم) چي صاف شي (ک) پاتېږي. د ستم او درد معادل لغت (اَلَم) دئ چي له (ک) سره یو ځای سي (کالم) کېږي. د (این) میان (ی) ده. دغه (ی) چي د (کالم) دالف پرځای ثبت یا ثابته سي، کلیم ځني جوړېږي.

✶✶✶

د اووم بیت معماد (خدابِردی) په نامه ده :

څه ښه شپه وه چه مې یار په لاس ساغر که
منوریې په جمال د میو جام شه

دا معماپه دیوان کي ناحله ده. زما هم اوس نوک نه په جګېږي. بل وخت ته دي پاته وي.

✶✶✶

د غزلي مقطع د (یونس) په نامه ده:

څو چه نیم لب یې نمک اخیستی نه دی
د یونس نمکي اسم پرې حرام شه

دا معماد دېوان مصحح حل کړې ده. په دې ډول:

لب د ابجد په حساب (۳۲) کیږي، چه نیم یې کړو (۱۶) شي.

نمک (۱۱۰) راځي چه (۱۶) ورسره یو ځای شي نو (۱۲۶) ترې جوړیږي.

د یونس نوم هم په دغه حساب (۱۲۶) کېږي.

✶✶✶

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیر محمد کاکړ په کلام کي

پیرمحمد کاکړ د دېوان په الف ردیف کي یوه غزله په غیرمنقوط صنعت کی ویلې ده. د دې غزلي په مقطع کي ئې خپل نوم ځکه نه سوای راوړلای چي هغه خو منقوط دئ. ده په دغه مقطع کي خپل نوم د معما په شکل راوړی دئ:

محمد رسول امام د کل عالَم وو
دا مسلم له دله مدح د امـــام کا
(۵۷ مخ، د صحاف چاپ)

(امام) کلمه د همزې په زېر (کسره) سره د (پېشوا) معنا لري. (پیر) هم د خپلومریدانو له پاره د لاربنود او پېشوا مقام لري او په دغه مقطع (امام) له (محمد) سره د شاعر د نامه (پیر محمد) له پاره راوړل سوی دئ.

***

د دېوان په پای کي ئې د هغه د بشپړېدو کال (۱۱۹۶هـ ق) هم په یوه صریحه تاریخي ماده کي راوړی دئ:

زر ســـل شـــپږ نـــوي کلونـــه
د هجـــرت تېـــر شـــوي وونـــه
مـــا انـــشاء د عـــشق دېـــوان کـــړ
پـــه پـــښتو مـــي بنـــه بيـــان کـــړ
(۲۰۳مخ)

***

د شمس الدین کاکړ په کلام کي

شمس الدین کاکړ هم په غیرمنقوط صنعت کي یوه غزله ویلې ده

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي مقطع ئې داسي ده:

هر کلام که د مسلم کړي ملال عطر
معطره کړه اسلام د ساده لوح

(۲۸ مخ، د کابل چاپ)

حل: دا معما حل غواړي. زما سد کار نه پکښې کوي.

* * *

د "ر" رديف د يوې غزلي مطلع داسي ده:

چي به اشنای خوله ورکوله "شمس الدين" به نه کړه
اوس په خواست غواړي (ب) و (و) و (س) و (ه) د دلبر
(۳۹مخ)

حل:

ب + و+ س+ ه = بوسه

* * *

ده هم د خپل دېوان د بشپړېدلو تاريخي ماده ويلې ده:

له تاريخه د هجرت
کړم و تا ته روايت
د هجرت کلونه څه وو
دوولس سله دېرش اته وو
ما تمام دوهم دفتر کړ
ترا اول مې مختصر کړ
(۱۶۹مخ)

* * *

د صديق په کلام کي

صديق د (ې) رديف په يوه غزله کي وايي:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تا خــو زه یار ته خس کــړی وم غــــمازه!
خدای تر ما نه ته پخوا شپږ سو شپیته کړې
(۲۳۹ مخ)

له (۶۶۰) څخه مراد (خس) دئ. (خ = ۶۰۰ + س = ۶۰ = ۶۶۰)

٭٭٭

د سعید په کلام کي

سعید د (سرفراز، عبدالقادر او محی الدین) په نومو د خپلو زامنو یا لمسیو په یاد سوي غلبلې لري. د ده د کورنۍ دا درې ګلان یو په بل پسې تاندلباند سوي دي. د محی الدین په مرثیه کي وایي:

دِمـازړه! (دا) څـه (عجبـه) غمکـده یـې
لکـــه زلفـــي د بتـــانو شکـــسته یـــې
غــم پــه غــم بانــدي پتــا متــواتر دی
پـه دا هو مره غم لـه ژواک سره بسته یـې

....

پــه انــدوه د ســرفراز لا نــه ... نــه وې
د عبـد القادر پــه غــم بیــا مــا لیــده وې
پسې غم د محی الدین جانکاه ګرفت کړې
پــه دا درې غمــو عجبــو خمیــده یــې

......

پـه اتـه میاشتې دوه ورځې وې دپاسـه
ځویـه! تـه چـه لـه دنیـا نـه رمیـده یـې
په دوه داغه دِ دریم کښېښې په زړه مې
د هجـرت پـه زر سـل تللی پـه هڅده یـې

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دِ ذوالقعده په لسم دي تولد وه
دوولسم صبح رجب کورد ایزده؟ یې
(دیوان: ۱۲۰مخ د همېش خلیل چاپ)

په دې شعر کې دا څو نېټې سته:

محی الدین د مرگ پر وخت د اتو میاشتو او دوو ورځو عمر درلود.

په ۱۱۱۸ هـ ق کال د رجب په دوولسمه مړ سوی دئ.

زېږېدنه ئې د ذوالقعده میاشتې پر لسمه پېښه وه.

***

د عبدالقادر په ویرنه کې وايي:

برېښنا شان عبدالقادر راته عیان شه
د اجل په ابر بیا هسې پنهان شه

....

سرفراز مي عین د زړه په سر تصویر دی
اوس تازه تري احاطه د ده ارمان شه

....

د جمعې په شپه ئې راغله په جهان وه
هم په شپه بیا د جمعې د گور مهمان شه

....

د رجب په پنځویشتم دا نور سعید لید
د شوال په نولسم گور ته روان شه
(۱۳۳مخ)

په دې ویرنه کې راته وايي چې:

عبدالقادر د رجب پر (۲۵مه) د جمعې په شپه زېږېدلی وو.

د شوال پر (۱۹مه) د جمعې په شپه مړ سوی وو.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کال ئې هماغه دئ چي د ده نور بچیان یا لمسیان پکښې مړه سوي دي او ده په تېره مرثیه کي (۱۱۱۸هـ ق) بللی دئ.

***

په یوه بله غزله کې (د محی الدین ویرنه) ویلې ده:

د ښادۍ دَرئې همېش په ما مسدود کړ
په مین ئې له ما تا غوندي مفقود کړ

....

د وروستۍ خوراتویشتم شپه د جمعې وه
چه دِ تا سره خلاف حیات عهود کړ
دا دِ کال دی د وفات "دمیدی غمی"
چه سعید زړه له ښادیو ناخوشنود کړ

(۸۰ مخ)

په چاپي دېوان کي تاریخي ماده (دمیدبې غمې) لیکل سوې ده چي ناسمه ده. سم شکل ئې (دمیدی غمی) فارسي جمله ده، چي ابجدي ارزښت ئې (۱۱۱۸هـ ق) کېږي. په دې ډول:

د	=	۴
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
د	=	۴
ی	=	۱۰
غ	=	۱۰۰۰
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
ټول	=	۱۱۱۸

په اوله مرثیه کي شاعر ویلي دي چي دا درې واړه بچیان یو په بل

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پسې (متواتر) مړه په يوه کال کې سوي دي.

محی الدين نومی بچی ئې د ۱۱۱۸ هـ ق کال د وروستی خور (جمادی الثانی) پر (۲۸مه) د جمعې په شپه مړ سوی دئ.

***

د ابوالقاسم په کلام کې

د ابوالقاسم د چاپي دېوان (ترتيب او مقدمه د قلندر مومند) په (۲۰۸ مخ) کي د غير منقوط ادبي صنعت دوې غزلي لري او ځر گنده خبره ده چې د دواړو په مقطع کې ئې خپل نوم (ابوالقاسم) نه دئ راوړی.

اوله مقطع داسې ده:

دردِ دل لره دارو دَ دلدار وصل
ولې کله دارو کا له ما کا عار

حل:

د دې معما حل ما (هوتک) داسې موندلی دئ:

د "درد دل" له پاره دارو (لِقاء = ديدن) دئ. له (لِقاء) سره تړلی جزء شاعر د "دلدار وصل" بللی دئ. د "وصل" مستلزم (بوس = مچېدل) دي. د (دل) په قرينه بايد (لقاء) د (بوس) زړه ته ورواچول سي چي (بولقاس) ځني جوړ سي. شاعر وايي چي د (دارو) په وخت کي دلدار له (ما) څخه عار کوي (شرمېږي). د شرمېدلو مستلزم عمل (پټېدل) دي، يعني دلدار په (ما) کي ځان پټوي. شاعر دلته يوه بله قرينه هم راکړې ده او هغه د (دل = قلب) قرينه ده. قلب سرچپه کولو، معکوس کولو ته وايي. (ما) چي معکوس سي (ام) کيږي. (بولقاس) چي په (ام) کي پټ سي، معنا يو توری ئې سر ته او بل ئې پای ته ولوېږي. په دې ډول الف د (بولقاس) سر او (م) ئې بايدپای ته ولوېږي. چي په دې ډول (ابولقاسم)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځني جوړېږي.

زه منم چي دا د نوموړي معماد حل ډېره سخته لار ده. هیله ده ښاغلي لوستونکي ئې اسانه حل هم وومي.

***

دوهمه مقطع داسي ده:

سر د هر مرام وصال سره له مــــهره
هسې طمع کړم که سر دې دا مرام کړ

حل: حل ئې لوستونکو ته پرېږدم.

***

د میافقیرالله صاحب په کلام کي

میا فقیرالله صاحب د (فوایدفقیرالله) په پای کي کښلي دي:

چـې نـادر راغـی کابـل تـه
هندوسـتان و تخـت نیـول تـه
"جن خراب شد" یې تاریخ شه
پـه دوزخ کـې بیـا پـه سیخ شه
پــه کابــل کــي دی مقــام ؤ
د ډیلــــی پــــه ســــرانجام ؤ
زر سل او سل یو پنځوس یاره
وه ســــنه اي برخــــورداره
د ربیـــع الثـــانی خوبـــه
تـــاریخ نـــولس ؤ محبوبـــه
چـــی تمـــام دغـــه کتـــاب ؤ
نمـــازیگر پـــه ځـــای آفتـــاب ؤ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کتــاب چــې مــې تمــا م کــه
مــسمی مــې پــه خپــل نــا م کــه
چــې زه ولاړ شــم و عقبــی تــه
پــسته نــوم مــې وي حیاتــه
(فوایدفقیرالله: ۱۰۳مخ)

په دې نظم کې دوې تاریخي مادې راغلي دي. یوه د نادر افشار د وژل کېدلو نېټه چې په (جن خراب شد) کې شوول سوې ده او ابجدي ارزښت ئې ۱۱۶۰هـ ق راوزي او بله د کتاب د بشپړېدو نېټه چې د۱۱۵۱هـ ق کال د ربیع الثانی ۱۹مه ورځ ده. شاعر وایي چې په دغه کال نادر کابل ته هم راغلی وو.

د ادبي ستوري ښاغلي مؤلف ته د میا فقیرالله صاحب د همدغه اثر کومه خطي نسخه په لاس ورغلې ده او پر هغې ئې د (کیمیای سعادت) خیال کړی دئ او د شاعر نوم ئې (فقیر) بللی دئ؟ او دا ټولې خبرې ئې په ادبي ستوري لومړي ټوک کې کښلې او خپل حدسیات ئې هم پر زیات کړي دي. د ادبي ستوري د دغې برخې (۱/۹۳، ۹۷مخونو) مطالب سهي نه دي او استناد باید په و نه سي.

٭٭٭

د حاجي جمعه بارکزي په کلام کې

د حاجي جمعه بارکزي په دېوان کې راغلي معماوي علامه رشاد رحمة الله علیه حل کړي دي او زه به ئې د دغه دېوان له سریزې (۷ مخ) څخه رانقل کړم.

علامه مرحوم کښلي دي چې: "د حاجي جمعه بارکزي په دېوان کې دا غزله د ابجدي معماوو څخه ډکه ده":

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

مــا نـــن د ورا دوه ســـويو ولس پــه ښـــه شـــان وليـــده
دوه سـو اويـا[1] رنگــه مــې سـپين تنـدی تابـان وليـده
شپږ سـو څلوېښت ئې پــه مثـال لكـه مـشال بلېـده
پـونـسوپنځوس رنگـه مـي ځـان بانـدي بريـان وليـده
شـپږ سـو نـوي ئـې لكـه سـل اووه ښـكاريږي خلكـه
يـو سـل پـنځلس مـي پـه وصـف كـي گويـان وليـده
شپېته ئې دي لكه څلوېښت چي د څلوېښت وكاږي[2]
سـل نـه مـي تـول تـر دوه سـو يـو دېرشـو تابـان وليـده
د درې اتيــا او آبـداري ئـې ترسـل دېرشـو زياتــه
اوه سـو يـو مـي د څلـور دېرشـو پـه شـان وليـده
"جمعه" يو زر اووه سو دېرش جوړه پر شپږپنځوس كړه
پــه خلاصـول كـي مـي درمانـده عـاقلان وليـده
(ديوان: ۱۰۸مخ)

حل:

د مطلع د اول نيم بيتي له (۲۱۱) څخه مطلب (يار) دئ.

د مطلع د دوهم نيم بيتي له (۲۷۰) څخه مراد (لمر) دئ.

د دوهم بيت له (۶۴۰) څخه مراد(مخ) دئ.

له (۵۵۰) څخه مراد (فتنگ = پتنگ) دئ.

د دريم بيت له (۶۹۰) څخه مراد (سترگي) دي.

له (۱۰۷) څخه مطلب (گولان = گلان) او له (۱۱۵) څخه مراد (بلبلان) دي.

د څلرم بيت له (۶۰) څخه مراد (دهن = خوله) ده.

---

[1] په چاپي متن كي "دوه سو اوه اويا" دي.
[2] دا بيت له متن څخه پاته سوی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له (۴۰) څخه مراد (اطل = خالیگاه) د میم د الغې (حلقې) تش ځای دئ.

له دوهم (۴۰) څخه مراد (م "میم") دئ.

له (۱۰۹) څخه مطلب (دندان) دي او له (۲۳۱) څخه مراد (گوهر) دي.

د پنځم بیت له (۸۳) څخه مطلب (لبان) او له (۱۳۰) څخه مراد (لعل) دئ.

له (۷۰۱) څخه مراد (پاریشاني زلفي = پرېشاني زلفي) دي او له (۳۴) څخه مطلب (جال) دئ.

د مقطع له (۱۷۳۰) څخه (غذل) راوزي چي د (غزل) ناسمه لیکنه ده. خو علامه رشاد کښلي دي چي "کېدای سي دا نیم بیتی داسي وي: جمعه یو زر او اووه دېرش جوړه پر شپېږپنځوس کړه. له (۱۰۳۷) څخه مراد (غزل) ده.

له (۵۶) څخه مراد (مهبوبا = محبوبا) ده.

* * *

په (۹۱مخ) کي یوه معما داسي ده:

له جفا څخه دي مرمه یو وار زما پر لور صنمه
که رښتیا کړې تېر سو یو زر اتیا واچوه پر سین

دا معما علامه رشاد مرحوم داسي حل کړې ده:

(د تکملې عمل) ۱۳۸۰ + (سین = س = ۶۰) = ۱۴۴۰

(د عددي تبدی عمل) ۱۴۴۰ = (دَکرم نظر وکَ)

* * *

د رنگین په نامه معما:

"واو" و "تې" له "توره" وکاږه چي سپین سي
"قاف" و "سین" ورسره واچوه چي شین سي

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تصحيف سرې مخ پرې مينځه چي سين سي
معـون ئـې دوه سـو لـس کـه چـي رنگـين سـي
(۱۹۰مخ)

حل:

(د تخرجې عمل) تور ت، و = (ر = ۲۰۰).

(د تکملې عمل) (ر = ۲۰۰) + (ق = ۱۰۰) + (س = ۶۰) = (۳۶۰ = شين).

(د تصحيف عمل) د شين درې ټکي لوېږي، (سين) پاتېږي.

(د تکملې عمل) (سين = ۱۲۰) + (۲۱۰) = (۳۳۰ = رنگين).

* * *

د محمدامين په نامه معما:

نور دي ټوله په يوه نيم جانشين سي
جوړ لـه دغـه يـوه نيمـه بـه امـين سي
بې لـه نهـو بـه ذکـي و تـه تعـين سي
(۱۹۰مخ)

حل:

(د تبديل عمل) – (يو = الف) + د قلب په عمل (نيم = مين) = امين.

(د تخرجې عمل) – (امين = ۱۰۱) – ۹ = (۹۲ = محمد).

ځکه چي دا دواړي معماوي د مسبع په يوه بند کي راغلي دي، کېدای سي چي "رنگين محمدامين" ځني مراد وي.

* * *

بله معما:

په بار بار به دي حاجي جمعه منت وړي
که دي دواتيا مخلوط کړه په پنځو کي
(۱۵۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په چاپي متن کي اول نيم بيتی داسي دئ:

"په بار بار به د حاجي جمعه منت وړې"

حل:

(د عددي تبديل عمل) - دواتيا = ۴۲۲.

(د تکملې عمل) - ۴۲۲ + ۵ = ۴۲۷.

(د عددي تبديل عمل) - ۴۲۷ = په مسا[۱] دي لبان وا کړه

***

بله معما:

د جمعه مطلب به هلته د ربنکاره سي
که ته لام ضــم له "برکوهَ" کـړې دانا
(۴۱مخ)

په چاپي متن کي "مرکوه" دئ.

حل:

(د عددي تبديل عمل) - لام = ۷۱.

(د تکملې عمل) - ۷۱ + (برکوه = ۲۳۳) = ۳۰۴

(د عددي تبديل عمل) - ۳۰۴ = د پير ديدن کَ

***

د حاجي جمعه په دېوان کي ساده معماوي:

که وصـال د الف قدو دي په کار وي
نور په مينه کي ئې خم لکه څلور سه
(۱۱۹مخ)

له څلور څخه د شاعر مراد (د) دئ.

***

[۱] مسا = وړه خندا چي عربان ئې "تبسم" او پاړسيوانان ئې "لبخند" بولي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"جمعه" پرپړده غيري چاري همېشه کړه
د الف او مــــيم ثنا په هـــــر نفـــس
(۶۹مخ)

د شاعر مراد له الف څخه (الله) او له ميم څخه (محمد) دئ.

***

د الف او دال تر منځ چي خوبرويان دي
د الله په نزد مرغـــوب و امـــين ته يې
(۱۶۲مخ)

دوهم نيم بيتی په متن کي "د اشنا په نزد مرغوب وامين ته يې" ثبت دئ. د شاعر مراد به له الف څخه (ازل) او له داله څخه (ابد) وي.

***

له ذرې څون سوپنځوس ساتلای نسم
يو څه سخـــته معـــما سي راته پېښه
(۱۱۹مخ)

که دا بيت سهي رانقل سوی وي نو داسي ښکاري چي د ذرې معهود فی الذهن مقدر "شر" دئ او له څونسوپنځوس (۴۵۰) څخه به د شاعر مراد "تن" وي؟

دا وې هغه معماوي چي د حاجي جمعه بارکزي د دېوان په سريزه کي علامه رشاد مرحوم رااخيستي او حل کړي دي.

***

بل ځای وايي:

زر يــو کــم اتيــا لــه غيــرو څخــه واخلــه
ســرومال نــور پــه بــاقي بانــدي نثــار کــه
د "جمعـــه" پـــه معمابـــه وپـــوهېږي
که ئې څوک د ابجدو په حساب شمار که
(۱۲۶مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې معما څخه علامه رشاد مرحوم د حاجي جمعه بارکزي د قوم ذیلي ښاخ (ګرجي زی) استخراج کړی دئ او لیکلي ئې دي: "زما په خیال کېدای سي چي دغه مطلب د شاعر په دې معماکي هم راغلی وي" (وګ: د دېوان د سریزي اول مخ) د معماحل ئې داسي کړی دئ:

(د تخرجې عمل): (غیره = ۱۲۱۵) - ۱۰۷۹ = ۱۳۶

(د تبدیل عمل): (سرو= الف = ۱)

(د تکملې عمل): ۱ + (مال یعني۱۳۶) + (باقي = ۱۱۳) = (۲۵۰ = ګرجی زی)

علامه مرحوم د "زماپه خیال کېدای سي ..." عبارت په لیکلو سره د دې معما په باب د نوري څېړني لار خلاصه پرې ایښې ده.

ما (هوتک) د دغي معما په اړونده غزله کي د ځینو قرینو، لکه "سرومال باندي نثار که"، "اصلي حُسن ته لار که" او نورو له مخي په دغه معماکي د شاعر ما فی الضمیر یو مقدس څوک وګاڼه او د دغه حدس په حکم مي د معما حل پخپل فکر داسي وموند:

" غیرو" کلمه د " غیر" کلمې مغیره جمع ده. د " غیر" جمع " اغیار" هم کېدلای سي. دلته له (غیرو) څخه مراد (اغیار) دئ چي ابجدي ارزښت ئې (۱۲۱۲) کېږي.

(د تخرجې عمل): (اغیار = ۱۲۱۲) - (۱۰۷۹) = ۱۳۳

(د عددي تبدیل عمل): ۱۳۳ = امامنا (زموږ امام)

٭٭٭

د دېوان په (۱۲۷مخ) کي حاجي جمعه بارکزی وایي:

یو آزار مـــــه کـــړه د زړونو بې حسابه عـــذابونه
په دا کار کي "فی" ولاړه "تا" له "سینه" سره ضم که

دا معما د علامه رشاد مرحوم په حل سوو معماوو کي نسته.

حل:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د تکملي عمل): (ولاړه فيِ = فيا= ۹۱) + (تا = ۴۰۱) + (سينه = ۱۲۵) = ۶۱۷

(د عددي تکميل عمل): ۶۱۷ = دوزخ

شاعر وايي چي په زړه آزارولو کي د (دوزخ) ډېر عذابونه سته.

٭٭٭

دا لاندي څو ساده معماوي هم د علامه رشاد رحمة الله عليه په حل سوو معماوو کي نه دي راغلي او زه (هوتک) به ئې وڅېړم.

د ميم مدحه ده لازم ترا ابدا
چي حيات ئې کل له رويه سو پيدا
ميم ماضي په آينده وو کي ئې نسته
دال دويم پر او و زمکو پر سما
(۴۳مخ)

حل:

له اول او دوهم ميم څخه مراد (محمد) دئ. د (حيات) او (مدح) حاء هم د (محمد) له نامه سره تړلي دي. (د) هم د (محمد) د نامه توری دئ او هم د (دال) معنا (دلالت کول) دي.

٭٭٭

بله:

ضد د وصل له "جمعه" سره وو هلته
پر خاکي آدم چي نوم د عدم پرېووت
(۴۹مخ)

حل:

د (وصل) ضد (هجران) دئ. شاعر وايي چي (هجران) له انسان سره له وخته ملګری دئ چي (خاکي آدم) لا پيدا سوی نه وو.

٭٭٭

بله:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

که ښایسته په صورت ډېر، مطلب مي "ت" و "ه" ده
بې تا دلـــبره مینه نه کـــــــوم په (پر) بې و پر لام
(۸۲مخ)

حل:

له (ت) او (ه) څخه مراد (ته) د مخاطب مفرد ضمیر دئ. او (ب) و (ل) څخه مطلب (بل) دئ چي په پارسي (دیگر) ورته وايي.

***

بله:

"جمعه" ځان تر هر سړي په کښته گوره
چي و نه ترېږ له مـــــیمه ســـره نون
(۸۸مخ)

حل:

(م) او (ن) چي سره وتړل سي (من) کېږي. (من) د "خودی، تکبر، هوا" معنا لري چي شاعر ئې د نه کولو توصیه کوي.

***

بله:

مقصود نزدې کړه، له مــخي هې کړه
وا و ئې په میان کي دُرُست د سین که
(۱۲۹مخ)

حل:

د (ه) او (س) تر میان چي (و) راسي، (هوس) ځني جوړېږي. هوس او خوشحالي هغه وخت له چا څخه ځر گندېږي چي (مقصود) ته نزدې سي.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اخوند کبیر په کلام کي

د حافظ کبیر مشهور په اخوند کبیر مشهور کتاب "معجزات" نومېږي چي د لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ – ۱۱۸۶هـ ق) د پاچهۍ پر اووم کال ئې په لیکلو پیل کړی دئ:

دی وایي:

په شروع د دې کتاب شوم
په وکښو دُر نایاب شوم
سن د هجر چی مي شمار کړه
"سوغق" مي ترې اظهار کړه
چي زر سل او شپږ شپیته وو
دا وو تللي نور په تله وو
احمدشاه بابا پښتون و
اووم کال ئې په رفتون و

(د افغانستان نومیالي: ۴۴۲/۴مخ)

د "سوغق" ابجدي ارزښت (۱۱۶۶) دئ.

دغه بیان د پښتانه شعراء په ۸۲۵/۳مخ کي هم سته.

زما (هوتک) په کتابخانه کي د "معجزات" یوه خوشخطه نسخه سته چي له بده مرغه د سر او پای له خوا کنډو ده او دغه تاریخي ماده نه لري.

* * *

د طالب رشید په کلام کي

طالب رشید د (گل صنوبر) کیسه په پښتو ترجمه کړې او د پېښور

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو اکېډیمۍ له خوا نشر سوې ده. دغه چاپ سوې ترجمه اوس زما سره نسته خو د هغې د نظمولو تاریخي ماده به د ارواښاد پوهاند رشتین د (ادبي او تاریخي سمونې) نومي کتاب له ۱۳۹مخ څخه رانقل کړم. پوهاند صاحب مرحوم د کیسې نوم "گل سنوبر" بللی دئ.

د هجـرت وو زر سـل کالـه
څلـور نـوي وربانـدې لالـه
چې پـښتو گـل سنوبر شـوه
پـه سـینه کـې مقـرر شـوه
۱۱۹۴هـ ق

ارواښاد پوهاندصاحب زیاته کړې ده چي د دې کیسې په سریزه کي میرشرف خان وزیر د دغي کیسې د نظمولو کال ۱۱۰۴ه بللی دئ او "د (نوې) کلمه ئې د (نور) په شکل لوستې ده.

ارواښاد دا هم لیکلي دي چي د سریزي لیکوال د طالب رشید د نیکه نوم په سهوه سره "اخون عطفي" کښلی دئ چي سم ئې "اخون مصطفی" دئ.

* * *

د صدر خان خټک په کلام کي

صدرخان د ادم خان درخانۍ مثنوي د نظمولو نېټه داسي ویلې ده:

سن، یبغا بلبل د لا ؤ
جیم د عمر نن د ما ؤ
(فراقنامه، تعلیقات: ۳۸ مخ)

د دغي مادې ابجدي ارزښت هیوادمل صاحب ۱۱۱۸ هـ ق راایستلی دئ چي گویا تاریخي ماده "یبغا بلبل د لا ؤ" ده او جیم ئې (۵۳) بللی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوارړه عدده سهي دي. يعني په ۱۱۱۸ هـ ق کال د شاعر عمر دروپنځوس کاله وو.

صدرخان خټک د ادم درخانۍ کيسې په پای کي (د چاپي متن ۱۸۲مخ) دا بيت داسي راوړی دئ:

سن "يبغا بلبل دلا و"
حم د عمر نن ځما و
دا کتاب د عاشقانو
چه ما نظم کړو يارانو

حل:

ی	=	۱۰
ب	=	۲
غ	=	۱۰۰۰
ا	=	۱
ب	=	۲
ل	=	۳۰
ب	=	۲
ل	=	۳۰
د	=	۴
ل	=	۳۰
ا	=	۱
و	=	۶
ټول	=	۱۱۱۸هـ ق

په دغه کال خپل عمر "حم" بولي چي ابجدي ارزښت ئې (۴۸) کېږي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغي تاريخي مادې ثبت ډول ډول سته. د چاپي (آدم درخانی) د دیباچې په (۲۸مخ، چاپ ۱۹۵۹ع پېښور پښتواکیډیمي) کې ثبت داسي دئ:

سن "قيبغاد" بلبل لا وو

"حم" د عــمر نن زما وو

"حم" ته ئې په لمنلیک کي کښلي دي چي "په کابل کالنۍ کښې دا مصرع داسې لیک ده: "جیم" عمر نن زما وو.

له "قيبغاد" څخه (۱۱۱۷هـ ق) راوزي او د دیباچې لیکوال محمدنوازخان طائر کښلي دي چي: "... خو د سن هجري د دې کال او د هغه کال چه د هغه د پلار د مرګ نه اتلس کاله وروستو ښودلی شوی دی، تر منځه د یو کال فرق معلومېږي. او اصل تاریخ مشکوک کوي. ممکنه ده چه دا لاندی باندی د یو کال د وروستۍ او د بل کال د وړومبۍ میاشتې د برکته پېښ شوی وي. په کابل کالنۍ کښې د "جیم" په حساب په دغه وخت کښې د صدرخان خپل عمر درې پنځوس کاله او د دې کتاب د لفظ مطابق د هغه عمر اته څلویښتو کالو ته قابو شوی وو".

د همدې چاپ په متن (۱۸۲مخ) کې بیا "سل یبغابلبل د لا وو + حم د عمر نن ځماوو" لیکل سوی دئ. "سل" چاپي غلطي ده او مراد "سن = سنه" ده.

د تاریخي مادې د ثبت دې ګډوډیو ته ښاغلي حبیبالله رفیع په ادبي ستوري (۳۱۴/۲ – ۳۱۵ مخونه) کې تفصیلي اشاره لري چي همدا مطلب بیا (د صدرخوشحال ژوند او آثار) نومي کتاب په ۳۱مخ کي هم اخیستل سوی دئ[1].

---

[1] د دغه کتاب په (۸۰مخ) کي دغه تاریخي ماده د ټایپیسټ د بې پروایۍ له امله داسي ثبت سوې ده:

سن ینبعا؟ د بلبل ولا وه – جیم د عمر نن دما وه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغه تفصيلي بيان څخه ئې نتيجه داسي رااېستلې ده چي د (ادم درخانۍ) منظومه کيسه صدرخان په (۱۱۱۸هـ ق) کال ليکلې ده او دا کال له "يبغابلبل د لا و" څخه راوزي. دغه راز ئې د برېټيش موزيم د ادم خان درخانۍ د نسخې په حواله دوهمه مصرع، ("جيم" عمر نن زما وه) بللې ده او په دې حساب د صدرخان عمر په دغه وخت کي (۵۳) کاله وو. ما (هوتک) چي د برېټيش موزيم د خطي نسخو کتلاک (۱۰۱مخ – د ۱۹٦۵ ع چاپ) وکوت، هورې د دغي تاريخي مادې ثبت داسي دئ:

زاغ حاسـد زغـن جاهـل دي
بلبـل څـوک دردمنـد عاقـل دي
سـن قيبغـاد بلبلـو لا وه
جـيم عمـر نـن ځمـا وه
دا کتـاب د عاشـقان
چـه مـا نظـم کـړ يـاران

د ادبي ستوري ښاغلي مؤلف د دغي تاريخي مادې د همدې ثبت اوله مصرع "سن قيبغاد بلبلو لا وه" نه ده منلې خو دوهمه مصرع "جيم عمر نن ځما وه" ئې منلې ده. د دوهمي مصرع د منلو له پاره به ئې د کابل کالنۍ ثبت ښايي مِلاک گرزولی وي.

د ادم درخانۍ مثنوي صدرخان ختک په تقريباً څلوېښتو ورځو کي ويلې ده. دی وايي:

کم وزياته يو چله شوه
چه تمامه دا قصه شوه
(۱۸۱مخ)

* * *

صدرخان ختک د (دلی او شهۍ) داستان هم په نظم ليکلی دئ او د هغه د ويلو تاريخ ئې داسي راوړی دئ:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښه رنګ تم شوه سن ئې دا دی بې اشکاله

"د شـــهی دلي قـــصه تمامـــه لاله"

دا نېټه ما (د صدر خوشحال ژونداو آثار) نومي کتاب (۷۴مخ) څخه رانقل کړې ده.

حل:

د	=	۴
ش	=	۳۰۰
هـ	=	۵
ی	=	۱۰
د	=	۴
ل	=	۳۰
ي	=	۱۰
ق	=	۱۰۰
ص	=	۹۰
هـ	=	۵
ت	=	۴۰۰
م	=	۴۰
ا	=	۱
م	=	۴۰
هـ	=	۵
ل	=	۳۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
هـ	=	۵
ټول	=	۱۱۱۰هـ ق

که د نورو خطي نسخو په شان د دغي تاریخي مادې د "تمامه لاله"

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکدود (تمامَ لالَ) وي، نو بیا لس له تاریخي مادې څخه کمېږي.

***

د صدرخان بل منظوم اثر (معجزات) نومېږي چي د بشپړېدو ماده ئې داسي ویلې ده:

دا کتـــاب چـــې آخـــر تـــم و
مـــاه رجـــب وه دوه ویـــشتم و [1]
څـه خـو یـاد پـه زړه کـښې غـم کـړه
او اظهـــار لـــه ســترگو نــم کـــړه
ســن هجــري و پــه ابجــد کــښې
تېربېــر نــه شـي پــه عــدد کـښې
دا تـــصنیف صدر خوشـــحال کـــه
توفیــق د رب چــې د ی یــې قــال کـه

(د صدر خوشحال ژوند....: ۸٦مخ)

ما چي له پورتني کتاب څخه دغه بیتونه رانقل کړي دي، هورې ئې د معجزات د لیکلو کال نه دئ ښوولی. له دغو بیتو څخه زما په خیال د "سن هجري" او "تېربېر" کلمې تاریخي مادې دي چي له هغوڅخه (۱۱۵۰) لاس ته راځي. زموږ محققینو د صدرخان ژوند تر ۱۱۲۴هـ ق پوري یقیني بللی دئ[2]، که په پورتنیو تاریخي مادو کي زما اټکل سهي وې نو د صدرخان ژوند نور هم اوږدېدلای سي.

---

[1] وایي چي د پښتو اکېډیمۍ په خطي نسخه کښې ئې څه دا رنگ راوړي دي:
زه هـــر گوره گناه گاریم
ســـتا کرم ته امیدواریم
دا کتاب چې آخـــریم و
ماه روزه وه دوه ویشتم و

[2] هیوادمل – سرمحقق – د پښتو ادبیاتو تاریخ ۱/ ۱۵۸مخ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

***

صدرخان خټک د خپل پلار یوه درنه ویرنه ویلې ده او په هغې کي ئې د پلار د مرگ تاریخ داسي ښوولی دئ:

ته مړ په حوت کښې سنه زر سل دویمه خور وه
ورځ جمعه د ځـابنت په وخت دې بیله سـا ده

(د صدرخوشحال ژوند ...: ۱۹۴مخ)

د دغه بیت اول نیم بیتی ناسم دئ. سم شکل ئې ما ته داسي ایسي:

ته مړ حوت کښې سن زرسل دویمه خور وه

په دغه شکل کی د بیت د هجاوو شمېر د قصیدې د نورو بیتو په شان (۱۲) کېږي.

***

د سکندرخان خټک په کلام کي

سکندرخان خټک د خوشحال خان خټک زوی دئ. پر مردف دېوان سربېره د (لیلی مجنون) او (مهر و مشتری) مثنوي گاني هم لري.

پـه شـلمه د رمـضان پـه جانـه گـړ کـښې
افـضل خـان سـره یکرنـگ پـه اهتمـام
کـه تـاریخ د سـن د سـال غـوا ړې لـه مانـه
د ابجد پـه حـروف عـین و غـین و لام

(دیوان مرتبه دوست محمدخان کامل – مقدمه: ۱۳ مخ، ۱۹۶۲ع چاپ)

ع	=	۷۰
غین	=	۱۰۰۰
ل	=	۳۰
ټول	=	۱۱۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کامل مرحوم لیکلي دي: "جانه کړ چراټ چاونړئ نه سهیل لویدیز لوری ته د حسن خیلو اپریدو (چه په آدم خیلو ورګډیږی) په علاقه کښی دی". زلمي هیوادمل د سکندخان خټک د شمایل نامې او پندنامې په سریزه (۱۲مخ) کي د دغو بیتو په ارتباط کښلي دي چي د خوشحال خان تر وفات وروسته چي د سرداری پر سر د افضل خان خټک او بهرام خان تر منځ کوم جنګونه سوي دي، په هغو کي سکندرخان د افضل خان پر سیله ولاړ وو. په دغو بیتو کي همدې واقعاتو ته اشاره ده.

***

د قنبر علیخان په کلام کي

قنبرعلیخان د تیراه اوسېدونکی وو. د ۱۲۰۷ هـ ق کال په رجب میاشت کي په پېښور کي مړ او هورې ښخ دئ. مردف پښتو دېوان لري[۱].

د دېوان یوه نسخه ئې ما (هوتک) په ۲۰۱۲ع کال په کندهار کي (د علامه رشاد په کتابتون) وکتله او دغه یاداښتونه مي ځني واخیستل.

زه قنبرعلي غــلام یم د حسین
چه شریف عمر کالو نه ئې مجید
(دیوان: ۵۸مخ)

مجید = (م = ۴۰) + (ج = ۳) + (ی = ۱۰) + (د = ۴) = ۵۷.

حضرت حسین علیه السلام د شهادت پر وخت د ۵۷ کالو وو.

***

مــصطفی د علــم شــهر علــی بــاب دی
دغــه بــاب دی چــه مفــتح الابــواب دی

---

[۱] وګ: فرهنګ زبان و ادبیات پښتو: ۱/۳۸۹مخ.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ابجد کښې پنځه باب دوولس ابواب دي
که دي علم حاصل شوی په حساب دی
د سالک قرب حاصل شي له حجابه
د معبود په ذات قریب د نور حجاب دی
په ابجد دوولس جواب څوارلس حجاب دی
اشارت له دې کلامه د احباب دی
(۱۲۵مخ)

حل: علامه رشاد د خپل کتابتون د قنبرعلیخان د دیوان پر همدغه مخ یو یادابنت ورته کښلی دئ:

آل عبا = ۵

امامان = ۱۲

ابواب = ۱۲

حجاب = ۱۴ (چارده معصوم)

جواب = ۱۲

* * *

حجج شمار که په ابجد چارده معصوم دی
دا وینا ده په کتاب کښې مروجَ
(۴۴مخ)

حل:

ح = ۸

ج = ۳

ج = ۳

ټول = ۱۴

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د احـد د یگـانگی ئـې حـساب نـشته
د ابجــد پــه دیــارلس دی "احــد"
دغـه دیـارلس یـو نبي دوولس امام دي
دوازده امـــــام آلِ محمــــــــد
(۵۵مخ)

حل:

ا	=	۱
ح	=	۸
د	=	۴
ټول	=	۱۳

۱۲ (امام) + ۱ (محمد) = ۱۳

* * *

د فهیم په کلام کي

فهیم په پښتو ژبه نورنامه کښلې ده چي د هغې د نظمولو تاریخ ئې ښاغلي رفیع په ادبي ستوري (۱/۸۹ مخ) کي داسي ثبت کړی دئ:

چــې خاتمــه د نورنــامې وه
هغــــه ورځ د عاشـــــورې وه
ســـنه د هجـــر پـــه داتـــم وه
پـــه ثلـــور حرفـــه کـــې ضـــم وه
"غین" او "قاف" کړه په شماره
"مـــیم" او "ط" کــــړه ننـــداره

له دغي تاریخي مادې څخه ئې د نورنامې د لیکلو کال داسي راایستلی دئ:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

غ = ۱۰۰۰
ق = ۱۰۰
م = ۴۰
ط = ۸

ټول = ۱۱۴۸هـ ق

ګويا فهيم دغه نورنامه د ۱۱۴۸هـ ق کال عاشورې په ورځ (د محرم الحرام پرلسمه) نظم کړې ده.

اروابناد پوهاند رشتين پخپل اثر (ادبي او تاريخي سموني: ۹۴مخ) کي د دغي تاريخي مادې بيتونه "مات و ګوډ" بللي دي او سم شکل ئې داسي ليکلی دئ:

خاتمــــــه د نورنــــــامې وه
اول ورځ د عاشـــــوريې وه
ســـن د هجـــر پـــه داتـــم ؤ
پـــه ثلـــور حرفـــه يـــې ضـــم ؤ
غ او ق تـــــه پـــــه شـــماره
مـــيم او طـــې هـــم كـــړه ورســـره

(۱۱۴۹هـ)

زما (هوتک) په خيال د آخري نيم بيتي "ورسره" بايد د لهجوي تلفظ په اغېزه (ورساره) ولوستل سي.

په دې دواړو ثبتونو کي د کال پر سر اختلاف نسته، يوازي د ورځې پر سر باندي موافقه نه ليدل کېږي. د اروابناد پوهاند رشتين له ثبت سره سم بايد د محرم الحرام اوله ورځ وي.

د محمدفهيم د نورنامې يوه چاپي نسخه (نورنامه کلان) زما (هوتک) په کتابخانه کي سته. په دغه نسخه (۳۱مخ) کي د خاتمة الکتاب تر

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرخط لاندي داسي راغلي دي چي زه به ئې كټ مټ رانقل كړم:

نورنامــه مِ پــه پــښتو كــړه
دَ پــښتون مِ د لو ســتو كــړه
كــه خطــا پــكښ لــه مــا وى
روره عفـــوه دِ لـــه تـــا وى
چـــه خاتمـــه د نورنـــامې وه
هغـــه ورځ د عاشـــورې وه
ســن د هجرپــه ا ؟ (پــدا) تــم وه
پــه څلــور حرفــه كښ ضــم وه
غــين او قــاف كــړه پــشماره
مــــيم او ط كـــړه ننـــداره
شــكر شــكر كتــاب تــم شــه
بــارد زړه نــه څمــا كــم شــه

....

محمــــد فهيم و تــــا تــــه
زارى كــړى لــه حــده زياتــه

***

د افضل خان خټک په کلام کي

افضل خان خټک د علم خانه دانش پښتو ترجمې د بشپړېدلو كال داسي ويلى دئ:

نصيحت په غوږو كله ځاى نيولى د كهو دى
شنوا به پند ترې اخلي، دا كتاب د زمانو دى

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

کـه تـاریخ ئـې لـه مـا غـوا ړئ راشـئ وا ورئ:
" کـه یـې و گـورئ یـو گـنج د پـښتنو " دئ
(په گلشن روه کي ...: ۳۸مخ)

حل:

۱۱۲۸هـ ق

علامه رشاد رحمة الله علیه کښلي دي: "د دغه نیم بیتي (دی) کلمه په تاریخي ماده کي داخله نه ده، او له دغه امله مشوشه معما بلله کېږي"[1].

* * *

د میرزا حنان بارکزي په کلام کي

د حنان د دېوان په میم ردیف کي د غیرمنقوط صنعت یوه غزله سته چي مقطع ئې د معما په شکل د حنان نوم لري:

معما مي ده د اسم دوه سَمَکه
حا د دوو سِمَکو سر کړه واَعلَم
(دېوان: ۸۹مخ، د۱۳۸۸ش کال چاپ)

حل:

سِمک په عربي (ماهي، کب) ته وایي. نون ئې هم بولي. د (حا) توري (ح، الف) چي د دوو (نونو) سر سي یعني د یوه نون سر ته (ح) او د بل نون سر ته (الف) ولوېږي، (حنان) کېږي.

ح + ن + ا + ن = حنان

* * *

بله معما:

---

[1] د افضل خان په تاریخ مرصع کي زیاتره تاریخي مادې په فارسي ژبه دي او زما د دې کتاب په چوکاټ کي نه سي راتللای.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

یـو ایلچـي راغـئ لـه هنـده دلاوره
ورسـره عجـب حیـوان وو بـرادره
دا حیـوان قـادر جـوړ کړئ پـه قـدرت وو
لس ئې خولې او دېرش ئې پښې اتیا ئې سره
(۲۰۹مخ)

حل:

دا معما د (فیل) په نامه ده.

(۸۰) = ف + (۱۰) = ي + (۳۰) = ل = فیل

* * *

بله معما:

افلاکونـه ئـې پـه نـور د جبـین ونیـو
درسـت جهـان ئـې نبـوت پـه نگـین ونیـو
پـر نامـه د مـدینې معجـزه گـوره
چي "مه" ځیري سوه په میان کي ئې "دین" ونیو
(۲۰۹مخ)

حل: دا معما د "مدینه" په نامه ده.

د "مه" توري چي سره ځیري (جلا) سي او په میان کي ئې "دین" ور ولوېږي، (مدینه) ځني جوړېږي.

* * *

حنان د خپل پلار د مړیني درې تاریخي مادې ویلي دي:

زمـا پـلار محمد حـسن د دیـن پنجـه
خدای دي ورکړي پـه جنت کښې سرچه
لـه هوښـیاره مـي د مـرگ پوښتنه وکـړه
راتـه وې ویـل تـاریخ سـو "مرغـی چـه"
(۲۰۸مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

م	=	۴۰
ر	=	۲۰۰
غ	=	۱۰۰۰
ی	=	۱۰
چ	=	۳
ه	=	۵
ټول	=	۱۲۵۸هـق

***

بله ماده:

قبله گاه مي په عمل لکه بيضه
دريا له غشي ئي خلاصه فِضه
هاتفي ئي په وفات کښي دغه ووې
چي تاريخ ئي دا "مقام سو روضه"
(۱۵مخ)

حل:

م	=	۴۰
ق	=	۱۰۰
ا	=	۱
م	=	۴۰
س	=	۶۰
و	=	۶
ر	=	۲۰۰
و	=	۶
ض	=	۸۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ه	=	۵
ټول	=	۱۲۵۸هـق

***

بله ماده:

قبلــه گــاه مــي و جــوار تــه د کــريم
ســـو روان الحکـــم لله الحکـــيم
لـه هوښيـاره مـې د مـرګ پوښتنه وکـړه
ول تــاريخ ئــې دئ "لــهُ اجــرٌ عظــيم"
(۲۰۹مخ)

د دې مادې د "اجر" کلمې د سر الف (همزه) په محاسبه کي نه راځي.

حل:

ل	=	۳۰
ه	=	۵
ج	=	۳
ر	=	۲۰۰
ع	=	۷۰
ظ	=	۹۰۰
ی	=	۱۰
م	=	۴۰
ټول	=	۱۲۵۸هـق

***

د حنان د ورور (اخوی) "برهان" د مړيني تاريخي ماده:

د برهــان مــرګ مــي پــر زړه اور بــلا وه
پــه پوښــتنه مــي همــه ځــای لټــاوه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وفـــات تـــاريخ ئـــې دا هـــاتفي ووې
"لَدا نـــيم برهـــانَ مـــخ وگـــرزوه"
(۲۰۸مخ)

حل:

ل	=	۳۰
د	=	۴
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ی	=	۱۰
م	=	۴۰
ب	=	۲
ر	=	۲۰۰
ه	=	۵
ا	=	۱
ن	=	۵۰
م	=	۴۰
خ	=	۶۰۰
و	=	۶
گ	=	۲۰
ر	=	۲۰۰
ز	=	۷
و	=	۶
ه	=	۵
ټول	=	۱۲۷۷هـق

٭٭٭

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د "دوران" نومي د مړيني تاريخي ماده:

د دوران د مرگ خبر مات کړم پر ملا
چې مشفق او مهربان وو پر هر چا
له هوښياره مې د مرگ پوښتنه وکړه
وې ويل تاريخ زر دوه سوه اويا
(۲۰۹مخ)

د برهان د مړيني کال (۱۲۷۰هـ ق) دئ.

* * *

د کندهار د ذاکر شريف د مياجان محمداخند رحمة الله عليه د وفات ماده:

چې ولي وو د خپل وخت فاني في الله
نا اميده ئې څوک نه تله له درگاه
يو هوښيار ئې په وفات کښې دغه ووې
دا تاريخ "مياجان محمد رضی الله"
(۲۰۸مخ)

حل:

م = ۴۰
ی = ۱۰
ا = ۱
ج = ۳
ا = ۱
ن = ۵۰
م = ۴۰
ح = ۸
م = ۴۰
د = ۴

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ر	=	۲۰۰
ض	=	۸۰۰
ی	=	۱۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ل	=	۳۰
ه	=	۵
ټول	=	۱۲۷۳هـ ق

***

د سردار مهردل خان مشرقي (۱۲۷۱-۱۲۱۲ هـ ق) په نامه ئې يوه معما د نوموړي سردار په مرثيه کې داسي ويلې ده:

چې ئې ملا په عبادت لکه دال خم وه
د سکوت مهر ئې پر خوله مزرى د دين ولاړ

حل:

د (دال) ملا چي (الف) دئ د (خم) په قرينه ايسته کېږي او (دل) پاتېږي. پر خوله يعني په سر کي ئې (مهر) ورزياتېږي او (مهردل) ځني جوړيږي.

د خپل ديوان د بشپړېدلو تاريخ ئې داسي راښوولی دئ:

په اتمام کښي چي مي وکړ استفسار
عقل وويل تاريخ ئې "اختصار"
(۲۱۰مخ)

حل:

ا	=	۱
خ	=	۶۰۰
ت	=	۴۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ص = ۹۰
ا = ۱
ر = ۲۰۰

ټول = ۱۲۹۰هـ ق

***

د علامه حبیب الله کندهاري (حبو اخندزاده) په کلام کي

علامه مرحوم د پښتو منهاج العابدین په خاتمه کي ویلي دي:

کتاب شکر دئ تمام شه
نا آرام خاطر آرام شه

.....

تمام پُر له ښو نکتو دئ
له نفیسو مسئلو دئ
د گوهرو خزانه ده
پُر له دُرو یکدانه ده

.....

نوم ئې ښایي چي تعین
شي معراج السالکین
یا "اخلاق التایبین" شي
چي تاریخ ئُني مبین شي
مکتوبي حرفونه یاره
له دویمه اسمه شماره
په حساب د ابجد
کړه معلوم د دوی عدد

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیــر کلونــه لــه هجرتــه
پــه دا شــمار و نیــک سیرته

(۲۷۷مخ، د ۱۳۴۰ هـ ق چاپ، لاهور)

د اخلاق التاييين ابجدي ارزښت داسي دئ:

ا	=	۱
خ	=	۶۰۰
ل	=	۳۰
ا	=	۱
ق	=	۱۰۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ت	=	۴۰۰
ا	=	۱
ی	=	۱۰
ب	=	۲
ی	=	۱۰
ن	=	۵۰
ټول	=	۱۲۳۶هـ ق

***

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ثلرم ثپرکی

تعميې داوسنۍ دورې په ادب کي

د انجيل د پښتو ترجمې کال:

د اتمام تاريخ ئې روح په دا شان و وې
" چې انجيل راغی له ربه پر مســيح"
(په گلشن روه کي دبابو جان ...: ۳۴مخ)

له دوهم نيم بيتي څخه (۱۸۶۰ع) په دې شرط راوزي چي نيم بيتی داسي وليکل سي (چِ انجيل راغی لَ ربَ پرمسيح). دغه ترجمه د ميجر جورج راورټي تر نگرانۍ لاندي سوې ده.

***

د مولوي صالح محمدهوتک په کلام کي

د خپل نيکه مولوي عبدالرؤف کاکړ (خاکي) د وفات تاريخي ماده:

شپاړســـمه د شـــوال شـــپه د شـــنبې وه
چې زمـا جـد مغفـور لـه دې جهـان ولاړ
هـم سنه ئـې د وفـات "جـد مغفور" سـوه
رب دي دی لري مغفـور چي نـاتوان ولاړ
(پاشلي ويناوي: ۴۹مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

ج = ۳

د = ۴

م = ۴۰

غ = ۱۰۰۰

ف = ۸۰

و = ۶

ر = ۲۰۰

ټول = ۱۳۳۳هـ ق

مولوي عبدالرؤف کاکړ د ۱۳۳۳هـ ق کال د شوال پر شپاړسمه د شنبې په شپه وفات سو.

* * *

بله تاريخي ماده:

د مولانا صاحبزاده صاحب محمدعمرجان اغا غفرله د وفات تاريخي ماده:

کراچـــي کـــي دا ژړا راڅخـــه وســـوه
د صـــاحب مرگـــی زمـــا پـــر زړه خنجـــر دئ
د وفـات کـال ئـې (حـاجي مغفـور) وشـمېره
يووېـشتم د ذی الحجـې چـې لـوی اختـر دئ
(پاشلي ويناوي: ۶۲مخ)

حل:

ح = ۸

ا = ۱

ج = ۳

ی = ۱۰

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

م = ۴۰
غ = ۱۰۰۰
ف = ۸۰
و = ۶
ر = ۲۰۰
ټول = ۱۳۴۸هـ ق

محمدعمرجان صاحبزاده د ۱۳۴۸هـ ق کال د ذی الحجې پر یوویشتمه د حج ادا کولو پر وخت د موټر په ټکر کي وفات سو.

***

د ابوالفیض مولوي عبدالغفار بریالي په کلام کي

مولوی عبدالغفار بریالی (۱۳۵۷ش شهید) د کندهار په معاصرو شاعرانو کي د هندي سبک پیرو معلومېږي. د ده په اشعارو کي یو لړ معماوي او تاریخي مادې سته خو له بده مرغه ځیني مشوشي معماوي دي او ځیني به بیا غالباً ناسمي ثبت سوی وي. زه به دلته د ده له چاپي دیوان (اهاړ) څخه ټولي رانقل کړم او هغه چي د حل وړ دي، هڅه به وکړم چي حل ئې کړم او نوري به د لوستونکو پر غاړه ورواچوم.

اوله معما د (بدر) په نامه:

عربي فقر ته لېږ ورکه تخفیف
مفتوح لس که په فارسي سره سخیف
که دوه نور باندي زائد کې سي به دوولس
رانه ورک به دوولس کاله سي تکلیف

(اهاړ: ۱۷۲مخ)

حل:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"فقر" ته چي تخفيف ورکړه سي (ر) پاتېږي.

له (ر) سره چي فارسي لس (ده) مفتوح يعني(دَ) يو ځای سي (دَر) ځني جوړېږي.

پر دغو تورو چي دوه يعني د ابجدپه حساب (ب) زيات (زائد) سي (بدر) ځني جوړېږي.

د دغه مطلوب نوم له پاره قرينه "دوولس کاله تکليف ورکېدل" دي او د هغې تاريخي سابقه داسي ده. د اسلام د بعثت د سر دوولس کاله پر مسلمانانو باندي د مکې د کفارو له خوا د تکليف خورا سخت کلونه ول. په دغه زمانه کي لا د جهاد امر پر حضور ﷺ باندي نه وو سوی او يوازي ئې د تبليغ له لاري خلک د حق لور ته رابلل. په دغو دوو لسو کلونو کي پر مسلمانانو باندي تکليف دونده (دومره) زيات سو چي د بعثت پر دوولسم کال له مکي څخه مدينې ته هجرت پيل سو. د مکې کفارو په مدينه کي هم مسلمانان پر آرامه پرېنښوول او لښکر ئې پر ورووست. د بعثت پر پنځلسم د (بدر) غزا وسوه، کفارو ماته وخوړه او پر مسلمانانو باندي تکليف کم سو.

مولوي بريالي صاحب له دغي تاريخي واقعې سره په ارتباط کي خپله قرينه موږ ته په لاس راکړې ده.

په چاپي مجموعه کي چي دغي معما ته په حاشيه کي کښلې دي: "عربی فقريعنی (لؤس)" د معما له حل سره هيڅ مرسته نه سي کولای بلکي د لاسه لا لوستونکي پر نورو توجيهاتو باندي رهنمايي کوي.

* * *

دوهمه معما د (غفار) په نامه:

د مغزو ماغزه راواخله وچه غوا ده

د صفت په لړمانه کي مدعا ده

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه ادراکـه سـترگي وکـاږه اشـنايه
"بريـالي" درتــه ليکلــې معمــا ده
(۱۷۲مخ)

حل:

د "مغز" ماغزه يعني د منځ توری (غ) دئ. غوا ته په عربي ژبه (بقر) وايي. چي وچه سي يوازي (ر) پاتېږي. د (صفت) لړمون يعني منځ (ف) ده او د (ادراک) سترګه (ا) دئ. دا څلور توري چي سره يو ځای سي (غفار) ځني جوړېږي.

دغي معما ته ئې په چاپي مجموعه کي کښلي دي: "معما کښی مطلب په عربی ژبه قبله راکه په تفصيلی توګه يی تاسی تطبيق کړی شکريه". خو په دې معما کي د قبله له پاره هيڅ راز قرينه او اشاره نسته.

✶✶✶

دريمه معما د (علی اسدالله) په نامه:

يـوه حـرف تـه لبـاس ورکـړه د اسـد
څلـرم سـتوری مـشهور د محمـد
نـازولی نـوکر مـخ ځـي لـه پاچـا نـه
شهنـشاه دئ محمـد نـوکر اسـعد
معمـا ده ډېـره سخته کـه حل غـواړئ
پــه صـلوة وربانـدي وغـواړه مـدد
(۱۷۳مخ)

حل:

له يوه حرف څخه مراد (علي) دئ او قرينه ئې دوهم نيم بيتی دئ چي وايي د محمد ﷺ مشهور څلرم ستوری وو. له (څلرم ستوري) څخه مطلب (څلرم خليفه) دئ. دغه حرف ته چي د (اسد) جامه ورواغوستل سي (علی اسد) ځني جوړېږي. (اسدالله) د حضرت علی کرم الله وجهه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

لقب وو. ورپسې دوه بیتونه ټول د حضرت علي کرم الله وجه له پاره د قرینې کار ورکوي. دا چې نازولی نوکر تر پاچا دمخه روان وي او شهنشاه خو (محمد) دئ نوکر ئې اسعد یا (اسد) دئ، مراد ورڅخه دا دئ چې حضرت علي کرم الله وجهه پر حضور مبارک ﷺ ډېر ګران وو. د دغه ناز نتیجه ده چې روافض هغه ته تر حضور ﷺ لا لوړه درجه ورکوي. دغو توجیهاتو معما یو څه مشکله کړې ده ځکه نو بریالی صاحب وایي چې "معماسخته" ده.

* * *

څلرمه معما د (علی، محمد) په نامه:

د علیم حمید ویل حب شفا ده
تغافل ئې په فتحه د شین شفا ده
تر تفریق او جمع وروسته "بریالیه"
مرداني یار ته حاضر سه لار صفا ده
(۱۷۳مخ)

حل:

شاعر وایي چې د "علیم" او"حمید" ویل (لوستل) او له هغه محبت درلودل (شِفا) ده. (شِفا) د شین په کسره، صحت، روغوالي او تندرستۍ ته وایي. خو که دي له دغو نومونو سره "تغافل" وکړ یعني بې خبري دي ورڅخه وښووله یا دي انکار ځني وکړ، نو (شَفا) د شین په فتحه (زوَر) درته راغله. (شَفا) د شین په زوَر د (مرګي، د عمر د پای) معنا لري (غیاث اللغات). د اهل سنت و جماعت عقیده هم دا ده چې د حضرت علي کرم الله وجهه په باب تغافل روا نه دئ. د ده نوم د جمعو او اخترو د لمانځه په خطبو کې ویل کېږي.

د (علیم) او (حمید) پر کلماتو باندي چې د تکمِلې یعني (جمع) عملیه تطبیق سي، (علیمحمید) ځني جوړېږي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا چي د تخرجې یعني (تفریق) عملیه پر اجرا سي، وروستی (یا) به ځني کمه سي یعني (علی، محمد) به پاته سي.

لوستونکي به ووایي چي ولي نو لومړی (یا) نه کمېږي. د دې دپاره قرینه (مرداني یار) ده. (یار) دلته د خلیفه په معنا دئ. پښتانه راشدینو خلفاووته (څلوریاران) وایي او (شاه مردان) د حضرت علي کرم الله وجهه لقب دئ چي په یوه پاړسي بیت کي داسي راغلی دئ:

شاه مردان شیر یزدان قوت پروردگار
لافتی الا عـــلی لاسیف الا ذوالفقار

له (مرداني یار) څخه مراد حضرت علي (ک) دئ.

په چاپي مجموعه کي یوازي یوه حاشیه "حرف یعنی (علی) اسدالله" له معماسره ارتباط لري، نوري حاشیې ئې ټولي زوائددي.

* * *

پنځمه معما د (احمد) په نامه:

یـو د خـدای علـیم حمیـد وایـه سـپاس
بـل د لاسـه نـه لـس لیـري کـه پـه لاس
د هغـه صـدر سـرمد نـوم بـه بیـا مـومې
چي په لیک باندي ئې فخر کړي قرطاس
(۱۷۳مخ)

حل:

سپاس ته په عربي (حمد) وایي. د (لاس) کلمې څخه چي (لس) یعني لام او سین لیري سي، (ا= الف) پاتېږي. الف چي له حمد سره یو ځای سي (احمد) ځني جوړېږي او دا هغه "صدرسرمد" یعني حضرت محمد ﷺ نوم دئ چي په لیکلو ئې کاغذ فخر کوي. د (سرمد) معنا(دایم، همېشه) ده او (قرطاس) کاغذ ته وایي او (قرطاسیه) هم له دغه لغت څخه راوتلې کلمه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بایدووایم چي په چاپي مجموعه کي د (صدرسرمد) پر ځای (صدرسرحد) راغلی دئ چي تېروتنه ده.

***

شپږمه معما:

لس له کاله پوره وړی لمر کـندو سو
دېرش ټیکه د اضافت وهي کندو سو
(۱۷۳مخ)

حل:

په دغه معما هیڅ نوک نه جګېږي. د ثبت پر سموالي ئې هم شکمن یم. دوهم نیم بیتی ښایي "دېرش ټیکه د اضافت وهي هندو سو" وي.

***

اوومه معما د (مهدي آخر زمان) د راتګ کال:

که له نو حه څـــخه کې زړه د آدم لـیري
په هغه کال به مهدي کي حجاب څیري
(۱۷۴مخ)

حل:

د (نوح) ابجدي ارزښت (٦۴) دئ.

د (که = ک) ابجدي ارزښت (۲۰) دئ.

د دواړو مجموعه (۸۴) کېږي. له دغه مجموعي عدد څخه چي د (آدم) زړه یعني (د = ۴) لیري سي، (۸۰) پاتېږي.

د مهدي آخرزمان په باره کي پخوانیو خلکو د شاه نعمت الله ولي رحمة الله علیه د پیشګویی له مخي چي د مهدی آخرزمان په باب ئې ویلي ول: "در هزار وسه صدوهشتادآن پیدا شود"، د څورلسمي هجري قمري پېړۍ اتیایمه لسیزه (۸۰) کال باله. دغه رازپیشګویاني د هغه وخت په فارسي کتابو کي راغلي وې. شاه نعمت الله ولي (۷۳۱ – ۸۳۲هـ ق) د کرمان وو او

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هرات کې ئې هم عمر تېر کړی وو. ځيني کسان ئې د حافظ شيرازي "پيرطريقت"بولي؟ ده په تصوف کي يوه خاصه طريقه چې (نعمت اللهي) نومېږي را ايستلې وه.

شاعر دلته د (مهدي) په باب دغه عنعنوي خبره په معما کي ځای کړې ده.

٭٭٭

اتمه معما د (عبدالواحد) په نامه:

د اختر له دوو څه يو صفر معدوم کړه
يو د زړه په زړه پيوند روح ورمضموم کړه
محققه مطلب تام د "بريالي" سو
نوم د عبدالواحد جان ځني معلوم کړه
(۱۷۴مخ)

حل:

اختر ته (عيد) وايي . د عيد له دوو ټکو څخه چي يو (صفر) معدوم (نېستي) سي، (عبد) پاتېږي.

زړه ته (قلب) وايي او د (قلب) کلمې زړه بيا (ل) دئ. له دغه (ل) چي (يو = واحد) پيوند سي (ل واحد، الواحد) ځني جوړېږي.

که (عبد) او (ل واحد = لواحد = الواحد) سره يو ځای سي، (عبدالواحد) ځني جوړېږي.

په چاپي مجموعه کي د (صفر) پر ځای (صرف) ليکل سوی دئ او معمائې ړنده کړې ده.

٭٭٭

تاريخي مادې:

د کدني د بابک صاحب (سيد عبدالغنى جان اغا) د وفات مادې:

په شمسي حساب:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

چهارشنبه دیارلس د حمل وخت سهار
له هیبته رنګ د ورځې اصفرار
پاو بالا شپږ بجې وخت د مصیبت
اسمان توی کړ پر عالم باندې حیرت
دوڅلویښت و دیارلس سوه وه سنه
"یاغفران" ئې په ابجد سوه نمونه
(۲۰۳مخ)

حل:

د (یا غفران) ابجدي ارزښت (۱۳۴۲ه ش) کېږي او دغه د سید عبدالغني جان اغا د وفات کال دئ.

په قمري حساب:

قمري وه دیارلس سوه دو اتیا
بابک رحمة الله علیه ولاړی د اجل په مېلمستیا
په تذکار بې د تاریخ کوي تعلیم
یا واحد یا غنی و یا کریم
یا د نوح له نامه زړه د نوح کړه لیري
د نوحې په سېلاب وړه د سترګو خیري
یادګار هم د تاریخ قمري
مستنبط کړه په حساب شجري
جیم د حا څه، جیم د واوه که موضوع
جیم له ها بې له الفه که موضوع
که راتلونکي کال ته غواړې نښانې
ننګوه سید الناس عبد الغني
(۲۰۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

یا واحد = ۳۰

یا غني = ۱۰۷۱

یا کریم = ۲۸۱

ټول = ۱۳۸۲هـ ق

بله قمري ماده:

له (نوح) لغوي معنا ئې (ژړا کوونکی) ده چي له دې څخه د شاعر مراد خپل ځان (عبدالغفار) دئ.

د (عبدالغفار) ابجدي ارزښت (۱۳۵۸) کېږي. له دغه عدد څخه چي د (نوح) زړه یعني (و = ۶) وایستل سي (۱۳۵۲) پاتېږي.

د (سیلاب) کلمې یوه سترګه (س، ي) ده او بله سترګه ئې (ا، ب) ده. د شاعر په ژبه چي د دواړو سترګو دغه خیري د (نوحې = ماتم = اوښکو) له امله یووړل سي (ل) پاتېږي. د (ل) ابجدي ارزښت (۳۰) دئ. دغه ارزښت چي پر (۱۳۵۲) واچول سي (۱۳۸۲هـ ق) راوزي او دا د بابک رحمة الله علیه د وفات قمري سنه ده.

دغه راز د (سیدالناس عبدالغني) څخه د ابجد په حساب (۱۳۸۳هـ ق) راوزي چي دا ئې د وفات راتلونکی کال دئ.

د پورتني شعري ټوټې پنځم بیت ما حل نه کړ. که ئې ثبت همداسي صحیح وي، نو دي ښاغلي لوستونکي ځان پر وګوري او حل دې پیدا کړي.

***

د شهید مولوي بریالي صاحب د شهادت تاریخي پېښه چي له حج څخه د بیرته راتلو په وخت کي پېښه سوې ده، د ده یوه خواخوږي دوست ابوالمغفور مولوي عبدالحکیم په یوه اوږده مثنوي کي ویلې ده، چي زه ئې یو څه برخه دلته رانقلوم:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

را رهــي افغانـــستان تــه نــازنين ســو
ورتــه پــټ خلقــي ظــالم كمــين نــشين ســو
پــر ميــدان د كنــدهار چــي ســو معلــوم
آمــــاده و انتظــــار وه د مظلــــوم
چــي راكــوزلــه طيــارې ســو حــق شــناس
ظالمـــانو فـــوراً ونيـــوى تـــرلاس
اجـــازت ورلـــره نـــه ســـو بـــالا نـــور
نـــه ئـــې وليـــدى قريـــب، عيـــال و كـــور
ربــاني شــيخ الحــديث چــي ســو مــسجون
كنـــدهار لـــه ډيـــره غمـــه ســـو محـــزون
يـــو زر دري ســـوه اووه پنځـــوس تـــاريخ
شــل د قــوس وو پــر جانــان ســو اوقــات تــريخ
رفقـــاء ئـــې راســـتانه ســـول يـــک تنهـــا
ســـو راتـــگ ئـــې و قريـــو تـــه پـــه ژړا
(ابــو الفيض) ئــې برابــر بــوتى محــبس تــه
د هـــوا آزاد مرغـــه ولاړى قفـــس تـــه

......

اغلبـــاً مـــي پـــر زړه دا راځـــي شـــهيد دئ
ربـــه اِغفِـــر شـــهادت ئـــې پـــر توحيـــد دئ
(۲۱ – ۲۲مخونه)

* * *

د علامه رشاد په كلام كي

د حافظ رحمت خان د شهادت تاريخي ماده:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

"شهادت يې نصيب سو" = ۱۱۸۸هـ ق

(حافظ الملک ...: ۷۶مخ)

بل:

چې شجاع د پرنګيانو سره مل سو

مرور له (دې دنيا) "د خدای رحمت" ولاړ

حل:

د	=	۴
خ	=	۶۰۰
د	=	۴
ا	=	۱
ی	=	۱۰
ر	=	۲۰۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
ت	=	۴۰۰
ټوله	=	۱۲۶۷

له دې مجموعې څخه چې د (دې دنيا = ۷۹) قيمت د مرور په قرينه تفريق سي (۱۱۸۸هـ ق) پاتېږي.

* * *

علامه مرحوم د نواب محبت خان يو عربي زبر په پښتو نظم اړولی دئ چې دلته به اصل نظم او ترجمه يو په بل پسې راوړم:

اذا لم يبق فی الاسلام آثار

جری من مقلتی دمع کانهار

فقالت الهاتف: من يظهر الدين

فجاء الصوت: "سلطان الجهاندار"

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ترجمه ئې:

چې د اسلام په ملک کې سوې د اسلام چارې ګرانې
وياڵې د اوښکو مې تر سترګو کړې غمو روانې
هاتف مې وپوښتېد چې څوک به زموږ د دين غاور سي؟
ول: په "سلطان الجهاندار" به سي سختۍ اسانې
(حافظ الملک: ۱۳۶مخ)

***

د علامه حبيبي د وفات تاريخي ماده ئې داسې ويلې دي:

دريغه، نن د شلم قرن بيروني ولاړ
د افغان ولس له ټوله حبيبي ولاړ

حل:

"د افغان ولس له ټوله" تاريخي ماده ده، ابجدي ارزښت ئې (۱۶۷۳) دئ، د بيروني او حبيبي کلمو ابجدي ارزښت (۳۱۰) چې څنې وباسو (۱۳۶۳) پاتېږي. په دې استخراج کې د تخرجې له عمله کار اخيستل سوی دئ. (ولاړ) ئې په دواړو مصرعو کې د اسقاط (نفی) قرينه ده. (د استاد ياد: ۱۴مخ).

***

علامه رشاد مرحوم د غالب جنګ بخشي الممالک غازي نواب احمدخان بنګښ د مړيني تاريخي ماده د يوه پښتانه شاعر له خولې رانقل کړې ده خو ما د دوی (د علامه) د کلام په برخه کې راوړه. تاريخي ماده داسې ده:

د دنيا تر "يوويشت" کالو نوابۍ وروسته
"احمد ولاړی جنتوته" کامراني کړي

حل:

"احمد ولاړی جنتوته" جمله د ابجد په حساب ۱۱۶۴ کېږي د نوابۍ

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلونو شمېر (یوویشت) چي پر زیات سي ۱۱۸۵ ځني جوړېږي. نواب احمدخان بنګښ د دغه کال د لومړۍ خور (ربیع الاول) یا د برات په میاشت کي مړ سوی دئ. (وګ: غالب جنګ غازي نواب احمدخان بنګښ او د هغه کورنۍ: ۱۴۴مخ).

✶✶✶

د احمدشاهي کندهار د تاداو ایښوولو تاریخي ماده:

"دا ښار احمدشاهي کندهار دئ" = ۱۱۶۹هـق

(د کندهار یادانښتونه: ۱/۱۲۶مخ)

✶✶✶

علامه رشاد د سردارمحمد داؤد او د هغه د کورنۍ د ډله ییز شهادت جریان په یوه اوږده مرثیه کي ویلی دئ چي "د محمدزیو کربلا" نومېږي او (د افغانستان بدي ورځي) نومي شعري مجموعې په (۳مخ) کي چاپ سوې ده. د دغي مرثیې د پای درې بیته، چي تاریخي ماده پکښې ده، دلته راوړم:

دا د هغـــو نـــازولو وژلتـــون دئ
ورکـــه کـــړې چـــي ئـــې ظلـــم هـــدیره ده
دوی چـي ولمبـل پـه ډنـډ کـي د سـرو وینـو
د غـــوایي اوومـــه، ورځ ئـــې جمعـــه ده
"شـهادت" چـي پـر زیـاتی سـي معنـوي سـي
یـــو زر درې ســـوه اووه پنځـــوس ســـنه ده

حل:

(یو زر درې سوه اووه پنځوس) صوري تاریخي ماده ده چي د تورو ابجدي ارزښت ئې (۶۴۷) کېږي. د "شهادت" ابجدي ارزښت (۷۱۰) چي پر زیات سي، (۱۳۵۷ه ش) سنه ځني جوړېږي.

✶✶✶

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپل وراره مولانا محمد د شهادت تاریخي ماده:

تـــاریخي مـــاده د مـــرګ دي" مولانـــا " ده
چي"د خدای په رحمت" ستا قدرداني سوه
بـل تـاریخ دي هـاتف ووې: بـې لـه "شـکه"
"علـی خـدای تـه یـې قبولـه قربـاني سـوه"

د اولي تاریخي مادې حل:

(مولانا = ۱۲۸) + (د خدای رحمت = ۱۲۷۴) = ۱۴۰۲ هـ ق.

د دوهمي مادې حل:

(علی خدای ته یې قبوله قرباني سوه = ۱۷۲۷) - (شکه = ۳۲۵) = ۱۴۰۲هـ ق.

په شمسي حساب ئې تاریخي ماده داسي ده:

"ســتر شــهید دئ مولانــا" ملَکــو ووې:
چـي قبـول تـه ئـې د "رحـم" غیـر خـالي سـوه

حل:

د تکملې عمل: (ستر شهید دئ مولانا = ۱۱۲۱) + (رحم = ۲۲۸) = ۱۳۶۹.

د تخرجې عمل: (۱۳۶۹) - (د رحم غیر = ح = ۸) = ۱۳۶۱ هـ ش.

* * *

د خپل کشر ورور حبیب الله د شهادت تاریخي ماده ئې داسي ویلې ده:

"د شنبې ورځ د حوت شــلمه" ســتا د مرګ نېټه ده
د زړګي سر چي دي ترې پرې سي نو د کال شمېره ده

حل:

(د شنبې ورځ د حوت شلمه = ۱۳۶۸) - (د زړګي سر = ز= ۷) = ۱۳۶۱ش.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خالق رشید په کلام کي

د ډاکټر زیورمرثیه:

پوهاند دوکتور زیورالدین زیور په ۱۳۹۰ش کال مړ سو. استاد دوکتور خالق رشید ئې د مړيني تاريخي ماده ويلې ده:

د اغيار مخ کې راتـه اوښکه په سلګو واوښته
د پـښتو نـاوې بـې زيـوره پـه مرګـو واوښـته
لـه "غـرش" "علي" کم شـو د خـدای پـه امـر[1]
اروا يـې واولتـه پـه سـپينو فرښـتو واوښـته

که زما (هوتک) اختيار وای، ما به د ځلوريځي دريم نيم بيتی داسي اړولی وای:

"علي" راولوېد، له "غرش" څخه د خدای په امر

په دې ډول به له يوې خوا د شعر سکته ورکه سوې وای او بل به تاريخي ځلوريځي يو څه معمائيت موندلی وای او هغه دا چې (راولوېد) به د تخرجې علميې له پاره د قرينې کار ورکړی وای.

* * *

زما (هوتک) په کلام کي

ما اوله معما د (قيوم) په نامه جوړه کړې ده. په باختر آژانس، پښتو څانګه کي مو له متين خوږياڼي سره د شعري صنايعو په باب بحث کاوه، دغه معما مي فی البديهه وويله. قيوم اتمانخېل زموږ د دفتر پښتونستانی

---

[1] په حل کې ورته کښلي دي: "غرش" او "علي" تاريخي مادې دي چې له لومړۍ دويمې کمه کړئ د ډاکتر زيور د مړيني کال (۱۳۹۰) ښيي.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

غړی وو.

لـه قـوي ځخـه زړه پـرې کـړه
او پـه پـښـو ئـې کـړه ورپـورې
مي بې پايه باندي تـوی کـړه
د اشـــنامخ بـــه وګـــورې

حل:

د (قوي) زړه (واو) دئ، چي ځني پرې سي، (قي) پاتېږي. د دغي کلمې له پښو سره چي (واو) پوري سي، (قيو) لاس ته راځي. له بې پايه (مي) ځخه مراد (م) دئ، چي له (قيو) سره يو ځای سي، قيوم کېږي.

***

د علامه حبيبي د وفات نېټه:

ښايي دا چي ويې بولم د "غـم قرن"
"دا حبيب "چي ځني ولاړی حقيقي

حل:

په وروستي بيت کي د (غم قرن) تاريخي ماده ده، چي ابجدي ارزښت ئې ۱۳۹۰ دئ. (دا حبيب) چي ځني ولاړ (کم) سي، ۱۳٦۳ پاتېږي. لوی استاد د ۱۳٦۳ ش کال د ثور مياشتي پر شلمه د چارشنبې په ورځ (۹ شعبان ۱۳۰۴ ق) چي د ۹ مې ۱۹۸۴ ع سره برابره ده، وفات سو او په دا سبا کې په شهدای صالحين کي په درناوی سره خاورو ته وسپارل سو. پر جنازه ئې زه حاضر وم.

ټوله مرثيه د۱۳٦۳ ش کال د کابل مجلې په دوهمه ګڼه کي، د استاد ياد په مجموعه کي او دغه راز تر ويلو شپاړس کاله وروسته په افغاني شمله نومې مجموعه کي چاپ سوې ده.

***

زما د پلار مرحوم د وفات نېټه:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیـارلس سـوه شـپږپنځوس وه لـه هجـرت څخـه اوښـتي
پـه شمسـي حسـاب يـې ټـول کـړ د خپـل عمـر پـاک دفتـر
څـه بـې مهـره دنيـاګـۍ ده څـه ظـالم خونخـور فلـک دئ
چــي نيــازمن وه ټولــه ولاړل د مرګــي پــه لــوی ســفر
سربښــته د دنيــادا ده چــي مرګـــی بـــه خامخـــاوي
مـړه يـې مـه بـولئ ژونـدي دي کـه پـه ښـه نـوم وو نـامور
د (معصوم) دا يو څو اوښکي د بابا روح تـه هديـه سـوې
مغفــرت دې وي پــه برخــه پــه جنــت کــي يــې مقــر

زما پلار اروا ښاد حاجي محمود هوتک د ١٣٥٦ ش کال د اسد پر ۲۲ په کندهار کي وفات سو او پخپله پلرنۍ هديره کي ښخ دئ.

***

د مهاجرت په نامه معما:

پـه قُرعـه چـي مـي ختلـې پردېسـي ده
لـه ژوندونـه مزه تللـې ده، خـواري ده
پـه پـاخـه کـاښي مـي تـول مهـاجرت کـړ
"لـو بـې پـايـه و اوږده سرګـرداني ده"
(سرامني اوښکي: ۱۰۵مخ)

د "مهاجرت" او " لو بې پايه و اوږده سرګرداني ده" ابجدي ارزښتونه سره يو شی دي او (۶۴۹) کيږي.

***

د اروا ښاد پوهاند رښتين د وفات نېټه:

يـو لـوی ويـر مـو و کـور تـه لـه نـاورينـه سـره ولاړ
محفــل د پــښتو ژبــي لــه رشــتينه ســره ولاړ

....

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاطر مي لټاوه تاريخ (آهونه و دروند غم) سو
چي قصر د ادب له شاه نشينه سره ولاړ

حل:

په مقطع کي (آهونه و دروند غم) تاريخي ماده ده چي ابجدي ارزښت ئي ۱۳۷۷ کيږي. پوهاند صديق الله رشتين په ۱۳۷۷ش کال (جمعه ۲۸ نومبر ۱۹۹۸ع) وفات سو. خدای دې وبخښي.

ټوله ويرنه په هغه مجموعه کي چاپ سوې ده چي په ټورنټو کي د روښان خادم له خوا د ارواښاد رښتين د مړيني په مناسبت خپره سوې وه.

***

د عبدالاحدخان کرزي د شهادت نېټه:

لټاوه مې وخت د مړيني دا جمله مي پر زړه راغله
"د شهيدو" له "کاروان "سره سو مل " عبدالاحدخان "

حل: وروستۍ مصرع تاريخي ماده ده. په قوسينو کي د داخلو کلماتو ابجدي ارزښت ۱۳۷۸ کيږي، چي په شمسي حساب د ارواښاد شهيد عبدالاحدخان کرزي د شهادت کال دئ. په دې ډول:

د شهيدو	**= ۳۲۹**
کاروان	**= ۲۷۸**
عبدالاحدخان	**= ۷۷۱**
ټول	**= ۱۳۷۸ش**

***

زما د ماما ارواښاد محمدمحسن د وفات قطعه:

غيرت دوه واري سر ټيټ کړ
د محسن د مرګ پر کال
همت ووې، چي يو کم دئ
دا د ده پر حسب حال

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

حل:

د (غیرت) سر (غ) دئ ، چې ابجدي ارزښت ئې ۱۰۰۰ کېږي. دوه واره چې سي، نو ۲۰۰۰ ځني جوړېږي او چې یو ځني کم سي نو ۱۹۹۹ پاتېږي او دا د اروابناد محمد محسن د مړیني کال دئ.

په شعر کي د اروابناد متوفی د غیرت ستاینه سوې ده او شاعر د (همت) په ژبه وايي، چې دوه واره سر ټیټېده لږ دي، یو وار بل هم باید ټیټ سي. خو په دې افاده کي ئې د معما په حساب د متوفی د مړیني تاریخي ماده هم جوړه کړې ده.

* * *

د اروابناد مدیر صاحب غلام جیلاني الکوزي د وفات قطعه:

غم، اندوه، ویر او ندبه سره یو ځای سول
د مدیر جیلاني خان د مرګ په کال
عقل ووې د کال زړه هم دوه وار ډوب سو
نو د شک راپاته نسو هیڅ مجال

حل:

غم (۱۰۴۰) + اندوه (٦٦) +ویر (۲۱٦) + ندبه (٦۱) = ۱۳۸۳

د کال زړه (الف) دوه واره = ۱ + ۱ = ۲.

د تخرجې عملیه باید د (ډوب) کلمې په قرینه اجراء سي. په دې ډول: ۱۳۸۳ – ۲ = ۱۳۸۱

د اروابناد جیلاني خان د مړیني نېټه:

۱۹ جون ۲۰۰۲ ع = ۲۹ جوزا ۱۳۸۱ ش

* * *

زما د استاد او محترم اکا حاجي عبدالمجید هوتک د وفات نېټه:

لټاوه مې د مرګ کال ورپسې ورک وم
عقل و زړه فکر و سوچ مې کړل توظیف

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویـل پـر (بـام) د جنت شخول د هر کلي سـو
چــي (حــافظِ قــرآن) وروړلــی تــشریف

حل:

بام = ۴۳
حافظ قرآن = ۱۳۴۰
۱۳۸۳ ش

حاجي عبدالمجیدهوتک د ۱۳۸۳ ش کال د حمل پر ۱۹ مه = د اپریل اوومه ۲۰۰۴ع د کراچي په ښار کي وفات او په دا سبا ئې په کندهار کي پخپله پلرنۍ هدیره کي ښخ سو.

* * *

د علامه رشاد رحمة الله علیه د وفات تاریخي قطعه:

نــن پــر تهــول قلمــستان دئ د اســتاد غــم
پــر قیتــول و پــر خیبــر و پــر شمــشاد غــم
مجـال نـه راکـاوه وښـکو، چـي یـې وکـښم
ورځ و کـال، میاشت و سـاعت د دې نـامراد غـم
غمــشریک راســره عقــل ســو، وې لیکــه!
پــه تــاریخ کــي د دې غــم، چــي دئ هفتــاد غــم
قــوم، ولــس، یــاران بــې سره افغــان شــوټ ســو
چــي نــازل ســو پــرې ناڅاپــه (د رشــاد غــم)

حل:

تاریخي ماده = (د رشاد غم) = ۱۵۴۹

د قوم، ولس، یاران (سر) او د افغان (پښې) = ق + و + ی + ن = ۱۰۰ + ۶ + ۱۰ + ۵۰ = ۱۶۶

د (بې سره) او (شوټ) کلمات د تخرجې عملیې له پاره قرینې دي او

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې قرينو پر بنسټ بايد له تاريخي مادې څخه (۱٦٦) منفي سي. په دې ډول: ۱۵٦۴–۱٦٦ = ۱۳۸۳.

علامه رشاد رحمة الله عليه د ۱۳۸۳ ش کال د لېندۍ د مياشتي پر يوولسمه د ۸۳ کالو په عمر وفات سو. خدای دي د ده جنتونه په برخه کړي او د ده د لاري پيروان دي خدای ډېر لري (آمين).

***

د ميرزا عبدالودود هوتک د مړيني قطعه

چې مرګی سو د عبدالودود مقدور
کور و کلی راته سو د غم تنور
د وفات تاريخ مي وپوښتی له ذهنه
راته وې ويله لفظ د ئ د (مغفور)

حل:

د "مغفور" ابجدي ارزښت ۱۳۲٦ کېږي او دا په شمسي حساب د ميرزا عبدالودود هوتک د مړيني کال دئ. د وفات تاريخي ماده د ارواښاد حاجي عبدالمجيدهوتک استخراج دئ، چې ما د نظم په قالب کي راووست.

***

د پوهندوی نوراحمد شاکر د وفات نېټه:

يا خو زما قلم پيدا دئ ژړېدو ته
يا اسمان دئ خښنمېدلی پښتنو ته
....
کندهار راته نهار کړلی غمونو
"پوهندوی شاکر" شامل سو "مرثيو" ته

حل:

د ابجد په حساب د وروستي بيت حل داسي دئ: له (کندهار) څخه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي (نهار) جوړ سي، ک + د = ۲۰ + ۴ = ۲۴ پاتېږي. دا قیمت چي د (پوهندوی شاکر = ۶۰۴) او (مرثیو = ۷۵۶) له قیمتو سره جمع سي، یو زر و درې سوه څلور اتیا کېږي. اروانښاد پوهندوی نوراحمد شاکر د ۱۳۸۴ ه ش کال د مرغومي په ۲۲ مه د پنجشنبې په ورځ = ۱۲ جنوري ۲۰۰۶ ع نېټه د کاناډا په ټورنټو کي مړ سو او په ۱۴ جنوري ۲۰۰۶ ع نېټه د افغانانو په هدیره کي ښخ سو. خدای دې وبخښي.

***

زما د محترم اکا اروانښاد عبدالهادي ریشا د وفات نېټه:

پیدا په شپه و د اختر فنا په شپه د اختر
ول، رالېږئ یې! دا ناره له جنتو وخته
د مرګ و کال ته مې کچکول د هنر وګرزاوه
په صد قاتو یې پَلَه درَنه د ښو وخته
"قلم" خپل سر وروباخښه "محبت" تاج کړ هدیه
د مرګ نېټه یې "غم"، "ژړا" په ابجدو وخته

حل:

غم = ۱۰۴۰ + ژړا=۲۰۸ + ق=۱۰۰ + م = ۴۰ = ۱۳۸۸ ش.

***

زما د مشر ماما نوراحمد صالحي د وفات قطعه:

دا چي پروت په دغه ګور کي دا ګړی دئ
د هر چا له خولې اورم چي نیک سړی دئ
"قطع" یې مه شمېرئ په مړو کي حساب نه دئ
"نوراحمد نوراغا" تل تر تل ژوندی دئ

حل:

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوراحمد نوراغا = ۱۵۶۷

قطع = ۱۷۹

د "قطع" کلمه د تخرجې له پاره د قرينې کار هم ورکوي.

۱۵۶۷ - ۱۷۹ = ۱۳۸۸

نوراغا په ۱۳۸۸ ش = ۲۰۱۰ع کال وفات سو.

***

د وېښ زلميانو د خوځښت د غړي اروابناد الحاج غلام محی الدين خان زرملوال د وفات نېټه:

په دې څو اوښکو يې حق نه ادا کېږي
بويه دا چې (زرملوال) ياد سي بې شماره
د وطن ميني ورکش کړ خپلي غېږ ته
وېښ زلمی وو، سو بيده پر خپله خاوره
د يارلس سوه نه اتيا يې د مرگ کال وو
په لمريز حساب سوه دا سانده تياره

۱۳۸۹ش

***

زما د محترمي مور د وفات نېټه:

يوه دوه کې کم وه د وفات پر وخت ئې هر څه لرل
"افتخارونه ازلي" زموږ د ادا برخه سوه

تاريخي ماده "افتخارونه ازلي" ده = ۱۳۹۱

دوه چې ځني کم سي، ۱۳۸۹ پاتېږي. زما مرحومه و مغفوره مور حجانۍ بي بي حليمه، چې موږ په کور کې (ادا) بلله، د ۱۳۸۹ ش کال د قوس پر ۲۸مه = ۱۹ دسمبر ۲۰۱۰ع کال د يکشنبې په ورځ د سهار پر ځلورو بجو و لسو دقيقو په کندهارکې وفات او پخپله پلرنۍ هديره کې ښخه سوه.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

تولدئې د ۱۳۴۴هـ ق کال د روژې پر یوولسمه د یکشنبې په ورځ په کندهارکې پېښ سوی دئ. دغه نېټه د مولوي صالح محمدهوتک پخپل قلم لیکل سوې ده.

* * *

د دې کتاب د بشپړېدلو تاریخ:

پــه شـل ورځــو کــي ســو دغــه کتــاب تــم
شـــــپه و ورځ وم و لیکلــــــو تـــــې اړم
په "اتمام" کي مي ئې "دوه قلمه" صرف کړل
پــر آخــر مــي "ســرپوښ" کښېــښاوه ســمدم
مات و گوډ، زیات و کمبوت به پکښې ډېر وي
پردېسي ده، لاس مــي تــش دئ، نــه یــم گــرم
کــه د ژونــد پــر مېنــه ومــه، رنځــور نــه وم
کمبــوتی بــې بــل وخــت کــړم ورســره ضــم
مــا "ســپېڅلي" پــر کتــاب دئ زړه بــایللی
پـــر دنیـــا بانـــدي بـــل نـــه لـــرم صـــنم

حل: (اتمام = ۴۸۲) + (قلم = ۱۷۰) + (قلم = ۱۷۰) + (سرپوښ = ۵۶۸) = ۱۳۹۰هـ ش.

(سپېڅلی) زما د نامه ترجمه ده.

* * *

د بیلومبي بخوله (۱۱مارچ ۲۰۱۲)

مظلوم زنگاوات

د قـــرآن د ســـونگ لمبـــې لا ســـړې نـــه دي
چـــي اورشـــو د پنجـــوایي مـــو کـــربلا ســـوه
پـــه خـــوارږه خـــوب ول بیـــده شـــپاړس ســـرونه
د وحـــشي امریکـــایي پـــه لاس فنـــا ســـوه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۰۵

د "مظلوم زنګاوات" توري ئې تاريخ دئ
دري ږغونه د قيامت که تري جلا سوه

حل:

(مظلوم زنګاوات = ۱۵۰۱) – (قيا = ۱۱۱) = ۱۳۹۰ ش.

(ږغ) د توري په معنا دئ. د قيامت له دري ږغه څخه مراد (ق، ی، ا= قيا) دئ.

د ۱۳۹۰ش کال د حوت پر ۲۱مه = ۲۰۱۲ع کال د مارچ پر ۱۱ مه د يکشنبې په ورځ د سهار پر درو بجو يوه وحشي امريکايي افسر د کندهار د پنجوايي اولسوالۍ د زنګاوات په سيمه کي درو څنګ پر څنګ کوچنيو کليو ته ورغلی او شپاړس تنه په خوب بيده کوچنيان، ښځي او نارينه ئې ووژل او پر مړو ئې اورونه بل کړل. امريکايي افسر بيرته خپلي قرارګاه ته ولاړ او هورې ئې ځان خپلو نورو افسرانو ته تسليم کړ. دا غمجنه بخوله د نړۍ د زياترو هيوادو مشرانو د وحشت او جنايت په نامه وبلله او ما ئې د واقعې ثبت په پورتنۍ قطعه کي وکړ. دا واقعه د زنګاوات د بيلومبي کلي ته نزدې پېښه سوه. (م. هوتک اوشاوا، انټاريو، کاناډا د مارچ ۱۲مه ۲۰۱۲ع کال).

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ليکوال چاپ او ناچاپ آثار

چاپ سوي اثار :

۱. سرمني او ښکي – شعري مجموعه – ۱۳۶۹ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۲. پاشلي ويناوي – د مولوي صالح محمد هوتک – سريزه او حاشيې – ۱۳۶۹ ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۳. د ميرزا حنان بارکزي ديوان – سريزه، سمون او لغتنامه او خطاطي – ۱۳۷۰ل = ۱۹۹۱ع، کراچي.
۴. پوخ کاڼی – پټه خزانه يو واقعيت دئ – ۱۳۷۵ل = ۱۹۹۶ع، ټورنټو.
۵. احمدشاهي کندهار – لومړی ټوک، ۱۳۷۵ل = ۱۹۹۶ع، ټورنټو.
۶. ميرزا عبدالودود هوتک – ۱۳۷۷ل = ۱۹۹۸ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۷. پښتني قبيلې او روايتي شجرې – ۱۳۷۹ ش = ۲۰۰۰ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۸. ښکار او کندهار – ۱۳۸۲ل = ۲۰۰۳ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۹. درنه کورنۍ (د علامه حبيب الله کندهاري کورنۍ) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۳ ع، د علامه حبيبي د څېړنو مرکز.
۱۰. د پولادي امير تر سيوري لاندي، د فرانک مارتين ليکنه، پښتو ژباړه، ۱۳۸۳ل – د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۱. بحرالعلوم د دوست محمد خټک – لومړی ټوک، (سريزه، سمون او حواشي) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۴ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۲. روڼي شپې – شعري مجموعه – ۱۳۸۴ش = ۲۰۰۵ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۳. سل بګړۍ يو پوړنی – د هوتکو ملي، روحاني، علمي ادبي او ټولنيزي څېرې – ۱۳۸۴ د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۴. شين سترګي مستخدمين په افغانستان کي. څو قسطه په ګوربت مجله کي. په کتابي بڼه ۱۳۸۵ل، صحاف نشراتي مؤسسه.

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۵. احمدشاهي کندهار – دوهم ټوک، ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.

۱۶. د علامه رشاد د کندهار یاداښتونه، (ترتیب، سمون او لمنلیکونه) ۱۳۸۶ ل = ۲۰۰۷ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.

۱۷. د عبدالروف بېنوا میرویس نیکه، (سریزه او لمنلیکونه) چاپ: ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.

۱۸. پر معیاري ژبه د معیار په ژبه یوه څېړنه، ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.

۱۹. د سید جمال الدین افغان تتمة البیان فی تاریخ افغان، د پښتو ژباړې (د محمد رفیق حبیبي په قلم) ترتیب، سمون او لمنلیکونه – ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.

۲۰. کندهاري وروڼه (کندهاري سرداران)، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۹ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.

۲۱. پښتو! ستا میني بوداپیست ته بوتلم، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۸ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.

۲۲. احمدشاهي شهنامه، د متن سمونه، سریزه او لمنلیکونه – پېژندنه او تعلیقات د علامه رشاد، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۸ع، علامه رشاد اکاډیمي، کندهار.

۲۳. د شمس الدین کاکړ دېوان، سریزه او لغتنامه، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

۲۴. د میرزاحنان بارکزي دېوان (بشپړکلام)، سریزه، سمون او لغتنامه، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

۲۵. د لوی احمدشاه بابا دېوان (مشهور په دېوان هرا)، ترتیب او مقابله، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

۲۶. له (Erinn Banting) کاناډایي مېرمني سره د (Afghanistan) نومي کتاب په لیکلو کي مرسته او همکاري، (Crabtree Publishing Co)، کاناډا، ۲۰۰۳ع. دا کتاب په دریو برخو (Culture, Land, People) کي خپور سو، خو پر مطالبو باندي یې په ملګروملتو کي د افغانستان د هماغه وخت استازي مشورو تر دې اندازې پوري سیوری واچاوه، چي د لوی احمدشاه

Downloaded from: www.ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بابا عکس لا هم پکښې چاپ نه سو او کتاب زما (هوتک) د مشورو اولارښوونو پر خلاف چاپ سو.

۲۷. اديب شيخ، ۱۳۸۸ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور رياست
۲۸. کچکول (د مقالو لومړۍ برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور رياست
۲۹. کچکول (د مقالو دوهمه برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور رياست
۳۰. له کندهاره تر اټکه، ۱۳۸۹ل، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/کندهار
۳۱. د مخلص کندهاري د کلام لغوي زېرمه
۳۲. د علامه رشاد جغرافيايي يادښتونه – سريزه، ترتيب او کمپوز.
۳۳. پښتو متون سمېدل غواړي (لومړی ټوک)، ۱۳۹۰ل، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/کندهار
۳۴. د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنګاوات مخور، ۱۳۹۱ل، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/کندهار
۳۵. تعميې او تاريخي مادې په پښتو ادب کې (همدغه اثر)

ناچاپ اثار :

۱. د هوتکو نوميالي (دوهم ټوک).
۲. د بې ادبه ادب څېړنه.
۳. پرتليز کليز (پرتليزه کالينداره)، د هجري قمري او عيسوي سنو اړونه او رااړونه.
۴. د غره او د وره (ژوند پېښې).
۵. کچکول، د مقالو مجموعه – ۶ ټوکه.
۶. د افغانستان انتالوجي (۱۰۰۰ مخه) ټايپ سوې نسخه يې د بيهقي کتاب چاپولو په مؤسسه کې خوندي وه. اوس يې حال نه لرم.

Downloaded from: www.ketabton.com

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library